

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

ISSN NO: 1302-1966 CİLT: XIX SAYI: 1 - HAZİRAN 2017 / Volume: 19 Issue: 1 - June 2017

İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesi Dergisi

Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences

<http://www.iibfdergi.aku.edu.tr>

E-posta: akuiibf@aku.edu.tr

Dergimiz, ASOS ve EBSCO'da taranmaktadır.

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

JOURNAL of ECONOMICS and ADMINISTRATIVE SCIENCES

CİLT: XIX SAYI: 1 YIL: HAZİRAN 2017

Volume: XIX Issue: 1 Year: June 2017

SAHİBİ/PUBLISHER

PROF. DR. SELÇUK AKÇAY (İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DEKANI)

BAŞ EDİTÖR/CHIEF EDITOR

DOÇ. DR. ERKAN AKAR

ALAN EDİTÖRLERİ/SPECIALIZED CO-EDITORS

MALİYE: YRD. DOÇ. DR. CEYDA KÜKRER

KAMU YÖNETİMİ: DOÇ. DR. ETHEM KADRİ PEKTAŞ

İKTİSAT: YRD. DOÇ. DR. CEM GÖKÇE

İŞLETME

- **PAZARLAMA:** YRD. DOÇ. DR. ALPARSLAN ÖZMEN

- **YÖNETİM-ORGANİZASYON:** DOÇ. DR. DUYGU KIZILDAĞ

- **MUHASEBE-FİNANSMAN:** YRD. DOÇ. DR. SERDAR ÖGEL

YAYIN KURULU/EDITORIAL BOARD

PROF. DR. SELÇUK AKÇAY

PROF. DR. H. RIZA AŞIKOĞLU

PROF. DR. İSMAİL AYDOĞUŞ

PROF. DR. M. KEMALETTİN ÇONKAR

PROF. DR. ERDAL DEMİRHAN

PROF. DR. VEYSEL KULA

PROF. DR. BELKIS ÖZKARA

PROF. DR. ŞUAYIP ÖZDEMİR

PROF. DR. HATİCE ÖZUTKU

PROF. DR. İSA SAĞBAŞ

PROF. DR. HALİM SÖZBİLİR

DOÇ. DR. MUSTAFA FİŞNE

DOÇ. DR. ERKAN AKAR

DOÇ. DR. GÜLSÜM GÜRLER HAZMAN

YRD. DOÇ. DR. MEHMET EMRE GÖRGÜLÜ

SEKRETERYA

ARŞ. GÖR. SENEM KOÇ

ARŞ. GÖR. VİLDAN SABA AKTOP

HABERLEŞME VE KOORDİNASYON/COMMUNICATION AND COORDINATION

Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Ahmet Necdet Sezer Kampüsü- AFYONKARAHİSAR

Tel: 0272 – 2281292-13167 (Editör)

Fax: 0272 – 2281148

E-posta: akuiibf@aku.edu.tr

Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, hakemli akademik bir dergi olup Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF tarafından çıkarılmaktadır. AKÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez yayımlanmaktadır. Dergi ASOS ve EBSCOHOST tarafından taranmaktadır.

SUNUŞ

Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergimizin değerli okuyucuları, 1999 yılından beri Haziran ve Aralık aylarında düzenli olarak çıkan dergimizin Haziran 2017 sayısı ile sizlerle. Aralık 2015 sayısından itibaren online olarak yayın hayatına devam eden dergimizin bu sayısında değerlendirilmek üzere, farklı alanlardan çok sayıda makale tarafımıza ulaşmıştır. Haziran 2017 sayımızda, ön değerlendirmeler, hakemlerimizden gelen raporlar ile Yayın Kurulu kararı doğrultusunda belirlenen ve alana katkı sağlayacağı düşünülen dokuz makale yer almaktadır.

İlk makalede, 1990-2015 dönemleri arasında Türkiye'deki kamusal açıkların finansmanındaki iç ve dış borç tercihleri araştırılmıştır. İkinci makalede, Türkiye'deki doğrudan borçlandırma sistemi dış kaynak kullanım aracı olarak incelenmiştir. Pazarlama alanındaki üçüncü makalede, tüketicilerin balık tüketim tercihleri demografik faktörler açısından ele alınarak Mersin ilinde bir araştırma yapılmıştır.

Dördüncü makalede, rant vergisi Avusturya ve İsviçre örnekleri üzerinden ele alınmış ve Türkiye'ye ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Beşinci makalede, Türkiye ve AB ülkelerinin insani gelişmişlik düzeyleri telafi edici çok kriterli karar verme yöntemleri kullanılarak belirlenmeye çalışılmıştır. Altıncı makale, insani müdahale sistemini reform etmeye yönelik olarak Birleşmiş Milletlerde yapılan başarısız denemeleri incelemiştir.

Yedinci makale, kamu politikası analizini sanat ve zanaat olarak ele almıştır. Sekizinci makalede, Türkiye Avrupa Birliği'nde ekonomik fonksiyon bakımından sermaye üzerinden alınan vergiler açısından değerlendirilmiştir. Dergimizin bu sayısında yer alan dokuzuncu ve son makale ise yönetim ve organizasyon alanındadır. Bu makalede,

iş-yaşam dengesi Türkiye'de yapılan çalışmalar üzerinden teorik olarak incelemiştir.

Dergimizin bu sayısında emeği geçen editörlük ekibimize, tüm hakemlerimize ve yazılarıyla katkı sağlayan yazarlarımıza teşekkürlerimi sunuyorum. Aralık 2017'de yayınlayacağımız bir sonraki sayımızda buluşmak dileğiyle.

DANIŞMA KURULU

- Prof. Dr. Selçuk AKÇAY- Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. H. Rıza AŞIKOĞLU- Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail AYDOĞUŞ- Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Kerim BANAR- Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. H. Hüseyin BAYRAKLI-Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. M. Kemalettin ÇONKAR- Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Erdal DEMİRHAN- Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel EREN- Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ERKAN-İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Kürşat GÜLEŞ- Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL- Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Osman KARAMUSTAFA- Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman DÜNDAR- Karabük Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel KULA- Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Adem ÖĞÜT- Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Belkis ÖZKARA-Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ-Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem TATOĞLU- İbn Haldun Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa TEPECİ- Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz TORAMAN- Gaziantep Üniversitesi
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR- Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Hatice ÖZUTKU-Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. İstiklal Yaşar VURAL- Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Erkan AKAR-Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Harun CANSIZ- Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa FİŞNE-Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Kamil GÜNGÖR-Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Gülsüm Gürler HAZMAN-Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Hakkı ODABAŞ-Uşak Üniversitesi
Doç. Dr. Tuğrul KANDEMİR-Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Mahmut MASCA- Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr. Duygu KIZILDAĞ -Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Kerim ÇINAR Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Alparslan ÖZMEN- Afyon Kocatepe Üniversitesi

BU SAYININ HAKEM LİSTESİ (Sıralama Unvanlar Dikkate Alınarak Alfabetik Olarak Yapılmıştır)

Prof. Dr. Ahmet Özalp-Hitit Üniversitesi
Prof. Dr. Aydın Usta-Mimar Sinan Üniversitesi
Prof. Dr. A. Ayşen Kaya-Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Berrin Onaran-Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Emrah Ferhatoğlu- Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hilmi Ünsal-Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sami Taban-Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Şebnem Tosunoğlu- Anadolu Üniverstesi
Prof. Dr. Yavuz Demirel-Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Adnan Sevim-Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Aydın Kayabaşı-Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Ethem Duygulu-Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Osman Fatih Saraçoğlu-Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Füsün Çınar Altıntaş-Uludağ Üniversitesi
Doç. Dr. Kerem Batır-İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Tunçer-Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Metin Sağlam-Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Nuray Keskin-Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Aşır Özbek-Kırıkkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Erdem Özlük-Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Fikret Yaman-Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hakan Bektaş-İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Nezire Derya Ergun Özler -Dumlupınar Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Seda Topgül-Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Sezen Uludağ-Anadolu Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

YAZARLAR	MAKALE ADI	ARTICLE TITLE	SAYFA/ PAGE
Öğr. Gör. Ferhan Berkay, Prof. Dr. Serpil Ağcakaya	Türkiye’de Kamusal Açıkların Finansmanında İç ve Dış Borç Tercihi: 1990-2015 Dönemi	Domestic and Foreign Debt Preference of Turkey in Financing Public Deficit: 1990-2015 Period	1-20
Yrd. Doç. Dr. Utku Gügerçin	Bir Dış Kaynak Kullanım Aracı Olarak Türkiye’de Doğrudan Borçlandırma Sistemi	Direct Debiting System in Turkey as an Outsourcing Tool	21-32
Arş. Gör. İsa Şen, Prof. Dr. Ayşe Şahin	Mersin’de Yaşayan Tüketicilerin Balık Tüketim Tercihlerini Demografik Faktörler Açısından Ele Alan Bir Araştırma	A Survey on Fish Consumption Preferences by Demographic Factors of the Consumers Living in Mersin	33-46
Yrd. Doç. Dr. Harun Kılıçaslan, Arş. Gör. Sercan Yavan	Rant Vergisi: Avusturya ve İsviçre Örnekleri ve Türkiye’ye İlişkin Bir Değerlendirme	Increment Tax: Austria and Switzerland Cases and an Evaluation on Turkey	47-60
Arş. Gör. Erhan Orakçı, Yrd. Doç. Ali Özdemir	Telaflı Edici Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Türkiye ve AB Ülkelerinin İnsani Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi	Determination Human Development Levels of Turkey and EU Countries with Compensatory Multi Criteria Decision Making Methods	61-74
Dr. Şahin Eray Kırdım	Birleşmiş Milletlerdeki İnsani Müdahale Sistemini Reform Etmeye Yönelik Başarısız Denemeler	Failed Efforts to Reform Humanitarian Intervention System in the United Nations	75-85
Doç. Dr. Fatih Demir	Sanat ve Zanaat Olarak Kamu Politikası Analizi	Public Policy Analysis as Art and Craft	87-95
Doç. Dr. Kamil Güngör	Avrupa Birliği’nde Ekonomik Fonksiyon Bakımından Sermaye Üzerinden Alınan Vergiler ve Türkiye	The Economic Functions in The European Union of Capital Taxes and Turkey	97-111
Prof. Dr. Adnan Akın, Arş. Gör. Esra Ulukök, Arş. Gör. Tayfun Arar	İş-Yaşam Dengesi: Türkiye’de Yapılan Çalışmalara Yönelik Teorik Bir İnceleme	Work-Life Balance: A Theoretical Research on Studies Made in Turkey	113-124

TÜRKİYE'DE KAMUSAL AÇIKLARIN FİNANSMANINDA İÇ VE DIŞ BORÇ TERCİHİ: 1990-2015 DÖNEMİ¹

DOI NO: 10.5578/jeas.34155

Ferhan BERKAY², Serpil AĞCAKAYA³

ÖZ

Türkiye ekonomisi 1980'den sonra bir döneme girmiş, neo-liberal politikalar ekseninde dışa açık büyüme ve devlet borçlanmasına dayalı kamu finansman modeli benimsenmiştir. İzlenen ekonomi politikası kamu finansman dengelerini olumsuz etkilemiş, özellikle 1990'lı yıllarda kamu açıkları ve dolayısıyla iç ve dış borç yükü artmış, reel faizler ve enflasyon yükselmiş ve ekonomik büyüme olumsuz yönde etkilenmiştir. 2001 krizi sonrasında uygulanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş" programı kamu finansmanında yeniden yapılanma ve mali disiplin sağlanarak kamu borç yükünün düşürülmesi hedeflenmiştir. 1990 yılından günümüze kamu finansmanında iç ve dış borçlanma tercihleri dönemsel farklılıklar göstermiştir. 1990'lı yıllarda borçlanma tercihi dış borçlanmadan iç borçlanmaya yönelmiştir. 2000'li yılların başından itibaren iç borçlanma içerisinde kamunun payı azalarak özel kesim payı artmış, özellikle 2002 sonrası dönemde ise özel kesim dış borçlanma ile borçlarını finanse etmeye başlamıştır. Bu dönüşüm kamu kesiminin borçlanma gereğini azaltmış, borçlanma kamudan özele kaymış, özel kesim dış borçlanma ile kamuyu finanse etmeye başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Finansman Açığı, Borçlanma Gereksinimi, İç Borç tercihi, Dış Borç Tercih

Jel Sınıflandırması: H63

1

DOMESTIC AND FOREIGN DEBT PREFERENCE OF TURKEY IN FINANCING PUBLIC DEFICIT: 1990-2015 PERIOD

ABSTRACT

Turkey's economy's experience the new era since 1980, and with neo-liberal policies, public financing model of the outward growth and government borrowing was adopted. This economic policy had negative consequences: especially public deficits, internal and external debt, interest rate and inflation increased in the 1990 affecting economic growth negatively. With "Transition onto a Strong Economy" program, implemented after the 2001 crisis, it's aimed to reduce the public debt burden with restructuring public finance and ensuring fiscal discipline. Since 1990, domestic and foreign debt preferences in public financing showed seasonal differences. Since the beginning of the 2000s the share of private sector has increased in decreasing the share of public debt in question, especially after 2002 period, private sector began to finance its debt with external debt. With this transformation there happened a switch from the public to private sector, and it began to finance public with external debt.

KeyWords: Public Finance Deficit, Borrowing Requirements, Domestic Debt Preference, Foreign Debt Preference

Jel Classification: H63

¹ Geliş Tarihi: 24.10.2016-Kabul Tarihi: 29.11.2016

²Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi Çivril Atasay Kamer M.Y.O., 0258 713 96 00, fberkay@yahoo.com

³Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, 0246 211 3120, serpilagcakaya@sdu.edu.tr

GİRİŞ

Kamu borçlanması günümüzde gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkeler tarafından sıklıkla başvurulan olağan bir gelir kaynağıdır. Türkiye özellikle 1950 yılından itibaren kamu borçlanmasına başvurmuş, 1980 sonrası dönemde ise ekonomi politikalarındaki köklü yapısal değişimle birlikte borçlanmayı bir kamu finansman aracı olarak benimsemiştir.

İhracata dayalı dışa açık büyüme modelinin ve serbest piyasa işleyişinin benimsendiği 1980'li yıllarda dönüşümün tamamlanması ile ilgili sıkıntılar yaşanmış, yurt içi tasarrufların kıtlığı, sermaye piyasalarının yeterince gelişmemiş olması ve yasal kurumsal altyapının yeterli düzeye ulaşamamış olması sonucu dış borçlanmaya ağırlıklı olarak başvurulmuştur. 1989 finansal liberasyon sürecinin tamamlanması ile birlikte 1990'lı yıllara önemli bir borç stoku artışı ile girilmiştir. 1990'lı yıllar ise kamu finansman dengeleri ve borçlanma politikaları açısından ciddi sıkıntıların yaşandığı bir dönem olmuştur. Dış borç imkanlarının kısıtlılığından dolayı iç borçlanmaya yönelim yaşanmış, eş zamanlı olarak kamu kesimi açıklarının artışı ve borç yükü kaynaklı faiz ödemeleri bir borç kısır döngüsüne dönüşmüştür. Bu dönemde uygulanan 1994 istikrar tedbirlerinin sonuçları çok kısa süreli olumlu sonuçlar vermesine karşın kamu borçlanmasının aşırı büyüklüğü crowding out (dışlama) ile sonuçlanmış ve ekonomik büyüme negatif seviyeleri görmüştür. 1999 yılına gelindiğinde kur çapasına dayalı enflasyonu düşürme programı uygulanmış fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

2000 ve 2001 krizlerini takip eden süreçte IMF gözetiminde hazırlanan "Güçlü Ekonomiye Geçiş" programı ile faiz dışı fazla hedefi temelinde kamu mali disiplini sağlama yönelik tedbirler alınmış, ayrıca kamuda kurumsal ve yasal düzenlemelerle yapısal bir iyileşme sağlanmaya çalışılmıştır. 2000 sonrası dönemde kamu borç stoklarında artış devam etmesine karşın, GSYH'ya oranlarında ve kamu borçlanma gereğinde düşüşler gözlenmiştir. Borçlanmanın yönü ise özellikle 2005 sonrası dönemde kamudan özel sektöre kaymış, özel sektör ise kur avantajına dayanarak dış piyasalardan borçlanmayı tercih etmiştir. Günümüzde kamu borçlanması içerisinde iç borç alıcılarının büyük kısmı özel sektör ve özellikle yabancı yatırımcılardan oluşmaktadır.

Kamu finansmanındaki bu değişim özel sektörün sıcak para girişlerine bağımlı hale gelmesine ve küresel krizlere karşı kırılabilirliklerinin artışına neden olmaktadır

nitekim 2008 krizinde kamu kesiminden ziyade reel sektör krizin etkilerini hissetmiştir.

Çalışmada 1990-2015 dönemi iç ve dış borç stoklarının ve kamu kesimi borçlanma gereğinin GSYH oranı veri alınarak ve pearson korelasyon matrisi kullanılarak istatistiksel analiz gerçekleştirilmiştir. Söz konusu üç değişken arasında, 1990-1999 dönemi ve 2000-2015 dönemlerinde farklı iç ve dış borçlanma tercihlerine başvurulduğu görülmektedir. Nitekim korelasyon ilişkisinin de bu tercih farklılıklarını doğruladığı tespit edilmiştir.

1.BORÇLANMA KAVRAMI

Borç, kelime olarak "geri verilmek üzere alınan veya ödenmesi gerekli para, başka bir şey" anlamına gelmektedir. Borçlanmak ise "karşılığını sonra vermek şartıyla birinden para veya bir şey almak" anlamındadır. (TDK, 2005: 298-299) Literatürde kullanılmakta olan "Kamu Kredisi", "Kamusal Kredi", "Devlet Borcu", "Kamu Borcu" ve "Kamusal Borç" deyimleri birbiriyle aynı anlamda kullanılmaktadır. "Kredi" veya "borç" yabancı bir kaynak olup ihtiyacı olan kimsenin öngörülen süre için belirli bir karşılık ödemesini ve sürenin sonunda alınan kaynağın aynen iadesini ifade etmektedir. "Devlet borcu" ise devlet ya da benzeri kamu tüzel kişilerinin akdettiği borçtur. Borçlu konumunda devlet ya da kamu tüzel kişiliği bulunmaktadır. (Erdem, 2013: 7)

Devlet borçlanması bilimsel açıdan ilk kez 1710 yılında Charles Davenant ve 1752 yılında David Hume tarafından inceleme konusu yapılmıştır. İlerleyen dönemlerde giderek kamu maliyesinin ilgi çeken alanlarından biri haline gelmiş, Montesquieu, Adam Smith, Ricardo, J.B, Say, Gladstone tarafından tartışılmıştır. Özellikle 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Keynes sonrası bütçe açığına dayalı harcama politikasının temel unsuru haline gelmesi ile birlikte sıklıkla kullanılan bir maliye politikası aracına dönüşmüştür. İlerleyen dönemlerde Alvin Hansen, A.P Lerner, C.C. Abbot, Seymour E. Harris, H.G Moulton ve A.G Hart gibi bilim adamları, devlet borçlanması ile ilgili bilimsel gelişmelere önemli katkılarda bulunmuşlardır. (Akdoğan, 2011: 455-456)

Devlet borçlarının gelişimi ve bütçe açıkları çoğu sanayileşmiş ülkeler başta olmak üzere tüm dünyada önemli bir politika sorunu haline dönüşmüştür. Son on yıllık süreçlerde devlet borçlarındaki artış ekonomilerde kamu sektörünün büyümesi ve kısa vadeli mali

politikalarından dolayı artış göstermiştir. (Neck ve Sturm, 2008: 1)

Devlet borçlanması ile hedeflenen olumlu ekonomik sonuçların elde edilmesi borçlanma yönetiminin başarısına ve borçların sürdürülebilirliğine bağlı olmaktadır. Draksaite (2014) borçların sürdürülebilirliği ile ilgili farklı konseptleri genelleştirerek devlet borçlanmasının özellikleri ve sürdürülebilir borçlanmanın ön koşullarını kendi metodolojisi ile değerlendirmiştir. Draksaite göre sürdürülebilir bir borçlanma yönetimi portföyünün kompozisyonu borç alma ve borç yönetiminin tercih yapısı şu anlama gelmektedir; borç ile ilişkili riskler (ani ekonomik daralmalar, döviz kurlarındaki değişim, refinansman vb) ve borçlanma maliyetleri uzun dönemde borçlanma ihtiyacını karşılamakta, kredibilitiyi sürdürülebilmekte ve kreditorlere yükümlülükleri yerine getirebilmede başarılı olmaktadır. Sürdürülebilir kamu borcundan anlaşılması gereken, borçlanma yönetimi çerçevesinde şekillenen kamu borç düzeyinin devletin borçlanma talebini karşılayan, kredibilitiyi olumsuz etkilemeyen ve uzun dönemde borç yükümlülüklerinin yerine getirilebildiği nitelikte olmasıdır. (Draksaite vd. 2015: 480)

3

2.KAMU AÇIKLARININ FİNANSMANINDA İÇ VE DIŞ BORÇLANMA

Borçların iç ve dış kaynaklardan alınmalarına göre ekonomik etkileri farklı olmaktadır. Aynı zamanda iç ve dış borçlanmanın nedenleri ve miktarı ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklılıklar gösterir. Devlet borçlanması, borçlanmanın gerçekleştirildiği kaynak bazında bir ayrıma tabi tutulduğunda yurt içi kaynaklardan ve yurt dışı kaynaklardan elde edilmesine göre iç borçlar ve dış borçlar olarak ikiye ayrılmaktadır.

2.1.İç Borçlanma

Günümüzde ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel gelişmeler sonucunda devletler alternatif finansman kaynaklarına yönelmişlerdir. Devletin normal borç kaynağı olan iç borçlanmada satın alma gücünün özel ekonomiden kamu ekonomisine transferi şeklinde gerçekleşmektedir. Böylece ülke kaynaklarına bir ilave söz konusu olmamakta, sadece kaynakların kullanıcıları el değiştirmektedir (Ulusoy, 2016:51-53).

Makro ekonomik bir perspektif ile bakıldığında iç ve dış borçlanma arasındaki farklılıklar oldukça belirgindir. İç borçlanma durumunda toplum eş zamanlı olarak hem borç alan hem borç konumundadır. Devlet borçlanmasında

devlet direkt ya da dolaylı bir şekilde finansal kurumlara, devlet borçlanma kağıtları aracılığıyla ilişki kurmakta ve karşılıklı dengelyi sağlamaktadır. Özellikle iç borçlanmada, devlet borçlanmasının özel kişi borçlanmasından farkı bu noktadadır. Ayrıca devlet monopol gücüne dayanarak vatandaşlarından harçlar da toplamaktadır. (Holtfrerich vd. 2016: 8)

Panizza (2008), iç borçlanmayı üç unsur bazında tanımlamaktadır. Birinci unsur borçlanmanın yapıldığı para birimidir. İkinci unsur, kredi verenin ikametidir. Dış borçlanma ülke dışı ikamet edenler tarafından verilmekte, iç borçlanmada borç verici ülke içinde ikamet etmektedir. Üçüncü unsur borçlanmanın yapıldığı alan ve borç sözleşmesini düzenleyen mevzuattır. Dış borçlanma yabancı ülkelerde gerçekleştirildiği ve yasal süreçler yabancı mahkemelerde gerçekleştirildiği için, iç borçlanma ülke toprakları içinde ve ülkenin kendi yasal süreçlerinde gerçekleştirilmektedir.

Devletler, vergi oran artışları ya da yeni vergiler koymanın yaratacağı başta siyasi olmak üzere sosyal ve ekonomik olumsuzlukları göz önüne alarak iç borçlanmaya sıklıkla başvurumaktadırlar. Bütçe gelir-gider dengesinin zaman açısından sağlanamaması, kamu kesiminde yaşanan kaynak problemleri, borcun borçla ödenmesi gerekliliği vb. nedenler iç borçlanma nedenleridir. (Bayraktar, 2011: 2) Devletler iç borçlanma amacıyla özel kişi ve kuruluşlara, sosyal güvenlik kuruluşlarına, ticari bankalar ve sigorta şirketlerine ve Merkez Bankası'na başvurumaktadırlar.

Kamu finansmanında iç borçlanmanın tercih edilmesinin çeşitli avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. İç borçlanma (Eser ve Birinci, 2014: 39-40), özel yatırımların hacim ve etkinliğini arttıran gelişmiş sermaye piyasaları aracılığıyla büyüme, enflasyon ve tasarruflar üzerinde olumlu etkiler yaratabilmektedir. Ayrıca, iç borçlanmaya başvurularak yabancı para cinsinden borçlanma sınırlandırılmakta ve yerli paranın değer düşüşü engellenebilmektedir. İç borçlanma tercihinde potansiyel en ciddi dezavantaj ise özel sektör yatırımları üzerindeki dışlama mekanizmasıdır. Ayrıca yüksek düzeydeki kamu iç borçlanması iç borca güvende artış yaratmakta ve faiz oranı ve borç çevirme riskini yükseltmektedir.

2.2.Dış Borçlanma

Dış borçlanma, bir ülkeden diğer ülkeye geri ödenme koşuluyla gerçekleştirilen ve sonuçları itibarıyla millî gelir seviyesini arttıran ya da

azaltan fon akımıdır. Ülkelerin dış borçlanmadan optimum ölçüde yararlanabilmeleri, dış borçlanmanın ekonomilerine yük oluşturmaması ve borçlanmanın sürdürülebilirliği için ekonominin massetme kapasitesi, ödemeler bilançosu dengesi, dış borcun vadesi ve kısa ve uzun dönem dış borç servisi kapasitesi gibi borçlanmanın sınırlarını belirleyen kriterlere uygun sınırlar belirlenmesi ile mümkündür.. (Uçak, 2006: 1)

Dış borçlanma ile ilgili yapılan çalışmalar dış borçlanmanın iki ana nedeni üzerine odaklanmaktadır. Birinci neden, dış borçlanma ile ülkelerin yeni yabancı kaynaklara ulaşma imkanının var olmasıdır nitelikte iç borçlanma sadece mevcut kaynakların ülke içi el değiştirmesinden ibarettir. İkinci neden, özellikle gelişmekte olan ülkelerde merkez bankalarının mevcut dış borçları geri ödeyebilecek emisyon gücüne sahip olmamasıdır. Dış borçlanmaya başvurulmaması durumunda ciddi borç krizleri söz konusu olabilecektir. (Panizza, 2008: 1)

Devletler, kamu harcamalarının finansmanı yapacakları borçlanmanın iç ya da dış kaynaklardan ya da ikisinin birlikte gerçekleştirilmesi gerektiği ile ilgili seçim yapmak durumundadırlar. İç veya dış borçlanma arasındaki seçim ekonominin içinde bulunduğu koşullara göre kimi zaman tercih olmaktan çıkmakta zorunluluğa dönüşebilmektedir. Örneğin, bir ülkenin para-sermaye piyasasının yeterli kapasiteye sahip olmayışı dış borçlanmayı zorunlu kılabilir ya da mevcut ödemeler dengesi sıkıntılarının yabancı ülke ve kurumları borç vermektен vazgeçirerek iç borçlanmayı zorunlu kılabilir. (Uluatam, 2003: 428-429) Ülkeler dış borçlanma amacıyla yabancı devletlere, yabancı sermaye piyasalarına, uluslar arası kuruluşlara ve uluslararası bankalara başvurumaktadırlar.

Kamu finansmanında dış borçlanmanın tercih edilmesinin çeşitli avantaj ve dezavantajları söz konusudur. Dış borçlanma tercihinin en önemli avantajı özel yatırımlar üzerinde dışlama etkisi riskinin daha düşük olmasıdır. Kamu borçlanma imkanlarında bir genişleme sağlamakta, yurtiçi tasarrufların yetersizliği ya da yerel tahvil piyasalarının küçüklüğü karşısında alternatif oluşturmaktadır. Ayrıca hükümetler dış borçlanma ile enflasyon yaratma zorunluluğuna düşmeden reel borç yükünü azaltabilmektedirler. Enflasyonist dönemlerde dış borçlanmanın faiz oranının daha düşük olması, yerli para cinsinden

borçlanmaya göre daha uzun vadeli borçlanmaya imkan vermektedir. Dış borç tercihinin dezavantajı ise yurtiçi faiz oranı ve ödün verilebilir fon arzını etkilememesine rağmen fiyatlar ya da nominal döviz kuru etkisi ile özel yatırımlar üzerinde dışlama etkisi yaratmasıdır. Dış borçlanma dış koşullara hassasiyeti arttırabilmektedir. Değişken faizli dış borçlanma durumunda, borç servis maliyetleri artarak bütçe açığı meydana gelebilir. Ayrıca, dış borç miktarındaki artış, toplam kamu harcamaları içerisinde borç servis oranının büyüerek borç ödemesinde kullanılacak döviz stoklarını eritebilmektedir. (Eser ve Birinci, 2014: 40-41)

3.TÜRKİYE'DE 1990-2015 DÖNEMİ KAMU FİNANSMAN DENGELERİNİN GELİŞİMİ

Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmeler ve kamu mali dengelerinde yaşanan iniş ve çıkışların kökeni 1980'li yılların başına kadar uzanmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren ekonomide neo-liberal politikaların uygulanmaya başlaması, ithal ikameci strateji yerine dışa açık büyüme stratejilerinin tercih edilmesi ve bu dönüşüme bağlı olarak ekonomide baş gösteren yapısal sorunlar kamu finansman dengeleri ve borçlanma tercihlerinin önemli belirleyicileri olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan istikrarsızlıklar ve ekonomik krizlerin temelinde 1980-1990 aralığında genelde dış şoklar etkili iken 1990 sonrası dönemde kamu kesimi dengesizliğinin baskın olduğu görülmektedir. 1990'lı yıllarda uygulanan politikalar sonucu yaşanan borç kısır döngüsü 2001 yılında ciddi bir ekonomik kriz ile sonlanmış, uygulamaya konulan istikrar programları ve mali disiplini sağlamaya yönelik reformlar ile kamu finansman dengeleri iyileştirilmiştir.

3.1.Türkiye'de 1990-2000 Dönemi Kamu Finansman Dengesi

Türkiye'de 1990 sonrası maliye ve bütçe politikası temelli gelişmeler incelendiğinde, devletin ekonomik faaliyetler içindeki payının %50'nin üzerinde seyretmeye devam ettiği ve piyasaların işleyişini bozduğu gözlenmektedir. Mali yılbaşları itibarıyla bütçe kanunu ile birlikte nispi iyileşmeye yönelik tedbirler alınmış olsa da 1990-1997 yılları arasında yaşanan üç büyük seçim ile birlikte kamu mali disiplini tamamen bozulmuş, yaşanan hükümet krizleri istikrara yönelik kararlar alınmasını engellemiştir. 1994 yılında yaşanan krizi takip eden süreçte alınan 5 Nisan istikrar tedbirlerinin etkisi ise geçici olmuştur.(Eker vd., 2009: 318)

Tablo1: Kamu Finansman Dengeleri

Yıllar	Konsolide Bütçe Giderleri (Bin TL)	Konsolide Bütçe Gelirleri (Bin TL)	Faiz Dışı Fazla (Bin TL)	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği /GSMH (%)
1990	68.355	56.573	2.184	5,5
1991	132.401	99.085	-9.243	7,5
1992	225.398	178.070	-7.030	7,9
1993	490.438	357.333	-16.635	7,7
1994	902.454	751.615	147.445	4,6
1995	1.724.194	1.409.250	261.172	3,7
1996	3.961.308	2.727.958	264.051	6,5
1997	8.050.252	5.815.099	42.764	5,8
1998	15.614.441	11.811.065	2.373.219	7,1
1999	28.084.685	18.933.065	1.569.220	11,6
2000	46.705.028	33.440.143	7.174.977	8,9

Kaynak:<http://www.bumko.gov.tr/TR,147/ekonomik-gostergeler.html> (29.04.2016)

Tablo 1. 1990-2000 dönemi konsolide bütçe dengelerini ve kamu kesimi borçlanma gereğini göstermektedir. Dönem boyunca kamu giderleri kamu gelirlerinin üzerinde gerçekleşmiş, kamunun borçlanma gereği söz konusu olmuştur. İstikrar tedbiri kararları ile kamu kesimi açığı kısmen başarılı olmuşsa da, kamu kesimi açığının en büyük parçası olan konsolide bütçe açığı geçici önlemlerle azaltılabilmektedir. Personel ve yatırım kalemlerinin daraltılması, ek vergiler ile sağlanan geçici gelir artışı ve gider azalışını sağlayacak yapısal tedbirlerin alınmaması açıkların yeniden artış eğilimine girmesine neden olmuştur. (Eker vd., 2009: 316)

Türkiye'de yaşanan kamu kesimi açıklarının farklı nedenleri olmakla birlikte, konsolide bütçe açıkları, kamu iktisadi teşebbüslerinin

görev zararları ve sosyal güvenlik kurumlarının açıkları önemli etkenleri oluşturmuştur. Türkiye'de 1990'lı yılların ortalarına kadar kamu kesimi açıklarının yaklaşık %50'lik kısmı konsolide bütçe dışı kurum açıklarından oluşmuş ve bu açıklarda KİT ve konsolide açıkları ağırlıklı iken, 1994 yılı sonrası sosyal güvenlik kurumları açıklarındaki hızlı artış açık kaynağında kaymaya neden olmuştur. 1980'li yıllarda kamu kesimi açıkları finansmanında Merkez Bankası kaynakları yoğun olarak kullanılmış iken 1986 sonrası iç borçlanma etkili olmaya başlamıştır. İç borçlanma ile finansmanın yarattığı faiz sarmalı ise kamu açıklarının en önemli kaynağına dönüşmüştür. (Bayrak ve Kanca, 2013: 94)

Tablo 2: Bütçe Harcamalarının Payları (%)

Yıllar	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
HARCAMALAR	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Faiz Hariç Harcama	81,8	82,1	76,3	66,9	66,6	62,2	71,7	60,4	61,8	56,2
I.Personel	37,2	41,7	34,6	30,3	29,1	24,6	25,8	24,8	24,6	21,4
II.Diğer Cari	8,5	9,0	7,3	8,2	8,3	7,9	8,9	8,4	8,1	7,8
III.Yatırım	14,4	14,5	11,7	8,5	6,0	6,4	8,0	6,4	5,5	5,3
IV.Transfer	39,9	34,7	46,4	53,0	56,6	61,1	57,4	60,4	61,8	65,6
1.Borç Faizi	18,2	17,9	23,7	33,1	33,4	37,8	28,3	39,6	38,2	43,8
2. Diğerleri	21,7	16,8	22,6	19,9	23,1	23,3	29,1	20,8	23,7	21,8

Kaynak:<http://www.bumko.gov.tr/TR,160/konsolide-butce-buyuklukleri-program-butce-siniflandirm.html> (05.08.2016)

Tablo 2. incelendiğinde konsolide bütçe harcamaları içerisinde borç faizine ayrılan payın artışı net bir şekilde görülmektedir. 1991 yılında %18,2 olan bütçeden faize ayrılan pay

sürekli bir artış göstererek 2000 yılına gelindiğinde %43,8'e yükselmiştir. Ekonomik büyüme için kritik öneme sahip olan yatırım harcamalarının bütçe içerisindeki payı 1991

yılında %14,4 iken her yıl kronikleşen bir düşüşle 2000 yılına gelindiğinde %5,3 seviyesine gerilemiştir. Personel harcamalarında da yatırım harcamaları kadar keskin olmasa da göz ardı edilemeyecek düşüşler görülmüştür. 1991 yılında bütçenin %37,2'si personel harcamalarına ayrılırken 2000 yılına gelindiğinde bu oran %21,4'e düşmüştür. Bu dönemde konsolide bütçeye dahil personel sayısında artış yaşanmasına karşın personel harcamalarındaki düşüş,

izlenen ekonomi politikalarına bağlı olarak maaş ve ücretlerin baskı altına alınmasına bağlanabilir.

1990-2000 döneminde kamu harcamalarındaki söz konusu olumsuz gelişmeler yanı sıra kamu gelirleri harcamaların finansmanında yetersiz kalmıştır. Vergi ile ilgili yapılan düzenlemeler ise oldukça dar kapsamlı kalmıştır.

Tablo 3: Vergi Gelirlerinin Giderleri Karşılama Oranı (%) Bin TL

Yıllar	Genel Bütçe Vergi Gelirleri	Konsolide Bütçe Giderleri	Giderleri Karşılama Oranı (%)	Faiz Ödemeleri	Konsolide Bütçe Giderleri (Faiz Ödemeleri Hariç)	Genel Bütçe Vergi Gelirlerinin Faiz Dışı Konsolide Bütçe Giderlerini Karşılama Oranı (%)
1990	45,400	68,354	66,4	13,966	54,388	83,5
1991	78,643	132,401	59,4	24,071	108,330	72,6
1992	141,602	225,398	62,8	40,298	185,100	76,5
1993	264,273	490,438	53,9	116,470	373,968	70,7
1994	587,760	902,454	65,1	298,284	604,170	97,3
1995	1,084,350	1,724,194	62,9	576,115	1,148,079	94,4
1996	2,244,094	3,961,308	56,7	1,497,401	2,463,907	91,1
1997	4,745,484	8,050,252	58,9	2,277,917	5,772,335	82,2
1998	9,228,596	15,614,441	59,1	6,176,595	9,437,846	97,8
1999	14,802,280	28,084,685	52,7	10,720,840	17,363,845	85,2
2000	26,503,698	46,705,028	56,7	20,439,862	26,265,166	100,9

Kaynak: http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_16.xls.htm (14.02.2016)

Tablo 3. incelendiğinde vergi gelirlerinin faiz dahil konsolide bütçe giderlerini karşılama oranının 1990'da %66,4 seviyesinden 2000'de %56,7 seviyesine düştüğü görülmektedir. Bu düşüşü vergi hasılatı düşüklüğü ile bağdaştırmak çok doğru olmayacaktır çünkü karşılama oranı faiz hariç rakamlar ele alındığında ise aksine bir yükselme söz konusudur. Vergi gelirlerinin faiz dışı konsolide bütçe giderlerini karşılama oranı 1990'da %83,5'dan 2000 yılına gelindiğinde %100,9'a yükselmiştir. Bu durum, konsolide bütçe harcamaları içerisinde faiz harcamalarının ciddi bir yükselişe geçtiği ve vergi geliri-kamu harcaması dengesindeki olumlu gelişmeyi olumsuzluğa dönüştürdüğü şeklinde yorumlanabilir. Gerek faiz harcamaları dahil, gerekse faiz harcamaları hariç, her iki durumda da vergi gelirlerinin bütçe harcamalarını karşılamada yeterli olmadığı görülmektedir.

1990-2000 döneminde cari açık da konsolide bütçe açığı benzeri bir seyir göstermektedir. 1989 yılındaki finansal serbestleşme ile birlikte kısa vadeli sermaye girişleri ödemeler dengesinde açığa yol açmıştır nitekim net sermaye girişlerinin rezerv artışına kanalize edilmeyen kısmı cari açık finansmanında kullanılmakta sonuç olarak cari açık artışına imkan tanımaktadır. 1990 sonrası uygulanan borçlanma politikaları özel sektörün kaynaklarını devlet borçlanma kağıtlarına kaydırmasına yol açarak üretimi düşürmüş, sonuçta ithalat artmış ve cari açık artmıştır. (Kara, 2016: 56)

Tablo 4: Cari İşlemler Dengesi, (Milyon TL)

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi
1990	-2.625
1991	250
1992	-974
1993	-6.433
1994	2.631
1995	-2.339
1996	-2.437
1997	-2.638
1998	2.000
1999	-925
2000	-9.920

Kaynak: <http://www.bumko.gov.tr/TR,147/ekonomik-gostergerler.html> (29.04.2016)

Tablo 4, Türkiye'nin 1990-2000 dönemi cari işlemler dengesi ve uluslar arası net rezervlerini göstermektedir. Cari açık en yüksek değerlerine 1993 ve 2000 yıllarında ulaşmıştır. Bu bağlamda cari açığın 1994 ve 2001 krizlerinin oluşumunda önemli bir role sahip olduğu söylenebilir.

3.2. Türkiye'de 2000-2015 Dönemi Kamu Finansman Dengesi

Türkiye ekonomisi 1998 Asya krizinden olumsuz etkilenmesinin bir sonucu olarak 1999 yılından itibaren ciddi bir dış borç yükü, cari açık, enflasyon ve kamu açığı problemleri ile karşı karşıya kalmıştır. 2000 yılı başlarından itibaren yaşanan istikrarsız süreç yeni maliye politikası önlemleri alınmasını zorunlu hale getirmiştir. Özellikle yüksek enflasyonla mücadele amaçlı sıkı mali önlemlere ek olarak sıkı para politikası önlemleri alınmış, enflasyon oranı düşürülürken eş zamanlı olarak kamu açıklarının azaltılması hedeflenmiştir. (Eker vd.2009: 319)

1999 yılında ağır bir ekonomik krizle birlikte %6,1 küçülen Türkiye ekonomisi 2000 yılında IMF denetiminde "Enflasyonu Düşürme Programı"nı uygulamaya koymuştur. Enflasyon kontrolünde talebin kısılması temeline

dayanan program üç yıllık dönemde enflasyonu tek haneli rakamlara indirerek reel faizleri düşürmek ve kamu finansman dengesini sağlıklı bir yapıya kavuşturmak hedefinde olmuş fakat en önemli eksikliği enflasyon düşürmeye odaklanması olmuştur. Nitekim uygulama sonucunda enflasyon yüzde 40'ların altına inmesine karşın döviz kurlarındaki artış enflasyonun çok altında kalmış, TL aşırı değerlenerek ihracatın ithalatı karşılama oranını olumsuz etkilemiştir. Dış ticaret açığının büyümesi mali piyasalarda likidite sıkışıklığına neden olmuş ve Kasım 2000 krizi yaşanmıştır. Kasım 2000 krizi mali piyasaları etkilemiş, programa olan güveni sarsmış, yarattığı belirsizlik IMF'nin ilave dış kaynak taahhüdü ile giderilmeye çalışılmış ancak Şubat 2001'deki siyasi gerilim derin bir ekonomik krize daha neden olmuştur. Şubat 2001'deki krizle uygulanabilirliğini kaybeden program, dövizin dalgalanmaya bırakılması ile döviz, faiz ve enflasyon patlamalarına neden olmuştur. Süreç içerisinde esnaf ve sivil toplum örgütlerinin tepkileri artmış, yeni bir program hazırlık çalışmaları başlamış ve elli gün sonra 14.04.2001'de "Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" açıklanmıştır. (Şamiloğlu, 2001: 2)

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile mali disiplin için maliye politikasının faiz dışı bütçe fazlası hedefine yönelik olarak yürütülmesi ilkesi getirilmiş, aynı zamanda TCMB Kanunda yapılan değişiklikler ile para politikasının birincil amacı fiyat istikrarı olduğu hükme bağlanmıştır. Bu çerçevede TCMB bu amaca yönelik olarak politika araçlarını seçme ve uygulama bağımsızlığına kavuşturulmuştur. 2001 sonrası dönemde hükümetin programa bağlılığı ve TCMB'nin konu ile ilgili kararlılığı sonucu enflasyon oranı 2004 yılında tek haneli rakama düşmüştür. Uygulanan para ve maliye politikaları, fiyat düzeyinin mali teorisi yaklaşımına uygun bir sonuç vermiş, maliye politikasının birincil fazla hedefi çerçevesinde mali disiplinin arttığı bir ortamda TCMB enflasyonu düşürmeye yönelik etkin politikalar yürütebilmiştir. (Bayrak ve Kanca, 2013: 95)

Tablo 5: Kamu Kesimi Finansman Dengeleri

Yıllar	Konsolide Bütçe Giderleri (Bin TL)	Konsolide Bütçe Gelirleri (Bin TL)	Faiz Dışı Fazla (Bin TL)	Kamu Kesimi Borçlanma Gereği /GSYH (%)
2000	46.705.028	33.440.143	7.174.977	8,9
2001	80.579.065	51.542.970	12.026.131	12,1
2002	115.682.350	75.592.324	11.780.633	10,0
2003	140.454.842	100.250.427	18.404.748	7,3
2004	141.020.860	110.720.859	26.188.489	3,6
2005	146.097.573	137.980.944	37.562.903	-0,1
2006	178.126.033	173.483.430	41.320.106	-1,8
2007	204.067.683	190.359.773	35.044.981	0,1
2008	227.030.562	209.598.472	33.229.215	1,6
2009	268.219.185	215.458.341	440.050	5,0
2010	294.358.724	254.277.435	8.217.473	2,4
2011	314.606.792	296.823.602	24.448.368	0,1
2012	361.886.686	332.474.895	19.004.256	1,0
2013	408.224.560	389.681.985	31.443.475	0,5
2014	448.752.337	425.382.787	26.543.767	0,6

Kaynak:<http://www.bumko.gov.tr/TR,147/ekonomik-gostergeler.html> (29.04.2016)

Tablo 5. 2000-2015 döneminde kamu kesimi finansman dengesinin temel büyüklüklerini göstermektedir. 2000 ve 2001 krizleri sonrası izlenen sıkı mali politikalar sonucunda bütçe gerçekleştirmelerinde olumlu gelişmeler gözlenmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereği 2001 yılında GSYH'nın %12,1'i seviyesine kadar yükselmiş, takip eden yıllarda ise ciddi düşüşler görülmüştür. Süreç içerisinde faiz dışı fazla arttırılmaya çalışılmış, 2001 yılında 12.026.131 bin TL olan faiz dışı fazla 2006 yılında 421.320.106 bin TL'ye kadar yükselmiştir. Aynı yıl kesimi borçlanma gereğinin GSYH'ya oranı %-1,8 seviyesi ile en düşük değerine ulaşmıştır.

Söz konusu olumlu gelişmeler 2007 krizinin etkileri ile birlikte sekteye uğramaya başlamış, krizin etkilerinin en yoğun hissedildiği 2009 yılında faiz dışı fazla süreç içerisinde en düşük değerine (440.050 bin TL) düşmüş, kamu kesimi borçlanma gereğinin GSYH'ya oranı ise en yüksek değerine (%5) yükselmiştir. 2008 yılında kriz sonrası uygulanan politikalar ile süreç yeniden pozitif bir döneme girmiş ve özellikle 2010 sonrası dönemde yeniden disipline girmesi sağlanmıştır. Kamu kesimi borçlanma gereği 2011 ve sonrasında GSYH'nın %1'ini geçmemiş ve faiz dışı fazla beklentiler yönünde gerçekleşmeye devam etmiştir.

Tablo 6: Cari İşlemler Dengesi 2000-2014, Milyon \$

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi
2000	-9.920
2001	3.760
2002	-626
2003	-7.554
2004	-14.198
2005	-20.980
2006	-31.168
2007	-36.949
2008	-39.425
2009	-11.358
2010	-44.616
2011	-74.402
2012	-47.961
2013	-63.608
2014	-43.552

Kaynak:<http://www.bumko.gov.tr/TR,147/ekonomik-gostergeler.html> (29.04.2016)

Tablo 6. Türkiye'nin 2000 sonrası dönemdeki cari açığındaki gelişmeleri göstermektedir. 2001 krizini takip eden süreçte uygulanan istikrar programları ve mali disiplin ile birlikte ekonomide yaşanan olumlu gelişmeler cari açığa yansımamış, 2001 yılında fazla veren dış ticaret dengesi (3.760 Milyon\$) takip eden yıllarda büyüyen açıklarla önemli bir sorun haline almıştır.

Türkiye'de kamu finansmanında yaşanan gerek yapısal gerekse işlevsel sorunlar kamu borçlanma gereğindeki artışın temel nedeni olmuştur. Kamu gelirleri açısından incelendiğinde "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı"nda da belirtildiği üzere, temel sorun vergi oranlarının yüksek olmasına karşın vergi

tabanının dar oluşu, bundan ötürü vergi tahsilatının yetersiz kalması olmuştur. 2001 sonrası dönemde uygulanan kamu gelirleri politikalarında vergi temelli düzenlemelere gidilmiş, özellikle 2008 krizi sonrası ekonomiyi canlandırma ve küresel sermaye girişini

destekleme amaçlı vergi indirimleri politikası uygulanmıştır. Öte yandan, 2000 sonrası dönemde özelleştirme faaliyetleri hızlandırılmış, KİT'lerin kamu finansman dengesi üzerindeki olumsuz etkileri hafifletilmeye çalışılmıştır.

Tablo 7: Vergi Gelirlerinin Giderleri Karşılama Oranı (%) Bin TL

Yıllar	Genel Bütçe Vergi Gelirleri	Konsolide Bütçe Giderleri	Giderleri Karşılama Oranı (%)	Faiz Ödemeleri	Konsolide Bütçe Giderleri (Faiz Ödemeleri Hariç)	Genel Bütçe Vergi Gelirlerinin Faiz Dışı Konsolide Bütçe Giderlerini Karşılama Oranı (%)
2000	26,503,698	46,705,028	56,7	20,439,862	26,265,166	100,9
2001	39,735,928	80,579,065	49,3	41,062,226	39,516,839	100,6
2002	59,631,868	115,682,350	51,5	51,870,659	63,811,691	93,4
2003	84,316,169	140,454,842	60,0	58,609,163	81,845,679	103,0
2004	101,038,904	152,169,930	66,4	56,488,490	95,681,440	105,6
2005	119,250,807	158,579,365	75,2	45,679,532	112,899,833	105,6
2006	137,480,292	178,126,033	77,2	45,962,709	132,163,324	104,0
2007	152,835,111	204,067,683	74,9	48,752,891	155,314,792	98,4
2008	168,108,960	227,030,532	74,0	50,661,305	176,369,257	95,3
2009	172,440,423	268,219,185	64,3	53,200,894	215,018,291	80,2
2010	210,560,388	294,358,724	71,5	48,298,762	246,059,962	85,6
2011	253,809,179	314,606,792	80,7	42,231,558	272,375,234	93,2
2012	278,780,848	361,886,686	77,0	48,416,047	313,470,639	88,9
2013	326,169,164	408,224,560	79,9	49,986,049	358,238,511	91,0
2014	352,514,457	448,752,337	78,6	49,913,317	398,839,020	88,4

9

Kaynak: http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/VI/GBG/Tablo_16.xls.htm (14.02.2016)

Tablo 7, 2000 sonrası dönemde vergi gelirlerinin faiz dahil ve faiz hariç kamu giderlerini karşılama oranını göstermektedir. Vergilerin 2000 ve 2001 yıllarında faiz dahil kamu harcamalarını karşılama oranı %50'ler civarında iken faiz hariç kamu harcamalarını karşılama oranı %100'ü aşkındır. Kuşkusuz bu durumun nedeni bu dönemde bütçeden faize ayrılan payın çok ciddi derecede yüksek oluşudur. Reel faizlerdeki düşüşle birlikte %50'ler civarında olan karşılama oranı %80'ler seviyesine kadar yükselmiştir. Faiz hariç kamu harcamalarını karşılama oranında ise 2000 yılında %100 olan oran ortalama %10-%20 aralığında düşüş göstermiştir.

2000 sonrası dönemde vergi mevzuatı yanı sıra vergi idaresinde de yeniden yapılandırma

çalışmaları söz konusudur. Küresel boyutta vergi politikalarına uyumun kolaylaştırılması, çağdaş bir vergi sisteminin kurulması, mükelleflere daha iyi hizmet verilmesi gibi amaçlar doğrultusunda 2005 yılında Maliye Bakanlığı'na bağlı Gelir İdaresi Başkanlığı kurulmuştur. Yeniden yapılandırmada, klasik merkezci anlayış ve yapının terk edilmesi, mükellef odaklı organizasyon yapısına geçiş, kapasite, verimlilik ve liyakat yaklaşımları çerçevesinde iş ve görev tanımları yapma ve standartlar oluşturma amaçlanmıştır. (Güngör ve Aydın, 2011: 74)

Öte yandan, 2000 sonrası dönemde özelleştirme faaliyetleri hız kazanmış ve kamu gelirleri artışında belirli bir paya sahip olmuştur.

Tablo 8: Özelleştirme Gelir ve Giderleri (Bin \$)

Yıllar	Özelleştirme Gelirleri	Özelleştirme Giderleri	Net Gelir
2000	2.737.789	-640.200	2.097.589
2001	421.919	-262.365	159.555
2002	1.102.294	-1.002.195	100.099
2003	457.153	-223.773	233.380
2004	896.473	-553.179	343.293
2005	3.122.849	-1.946.209	1.176.640
2006	9.778.131	-2.722.751	7.055.380
2007	9.105.123	-4.668.870	4.436.253
2008	6.165.133	-2.554.780	3.610.353
2009	1.621.733	-58.175	1.563.558
2010	2.603.169	-431.671	2.171.498
2011	1.857.244	-911.436	945.809
2012	3.558.156	-156.862	3.401.294
2013	6.739.398	-4.239.132	2.500.266
2014	6.106.208	-1.948.005	4.158.204

Kaynak: http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Yaynlar/Attachments/654/Ekonomik%20ve%20Sosyal%20G%C3%B6stergeler_1950_2014.pdf (19.08.2016)

Tablo 8. 2000-2014 yılları aralığında özelleştirme gelir-giderlerini ve özelleştirmeden elde edilen net kazancı göstermektedir. Özelleştirmeden elde edilen net gelir, 2005 yılına kadar dalgalı bir seyir izlemiş, 2005 yılı ve sonrasında ise dönem dönem yaşanan iniş çıkışlara karşın belirli büyüklüklere ulaşmıştır.

Merkezi yönetim bütçesi başta olmak üzere kamu kesiminin 2002'den günümüze gelen süreç içerisinde borçlanma gereğinde kayda değer iyileşmeler gözlenmiştir. Vergilemeye ilişkin tedbirler ve özelleştirme gelirleri yanı sıra harcama yönüyle incelendiğinde kamu harcamalarının nitelik ve niceliğindeki değişim kamu borçlanma gereğinin azalmasında etkili olmuştur. Merkezi yönetim bütçesinin borçlanma gereğinin GSYH'ya oranı 2002 yılında %11,6 düzeyinden 2014 yılında %1,34 düzeyine gerilemiştir. Bu iyileşmede bütçede payı olan birimlerin harcamalarının azaltılarak disipline edilmesine yönelik uygulamaların payı rol oynamaktadır. Diğer taraftan yüksek maliyetli yatırım harcamalarında özel sektör ile işbirliği modellerinin tercih edilmesi kamu harcama yükünü azaltmış, mali alan yaratmaya yönelik çabalar olumlu sonuçlar vermiştir. Söz konusu çabalar sonucu kamu borç yükündeki azalma etkisini faiz harcamalarındaki düşüş olarak kendini göstermiştir.

Tablo 9: Merkezi Yönetim Faiz Giderleri ve GSYH Oranı

Yıllar	Faiz Giderleri (Milyon TL)	Faiz Giderlerinin GSYH Oranı (%)
2000	20,424	12,3
2001	41,038	17,1
2002	51,728	14,8
2003	58,527	12,9
2004	56,491	10,1
2005	45,680	7,0
2006	45,963	6,1
2007	48,753	5,8
2008	50,661	5,3
2009	53,201	5,6
2010	48,299	4,4
2011	42,232	3,3
2012	48,416	3,4
2013	49,986	3,2
2014	49,913	2,9

Kaynak: <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/9922,denge2016.pdf?0> (20.08.2016)

Tablo 9. merkezi yönetim bütçe harcamaları içinde faiz harcamalarının 2000 yılı ve sonrası gelişimini göstermektedir. Türkiye'de mali alan yaratılmasının önündeki en büyük engellerden biri olan faiz harcamalarının büyüklüğü 2001 yılında en yüksek değerine ulaşmış (GSYH'nın %17,1'i), bu yıldan sonra kararlılıkla uygulanan istikrar programları ve mali disiplinin gerçekleştirilmesi ile birlikte düşüşe geçmiş ve nihayetinde 2014 yılında GSYH'nın %2,9'u seviyesine çekilmiştir.

4. TÜRKİYE'DE KAMU FİNANSMAN AÇIKLARINDA İÇ VE DIŞ BORÇLANMA TERCİHİ

Türkiye'de kamu finansman dengelerinin bozulmasında en önemli etken olan kamu mali disiplininin bozulması 1980 yılını takip eden süreçte uygulanan maliye politikaları kaynaklıdır. Kamu açıklarının finansmanında kamu gelirleri politikalarının etkinleştirilmesi yerine bu açıkların Merkez Bankası kaynakları ve borçlanma ile finanse edilmesi sorunun ana kaynağını oluşturmuştur.

4.1. Türkiye'de 1990-2000 Dönemi İç ve Dış Borçlanma Tercih

Türkiye'de 1985 yılını takip eden süreçte kamu finansmanının temel yöntemi vergilendirmeden borçlanmaya kaymış, hükümetler kaynak bulmada vergilendirme ve emisyon seçeneklerinden ziyade iç borçlanmayı tercih etmişlerdir. Hükümetlerin maliye politikasında uyguladıkları bu popülist uygulama, 1990 sonrası iç borç stoklarında engellenemez bir yükselişe neden olmuş ve borçlanmanın sürdürülebilirliği sorunu yanı sıra kamu finansman dengelerinde önemli negatif sonuçlar yaratmıştır. 1990 sonrası dönemde iç borç stoku giderek artan bir seyir izlemiştir. Bu dönemde dış borçlanma imkanlarındaki yetersizlikler, vergilendirmeye ilişkin yapısal düzenlemelere gidilmemesi, iç borçlanmanın kolaylığı ve bir finansman aracı olarak benimsenmesi gibi nedenler iç borçlanma stoklarında ciddi artışlar meydana getirmiştir.

Tablo 10: İç Borçlar, İç Borç Stoku /GSYH ve KKBG /GSYH(%)

Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
İç Borçlar (Milyon TL)	57	98	194	357	799	1361	3149	6283	11613	22920	36421
İç Borç Stoku/GSYH	10,8	11,5	13,2	13,4	13	15,9	16,2	16,5	21,9	21,9	21,9
KKBG/GSYH	5,5	7,5	7,9	7,7	4,6	3,7	6,5	5,8	7,1	11,6	8,9

Kaynak: <http://www.bumko.gov.tr/TR,147/ekonomik-gostergeler.html>(01.09.2016)

<https://www.hazine.gov.tr/tr-TR/Istatistik-Sunum-Sayfasi?mid=249&cid=26> (19.11.2015)

Tablo 10. 1990'lı yılların iç borç stok/GSYH oranı ve KKBG oranlarını göstermektedir. Bu dönemde gerek iç borç stok/GSYH oranı gerekse KKBG oranları iki kat civarı artış göstermiştir. İç borç stoku/GSYH oranı 1990 yılında %10,8 iken 2000 yılında gelindiğinde bu oran %21,9 seviyesine yükselmiştir. KKBG de benzer şekilde 1990 yılında %5,5 seviyesinden 2000 yılında %11,6 seviyesine yükselmiştir. Dönem aralığındaki gözlenen tek

düşüş 1994 istikrar tedbirleri sonucu 1995 yılında gözlenen düşüştür nitekim takip eden yıllarda yeniden yükselme sürecine girilmiştir. Sürecin bu şekilde gelişmesinde gelir harcama dengesinin istenilen düzeyde gerçekleştirilememesi yanı sıra iç borçlanmanın yarattığı faiz artışının ve bütçeden faize ayrılan payın giderek arttırılmak zorunda kalınışının da göz ardı edilemez bir etkisi mevcuttur.

Tablo 11: Dış Borçlar, Dış Borç Stoku/GSYH ve KKBG/GSYH(%)

Yıllar	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Dış Borçlar (Milyon TL)	76	138	243	455	1283	2069	3492	6472	10147	18706	27216
Dış Borç Stoku/GSYH	14,4	16,3	16,5	17,1	24,7	19,8	17,6	16,7	14,5	17,9	16,3
KKBG/GSYH	5,5	7,5	7,9	7,7	4,6	3,7	6,5	5,8	7,1	11,6	8,9

Kaynak: <http://www.bumko.gov.tr/TR,147/ekonomik-gostergeler.html>(01.09.2016)

<https://www.hazine.gov.tr/tr-TR/Istatistik-Sunum-Sayfasi?mid=249&cid=26> (19.11.2015)

Tablo 11. 1990-2000 dönemi dış borç stokunun GSYH'ya oranını ve KKBG'nin GSYH'ya oranını göstermektedir. Dış borç stoku 1990 yılından itibaren yükselmeye

devam etmiş ancak 1995-1999 aralığında düşüş göstermiştir. Bu düşüşte 1994 kararları ile kamu kesimi açıklarının kısmen azaltılmasının dış borç stokuna yansımaları etkili

olmuştur. Ayrıca dış borç ödemelerinin Hazine'ye getirdiği yük dış borçlanmaya daha az başvurulmasına neden olmuş, uluslararası kuruluşlardan kredi temini zorlaşmıştır. 1998 yılı ve sonrasında ise küresel krizin etkileri hissedilmeye başlanmış, ihracat olanaklarının kısıtlanması, büyümenin gerçekleştirilmesi, ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması ve 1999 yılında IMF ile yapılan stand-byanlaşması gibi makro ekonomik gelişmeler dış borç stokunda artışa neden olmuştur.

4.1. Türkiye'de 2000-2015 Dönemi İç ve Dış Borçlanma Tercih

Türkiye 1990'lı yıllarda yaşanan kamu finansman dengesizlikleri ve borç stok artışları karşısında IMF temelli programlar uygulamada yeterli başarı ile sonuçlanamamış ve 1999 sonrası iç ve dış borç stoklarındaki artış devam etmiştir.

Türkiye'nin kur çapasına dayalı enflasyonu düşürme programı çerçevesinde uyguladığı kamu borçlanma politikası 2000 ve 2001 yıllarında ard arda gelen iki kriz ile birlikte bir anlamda çökmüş, IMF öncülüğünde 14 Nisan ve 15 Mayıs 2001 tarihlerinde iki aşamalı olarak kamuoyu ile paylaşılan güçlü ekonomiye geçiş programı uygulamaya konulmuştur.

Güçlü ekonomiye geçiş programı temel hedef olarak, kamu borçlanmasını sürdürülemez boyutlara taşıyan yapının değiştirilerek ekonominin yeniden yapılandırılmasına dayanmaktadır. Programın öngördüğü pek çok yasal ve kurumsal düzenlemelerden birisi borçlanma yasasının çıkarılmasıdır. Güçlü ekonomiye geçiş programı metni 46. Madde "borçlanma yasası" başlığı ile şu şekilde yer almaktadır;

"Bu kanun ile devlette şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin sağlanması hedeflenmektedir. Bugüne kadar başta bütçe kanunları olmak üzere değişik yasal metinlerle düzenlenen iç ve dış borçlanma ile devletin garanti verme sistemi tek bir kanunla düzenlenerek kamu borç yönetiminin sınırları belirlenmiş açık ve saydam kurallara bağlanacaktır. Ayrıca, borçlanma ve borç yönetimi politikası esnek, çabuk karar verebilen ve kararlarını çabuk uygulayabilen bir alt yapıya kavuşturulacaktır. Yapılan borçlanmalarla ve verilen garantilerle ilgili olarak her 3 ayda bir TBMM bilgilendirilecek ve borç yönetim raporu Meclise sunulacaktır".(GEGP, 2001: 18)

2002 yılı sonrası gerek kamu finansman dengeleri açısından gerekse kamu

borçlanmasının vade, iç-dış borçlanma tercihi, kamu-özel sektör borçlanması gibi nitelikleri açısından önemli dönüşümlerin yaşandığı bir süreçtir. Bu süreçte güçlü ekonomiye geçiş programının yapısal düzenlemelerinin rolü kuşkusuz yadsınamamakla birlikte farklı etkenlerin rolü de mevcuttur.

Tablo 12: İç Borçlar, İç Borç Stoku/GSYH ve KKBG/GSYH

YILLAR	İç Borçlar (Milyon TL)	İç Borç / GSYH (%)	KKBG/GSYH
2000	36.421	21,9	8,9
2001	122.157	50,9	12,1
2002	149.870	42,8	10,0
2003	194.387	42,7	7,3
2004	224.483	40,2	3,6
2005	244.782	37,7	-0,1
2006	251.470	33,2	-1,8
2007	255.310	30,3	0,1
2008	274.827	28,9	1,6
2009	330.005	34,6	5,0
2010	352.841	32,1	2,4
2011	368.778	28,4	0,1
2012	386.778	27,3	1,0
2013	403.007	25,7	0,5
2014	414.649	23,7	0,6

Kaynak: <https://www.hazine.gov.tr/tr-TR/Istatistik-Sunum-Sayfasi?mid=249&cid=26> (19.11.2015)

2000 ve 2001 krizlerinde kamunun borçlanma gereği %8,9'dan %12,1'e yükselerek 1990-2014 aralığındaki en üst değere ulaşmıştır. 2001 yılında iç borçlar 2000 yılına oranla çok ciddi bir artış göstermiş, 36.421 Milyon TL'den 122.157 Milyon TL'ye yükselmiştir. İç borç stokunun GSYH oranı ise 2001 yılında %50 üzerinde gerçekleşmiştir. Bu aşırı yükselişin nedeni kur sisteminin kriz nedeniyle bozularak iç borç anapara ve faizlerini çok kısa sürede yükseltmesidir.

Tablo 13. Dış Borçlar, Dış Borç Stoku/GSYH ve KKBG/GSYH

YILLAR	Dış Borçlar (Milyon TL)	Dış Borç / GSYH (%)	KKBG/GS YH
2000	27.216	16,3	8,9
2001	55.754	23,2	12,1
2002	92.796	26.5	10,0
2003	88.421	19.4	7,3
2004	92.046	16.5	3,6
2005	86.738	13.4	-0,1
2006	93.580	12.3	-1,8
2007	78.175	9.3	0,1
2008	105.494	11.1	1,6
2009	111.504	11.7	5,0
2010	120.720	11.0	2,4
2011	149.572	11.5	0,1
2012	145.657	10.3	1,0
2013	182.832	11.7	0,5
2014	197.483	11.3	0,6

Kaynak: <https://www.hazine.gov.tr/tr-TR/Istatistik-Sunum-Sayfasi?mid=249&cid=26>
(19.11.2015)

1990'lı yıllar boyunca gerçekleştirilen ekonomik büyüme, ülke içi talep ve milli gelir artışları, bankacılık sektöründeki kredi genişlemeleri ile birlikte TL'nin değer kazanması ithalat açığını arttırarak cari işlemler açığına neden olmuş ve dış finansmana olan ihtiyaç artmıştır. Dış borç stoku bu dönemde 27.216 Milyon TL'den 55.754 Milyon TL'ye yükselmiştir. 1998 yılında dünyada yaşanan krizin yarattığı ihracat düşüşlerine paralel olarak büyümenin sağlanması ve bilanço açıklarını kapama hedefleri dış borçlanma artışına etkili

olmuştur. Dış borç artışının bir diğer unsuru 1999 yılında IMF ile yapılan standby anlaşması gereği iç borçların dış borçlarla ikamesi sürecidir. 2000 yılında dışarıya kaçan kısa vadeli sermayenin ikamesi, ödemeler bilançosu açığının kapatılması ve 2001 yılında MB'nın Hazine'ye avans vermesinin tamamen sıfırlanması dış borçlarda artış yaratmıştır.

2002 sonrası iç ve dış borç stokları brüt değerinde yaşanan artışlara karşın, GSYH'ya oranlarında düşüşler gözlenmiştir. Brüt iç borç stokunun GSYH'ya oranı 2002 yılında %44,3'dan 2014 yılında %25,4 düzeyine; brüt dış borç stokunun GSYH'ya oranı ise 2002 yılında %29,1'den 2014 yılında %11,8 düzeyine gerilemiştir. 2001 güçlü ekonomiye geçiş programının temel hedeflerinden olan kamu borç yükü kaynaklı faiz ödemelerinin düşürülmesi konusunda olumlu gelişmeler gözlenmiştir. Merkezi yönetim bütçesi faiz ödemelerinin GSYH'ya oranı 2002 yılında %14,8 seviyesinden 2014 yılına gelindiğinde % 2,9 seviyesine gerilemiştir. Benzer şekilde kamu borçlanma gereği 2002 yılında %10 seviyesinden 2014 yılında %1 seviyesine gerilemiştir. Faiz dışı fazla oranları ise 2002-2006 yılları arasında artış göstermesine karşın 2006 sonrası düşüşe geçmiştir. 2002 yılında %3.2 olan faiz dışı fazla 2005 yılında %4,8 ile en yüksek düzeye ulaşmış ve giderek azalmıştır.

Türkiye'de iç ve dış borç stokları 2002 sonrası artış göstermesine karşın borcun finansman yapısı, vade yapısı ve borçlanma araçlarının melinde bulunduranların dağılımında önemli dönüşümler yaşanmıştır. 1990'lı yılların ortasından itibaren dış borç ödeyicisi konumunda olan devlet bu borçların ödenmesi için iç borçlanmaya yönelmiştir. Kamu finansman dengeleri üzerinde ciddi olumsuzluklar yaratan bu durum 2000'li yılların ortasından itibaren değişim göstermeye başlamış, kamu iç borç stoku piyasaya dönmüştür. Kamu borç yükünü dış piyasalardan karşılama eğilimi içine girmiş, yabancı piyasalardan kur riskini üstlenerek borçlanma suretiyle kamu borcu finanse edilmiştir. (Koçak, 2009: 82)

Tablo 14. Brüt Dış Borç Stoku (Milyar \$)

YILLAR	Kamu Sektörü Dış Borç Stoku	TCMB Dış Borç Stoku	Özel Sektör Dış Borç Stoku	Toplam Brüt Dış Borç Stoku
2002	64,5	22,0	43,1	129,6
2003	70,8	24,4	48,9	144,2
2004	75,7	21,4	64,1	161,1
2005	70,4	15,4	84,9	170,8
2006	71,6	15,7	120,8	208,1
2007	73,5	15,8	160,7	250,0
2008	78,3	14,1	188,6	281,0
2009	83,5	13,2	172,3	269,0
2010	89,1	11,6	191,4	292,1
2011	94,3	9,3	200,3	303,9
2012	104,0	7,1	227,9	339,0
2013	115,9	5,2	268,0	389,1
2014	117,7	2,5	282,5	402,7

Kaynak: <https://www.hazine.gov.tr/tr-TR/Istatistik-Sunum-Sayfasi?mid=249&cid=26> (24.11.2015)

Tablo 14. Türkiye'nin 2002 sonrası dış borç gelişimini ve gelişimdeki kamu-özel sektör paylarını göstermektedir. Toplam dış borç stoku içinde 2005 yılına kadar kamu kesimi borcu özel sektör kesimi borcundan fazla iken 2005 yılı ve sonrasında özel sektör payı kamu borcunu geçmeye başlamıştır. 2002 yılında 43,1 milyar \$ olan özel sektör dış borçlanması 2014 yılı itibariyle 282,5 milyar \$ seviyesine yükselmiştir. Kamu sektörü dış borçlanması ise 2002 yılında 64,5 milyar \$ iken 2014 yılında 117,7 milyar \$ seviyesine çıkmıştır. 2005 sonrası özel kesim dış borçlarının artış eğilimine girmesinin temelinde yurt içi faiz oranlarının yüksekliğinden dolayı yurt içinden düşük maliyetli kaynak bulamayan özel kesimin daha düşük faiz oranları nedeniyle yurt dışından finansman sağlama eğilimi yatmaktadır.(Şimşek ve Altay, 2008: 20)Türkiye'nin dış borç stokundaki artışın analizinde ödemeler bilançosu açığının incelenmesi aydınlatıcı olmaktadır. 2002-2004 aralığında cari açık ana nedeni kamu kesimi borçlanma gereği iken 2005 sonrası hem miktar olarak artmış hem özel sektör ağırlıklı bir yapıya dönüşmüştür.

Ödemeler bilançosu verilerine göre 2003 sonrası Türkiye'ye gelen 170.6 milyar dolarlık finansal sermayenin sadece 51.3 milyar dolarlık kısmı net doğrudan yabancı yatırım sermayesi niteliğindedir. Türkiye'ye gelen finansal sermayenin %70'lik kısmı "diğer finansal yatırımlar" kaleminde yer alan bankacılık kesiminin yurtdışı kredileri, şirketler kesiminin dış borçlanması gibi spekülasyon ve borç arttırıcı unsurlardan oluşmaktadır. Özel kesim borçlanması tasarruf-yatırım açığı amaçlı gerçekleşmemekte, finans dışı reel sektörler üzerinden gerçekleşmektedir. Şirketlerin düşük kurdan faydalanarak risk alma eğilimine girmeleri dış borçlarının hızla artışına neden olmuştur. Söz konusu durumun en tehlikeli muhtemel sonucu ise, reel sektörün ihtiyaç duyduğu finansmanı spekülasyon ve borç arttırıcı öğelerle karşılamasının dış şok ve krizlere karşı kırılganlıklarının artmasına neden olmasıdır nitekim 2008 krizi birinci derecede bankacılık kesimini değil reel sektörü etkilemiştir. (Yeldan, 2009: 3-9)

Tablo 15: Borç Stokunun Elinde Bulunduranlara Göre Dağılımı (Milyar TL)

Yıllar	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Yurt İçi Yerleşikler	224,0	241,7	236,2	243,1	269,4	334,5	344,6	326,8	336,2	331,3	360,4
Bankacılık Kesimi	108,2	126,8	134,2	145,1	164,8	232,1	247,6	223,8	221,1	211,6	217,8
Kamu Bankaları	61,6	63,8	66,1	65,6	78,1	98,5	101,2	94,9	89,0	88,2	87,6
Özel Bankalar	43,1	57,1	58,7	65,8	70,1	112,9	120,9	102,3	104,7	96,0	101,6
Yabancı Bankalar	2,5	4,1	7,9	11,5	14,7	17,8	21,6	22,4	22,3	23,6	24,6
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	1,1	1,8	1,5	2,3	2,0	2,9	3,9	4,3	5,0	3,8	4,0
Banka Dışı Kesim	97,4	96,5	83,2	81,1	90,9	93,9	89,1	95,2	106,7	110,7	133,4
Gerçek Kişiler	34,8	28,3	24,1	16,5	16,4	10,6	6,1	6,3	2,9	3,7	2,0
Tüzel Kişiler	45,8	46,7	49,5	51,9	59,6	67,7	67,0	74,1	86,8	87,2	107,7
Menkul Kıymet Yatırım Fonları	16,7	21,6	9,6	12,7	14,9	15,5	16,0	14,9	17,0	19,8	23,7
Yurt Dışı Yerleşikler	17,2	27,8	37,2	37,5	31,1	31,4	49,2	68,2	101,6	90,9	100,5
TCMB											
Toplam	241,2	269,5	273,4	280,7	300,5	365,9	393,8	395,0	437,9	422,2	461,0

Kaynak:<https://www.hazine.gov.tr/tr-TR/Istatistik-Sunum-Sayfasi?mid=249&cid=26> (24.11.2015)

Tablo 15. merkezi yönetim borç stokunun alıcılar arasındaki dağılımını göstermektedir. 2003 yılı sonrası özel sektör borçlanmasındaki artış, kamu borç stokundaki alıcı dağılım profiline de değişime yol açmıştır. 2004 yılı itibarıyla özel bankalar 43,1 milyar TL'lik alıcı konumunda iken 2014 yılına gelindiğinde bu rakam iki kattan fazla bir artışla 101,6 milyar TL olmuştur. Benzer artış yabancı bankalarda da görülmektedir. 2004 yılında 2,5 milyar TL borç alıcısı olan yabancı bankalar 2014 yılına gelindiğinde 24,6 milyar TL alıcısı konumuna

geçmiştir. Borç stokunu elinde bulunduranlar içerisinde en hızlı yükselişlerden birisi yurt dışı yerleşikler kaleminde. 2004 yılında 17,2 milyar TL'lik borç alıcısı olan yurt dışı yerleşikler 2014 yılına gelindiğinde 100,5 milyar TL bulundurmaktadır. Mevcut tablo, kamu borç stokunun dağılımında kamu kesiminin ağırlığının 2004 sonrası ciddi bir düşüşe geçtiğini, yabancı sermaye kaynaklı özel sektörün ise artışta olduğunu göstermektedir.

Tablo 16. Borç Stokunun Enstrüman Yapısına Göre Dağılımı

Yıllar	Milyar TL														
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Toplam	63,6	177,9	242,7	282,8	316,5	331,5	345,1	333,5	380,3	441,5	473,6	518,4	532,2	585,8	612,0
İÇ BORÇ STOKU	36,4	122,2	149,9	194,4	224,5	244,8	251,5	255,3	274,8	330,0	352,8	368,8	386,5	403,0	414,6
Hazine Bonosu	2,1	20,0	37,0	25,4	30,3	17,8	9,6	6,1	14,0	14,0	9,5	0,0	3,7	0,0	0,0
Devlet Tahvili	34,4	102,1	112,8	169,0	194,2	227,0	241,9	249,2	260,8	316,0	343,3	368,8	382,9	403,0	414,6
DIŞ BORÇ STOKU	27,2	55,8	92,8	88,4	92,0	86,7	93,6	78,2	105,5	111,5	120,7	149,6	145,7	182,8	197,5
Uluslararası Tahvil	14,0	28,9	37,7	37,4	39,9	42,3	51,1	45,1	58,8	61,6	68,3	87,9	91,3	118,8	134,9
Kredi	13,2	26,8	55,1	51,1	52,1	44,4	42,5	33,1	46,7	49,9	52,4	61,7	54,4	64,0	62,6

Kaynak:<https://www.hazine.gov.tr/tr-TR/Istatistik-Sunum-Sayfasi?mid=249&cid=26> (24.11.2015)

Tablo 16. 2000 sonrası merkezi yönetim borç stokunun enstrüman yapısına göre dağılımını göstermektedir. 2000 yılından sonra gerek iç borç stokunda gerekse dış borç stokunda

tahvillerin payı on kata yakın bir artış göstermiş, buna karşın iç borçlanmada hazine bonoları 2012 yılından sonra sıfırlanmış, dış borçlarda ise yabancı kredilerdeki artış tahvillerle karşılaştırıldığında oldukça düşük

seyretmiştir. Uluslararası tahvil artışı 2000 yılında 14 milyar TL'den 2014 yılına gelindiğinde 134,9 milyar TL'ye yükselmiştir. Krediler ise 13,2 milyar TL'den 62,6 milyar TL'ye yükselmiştir. Bu farklılaşmada, dış borçlanmanın uluslararası kuruluşlardan alınan krediler çerçevesinden uzaklaşarak dış piyasalardan finanse edilmesinin rolü büyüktür.

5.TÜRKİYE'DE İÇ VE DIŞ BORÇLAMA VE KAMU KESİMİ BORÇLANMA GEREĞİNİN KORELASYON ANALİZİ

Türkiye'de 1990 sonrası dönemde kamu finansman dengelerindeki gelişmeler ve buna bağlı olarak gerçekleştirilen iç ve dış borçlanma tercihleri belirli neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde ele alınıp değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kamu kesimi borçlanma gereği, iç borç stoku ve dış borç stokundaki değişimler ve bu değişimlerin

karşılıklı etkileşiminin istatistiksel tespitinde korelasyon matrisi kullanılabilir.

1990-2014 dönemi kamu finansmanı ve borçlanmanın yapısı açısından değerlendirildiğinde iki ana kısma ayrılabilir. 1990-1999 döneminde tercih edilen kamu finansman ve harcama politikaları, borçlanma tercihleri ile 1999-2014 dönemi uygulamaları ciddi farklılıklar içermektedir. Değişkenler arasındaki tutarlılığın sağlanması açısından korelasyon analizi iki ana dönem bazında yapılmıştır.

5.1. 1990-1999 Dönemi İç ve Dış Borçlanma Stoku ve Kamu Finansmanı Korelasyonunun Ölçümü

1990-1999 yılları zaman aralığında, pearsonkorelasyon matrisinde ilgili verilerin kullanımı ile elde edilen sonuçlar aşağıda belirtilmiştir.

Pearson Korelasyonu

		IB	DB	BG
IB	Pearson's r	—	0.181	0.591
	p-value	—	0.616	0.072
DB	Pearson's r		—	-0.334
	p-value		—	0.346
BG	Pearson's r			—
	p-value			—

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001

1990-1999 yıllarına ait verilerin korelasyon matrisi incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır;

Pearson korelasyon katsayısı iç borç-dış borç arasındaki korelasyonun 0.181 olduğunu göstermektedir. Bu değer bize göstermektedir ki iç borçla dış borç arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Aynı döneme ilişkin iç borç ve borçlanma gereksinimi arasındaki pearsonkorelasyon katsayısı 0.591 olarak hesaplanmıştır. Burada iç borç ile borçlanma gereksinimi arasında orta düzey bir ilişkinin olduğu gözlenmektedir ancak bu ilişki %95 güven düzeyinde (p=0.072>0.05) anlamlı değildir. %90 güven düzeyinde

değerlendirildiğinde (p=0.072<0.10) istatistiksel olarak bu ilişki anlamlıdır. Aynı korelasyon matrisi incelendiğinde dış borç ile borçlanma gereksinimi arasındaki korelasyon katsayısının -0.334 olduğu hesaplanmıştır. Bu katsayı değeri bize dış borç ile borçlanma gereksinimi arasında negatif yönlü zayıf bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Ancak %95 güven aralığında (p=0.346>0.05) hesaplanan korelasyon katsayısı istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Pearson çoklu korelasyon analizi 1990-1999 yılları arasında iç ve dış borçlanma tercihi ile uyumlu istatistiksel sonuçlar vermektedir. Bu dönemde Türkiye'de iç borçlanmaya yoğun olarak başvurulmuş ve kamu kesimi borçlanma

gereği kamu harcamalarındaki etkin olmayan artışların yanı sıra iç borç faiz artışından kaynaklanmıştır. Korelasyon matrisinde iç borç ile kamu kesimi borçlanma gereği arasında orta düzeyli anlamlı bir ilişki (0.591 düzeyinde) gözlenmektedir. Dış borçlanmanın tercih edilmediği kanısına vardığımız bu dönem aralığında, dış borç ve kamu kesimi borçlanma gereği arasında negatif yönlü ve

zayıf (-0.334) bir korelasyon ilişkisi tespit edilmiştir.

5.2. 2000-2014 Dönemi İç ve Dış Borçlanma Stoku ve Kamu Finansmanı Korelasyonunun Ölçümü

2000-2014 yılları zaman aralığında, pearsonkorelasyon matrisinde ilgili verilerin kullanımı ile elde edilen sonuçlar aşağıda belirtilmiştir.

Pearson Korelasyonu

		IB	DB	BG
IB	Pearson's r	—	0.736 **	0.570 *
	p-value	—	0.002	0.027
DB	Pearson's r		—	0.855 ***
	p-value		—	< .001
BG	Pearson's r			—
	p-value			—

* p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Pearson korelasyon katsayısı iç borç –dış borç için arasındaki korelasyon 0.736'dır. Bu değer bize göstermektedir ki iç borçla dış borç arasında istatistiksel olarak %95 güven düzeyinde (p=0.002<0.05) anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Aynı döneme ilişkin iç borç ve borçlanma gereksinimi arasındaki pearsonkorelasyon katsayısı 0.570 olarak hesaplanmıştır. Burada iç borç ile borçlanma gereksinimi arasında orta düzey pozitif bir ilişkinin olduğu gözlenmektedir. Aynı zamanda bu ilişki %95 güven düzeyinde (p=0.027<0.05) istatistiksel olarak anlamlıdır. Aynı korelasyon matrisi incelendiğinde dış borç ile borçlanma gereksinimi arasındaki korelasyon katsayısının 0.855 olarak hesaplanmıştır. Bu katsayı değeri bize dış borç ile borçlanma gereksinimi arasında pozitif yönlü çok kuvvetli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Yani %95 güven düzeyinde (p=0.001<0.05) hesaplanan korelasyon katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır.

Pearson çoklu korelasyon analizi 2000-2014 yılları arasında iç ve dış borçlanma tercihi ile uyumlu istatistiksel sonuçlar vermektedir. Bu

dönemde Türkiye'de gerek iç borç gerekse dış borç stoklarındaki genel bir artışa karşın borçlanma tercihi dış borç ağırlıklı bir nitelik kazanmıştır. Dış borçlardaki artış ise büyük ölçüde özel sektör dış borçlanmasından kaynaklanmıştır. Korelasyon analizinde iç borç ve kamu borçlanma gereksinimi arasında orta düzey bir ilişki ve anlamlılık (0.570) mevcut iken dış borçlanma ve kamu kesimi borçlanma gereği arasında pozitif ve oldukça kuvvetli (0.855) düzeyinde bir korelasyon tespit edilmiştir.

SONUÇ

Devlet borçlanması günümüzde olağanüstü durumlarda başvurulmuş bir uygulama olmaktan çıkmış, kamu gelirleri ve kamu harcamaları gibi olağan bir maliye politikası aracı haline almıştır. Günümüzde gerek gelişmekte olan gerekse gelişmiş ülkeler farklı nedenlerle iç ve dış borçlanmaya başvurumaktadırlar. Gelişmekte olan ülkeler genellikle kalkınmanın finansmanı amacıyla dış borçlanmaya başvurmakta, gelişmiş ülkeler ise geçici açıkların kapatılması ya da yüklü finansman gerektiren yatırımları

gerçekleştirme amacını gütmektedirler. 1980'li yıllardan itibaren dünya ekonomilerinde neo-liberal politikaların uygulanmaya başlaması ve özellikle 1990'lı yıllardan itibaren hız kazanan küreselleşme süreciyle birlikte ekonomi politikalarındaki dönüşüm bir kamu finansman aracı olarak borçlanmaya daha sık başvurulması sonucunu doğurmuştur.

1990'lı yıllar Türkiye'nin kamu finansman dengeleri ve borç birikimi açısından en ağır dönemi olmuştur. Kamu kesimi açıklarının hızla artışı ve dış borçların iç borçlarla ödenmesine doğrultusunda yürütülen borçlanma politikası ile birlikte kamu iç borçlarında önlenemez bir yükseliş yaşanmıştır. Kamu mali disiplinin sağlanamaması, kamu sektörünün verimsizliği, siyasi istikrarsızlıklar vb. nedenlerle kamu kesimi açıkları artmış, kamu kesimi borçlanma gereğindeki artışın kısa vadeli yüksek faizli iç borçlanma ile finanse edilmesi ile birlikte bir kısır döngü sürecine girilmiştir. Yurtiçinde yeterince gelişmemiş olan sermaye piyasalarında kamunun fon bulma arayışı ile birlikte özellikle bankacılık kesiminin fonlarını kamu iç borçlanma kağıtlarına aktarması ise ekonomide özel sektör yatırımlarının dışlanmasına neden olmuş, (crowdingout), reel yatırımlar ve ekonomik büyüme olumsuz etkilenmiştir. Yine bu dönemde, yüksek faizli kamu borç senetleri kısa vadeli yabancı sermaye girişlerini hızlandırmış ve cari açık yükselmiştir.

1999 yılına gelindiğinde kamu finansman dengelerinin düzenlenmesine ve iç borcun dış borca dönüşümüne yönelik kur çapasına dayalı enflasyonu düşürme programı uygulanmaya konulmuş fakat 2000 ve 2001 yıllarında ard arda gelen iki kriz ile birlikte başarısızlığa uğramıştır. 2001 krizini müteakiben uygulamaya konulan "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" ile kamu kesimi açıklarının hızlı ve kalıcı olarak düşürülmesi amacıyla faiz dışı fazla hedefi temel alınmış, bu hedefin yanı sıra bankacılık, sosyal güvenlik, tarım ve kamu mali yönetimi alanlarında yapısal reformlar belirlenmiştir. 2002 yılında işbaşına gelen yeni hükümet ekonomik programı güçlendirerek bir acil eylem planı sunmuş ve uygulamaya koymuştur.

2002-2005 döneminde ekonomide ve kamu finansman dengelerinde olumlu gelişmeler gözlenmektedir. Örtük enflasyon hedeflemesine dayalı para politikasını uygulandığı bu dönemde enflasyon hedefleri tutturulmuş, finansal piyasaların derinliği artırılmış, kamu borç stokunun sürdürülebilirliği ve kamu mali disiplininin

sürekliliğine ilişkin endişeler ortadan kalkmıştır. Bu dönemin verileri incelendiğinde ekonomik büyümenin yükseldiği, kamu kesimi borçlanma gereği, iç ve dış borç stoklarının gayri safi yurtiçi hasılaya oranının düştüğü bir dönem karşımıza çıkmaktadır.

2006 yılından itibaren ise küresel krizin etkileri hissedilmeye başlamıştır. 2007 küresel krizinde Türkiye kamu mali kesimi 2001 krizi alınan önlemler ve yapısal düzenlemeler sonucu nispeten dirençli durmasına karşın reel sektör etkilenmiş, iç ve dış talepteki daralmalara bağlı olarak üretim, ihracat, işsizlikte olumsuz göstergeler söz konusu olmuştur. Bu dönemde vergi indirimleri ve yatırım teşvikleri temelli mali canlandırma paketleri uygulanmaya konulmuştur. Kamu kesimi borçlanma gereği, iç ve dış borç stoklarının gayri safi yurtiçi hasılaya oranı, gayri safi milli hasıla (büyüme) verileri incelendiğinde 2006-2010 yıllarını kapsayan olumsuzluk süreci 2010 sonrası dönemde toparlanma sürecine girmiştir.

Ekonominin genelinde ve kamu finansman dengelerinde söz konusu gelişmeler yaşanırken kamu iç ve dış borçlanma tercihinde iç borçlardan dış borçlara yönelme ve bu yönelişin kamudan özel kesime doğru kayması söz konusu olmuştur. Kamu iç borçlanmasında kamunun kamuya olan borcu giderek azalmış, piyasaya olan borcu ise artmıştır. Bu durum özel sektörün elindeki fonları kamu kesiminde değerlendirmeyi tercih ettiği anlamına gelmektedir. 2000 yılından günümüze merkezi yönetim borç stokunun elinde bulunduranlara göre dağılımında, kamu bankalarının (kamu kesiminin) payı çok cüzi bir artış göstermesine karşın, ağırlıklı artış yurt dışı yerleşikler, yabancı bankalar ve özel bankalar kalemlerinde görülmektedir. Bu şekilde bir dönüşüm Türkiye'nin dış dünyaya sunduğu yüksek reel faiz getirisinden kaynaklanmaktadır. Yabancı finansal sermayenin yüksek faiz getirisiyle uyarılarak ülkeye girişi dövizin değerini düşürmekte ve ithalat artışına yol açmaktadır nitekim Türkiye'nin cari açığı 2000 sonrası dönemde ciddi bir artış göstermiştir.

2000'li yılların başından itibaren Türkiye'nin toplam dış borç stoku içerisinde özel kesimin payı giderek artmış, 2005 yılından sonra ise özel sektörün dış borç stokundaki payı kamunun payını geçmiştir. Dış borçlanma enstrümanları içerisinde uluslararası resmi kurumlardan alınan kredilerin payı azalmış, tahvil vb. kısa vadeli borçlanma araçlarının payı artmıştır. Dış borç artışlarının temelinde cari işlemler açığının artışı yer almış ve 2003

sonrası dönemde cari açığın en belirgin nedeni özel sektör borçlanması olmuştur. Özel sektör borçlarındaki söz konusu artışın nedeni ise özel sektör yatırımlarının hızlı artışı değil uygulanan düşük kur politikaları sonucu özel tasarrufların gerilemesidir. Özel sektörün dış borçlanmasının nitelik olarak finans dışı sektörlerden spekülâtif sermaye girişleri şeklinde oluşu ise küresel kriz ve şoklara karşı kırılğan bir ekonomik yapı oluşturmaktadır.

Türkiye'nin 1990-2015 dönemi kamu borçlanma gereği ile iç ve dış borçlanma tutarları arasındaki korelasyon istatistiksel olarak da izlenen politikaların 1990-1999 döneminde iç borçlanma ağırlıklı, 2000 sonrası yıllarda ise dış borçlanma yönlü geliştiğini göstermektedir. İstatistiksel olarak iç ve dış borçlanma arasında anlamlı bir ilişki bulunmamasına karşın, kamu kesimi borçlanma gereği ile iç ve dış borçlanma ilişkileri anlamlılık ifade etmektedir. 2000-2014 döneminde Türkiye'de gerek iç borç gerekse dış borç stoklarındaki genel bir artışa karşın borçlanma tercihi dış borç ağırlıklı bir

nitelik kazanmıştır. Dış borçlardaki artış ise büyük ölçüde özel sektör dış borçlanmasından kaynaklanmıştır. Korelasyon analizinde iç borç ve kamu borçlanma gereksinimi arasında orta düzey bir ilişki ve anlamlılık (0.570) mevcut iken dış borçlanma ve kamu kesimi borçlanma gereği arasında pozitif ve oldukça kuvvetli (0.855) düzeyinde bir korelasyon tespit edilmiştir.

Kamu borçlanmasında söz konusu dış piyasalara yöneliş ve bu yönelişin özel sektör ağırlıklı oluşu ekonomiyi spekülâtif sermaye akımlarına bağımlı hale getirmekte, küresel krizler karşısındaki kırılğanlığı arttırmakta, reel üretici konumundan ithalatçı konuma sürüklemektedir. 1990'lı yıllardaki kamu mali disiplinsizliğinin yenilenmediği bir yapıda kamudan kamuya iç borçlanma tercihinin dönüş ekonominin daha sağlıklı bir kamu finansman yapısına sahip olmasını sağlayacaktır nitelikte derin bir küresel kriz ortamında zorunlu kamulaştırma ihtimali söz konusudur.

KAYNAKÇA

Akdoğan A. 2011. *Kamu Maliyesi*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Bakkal S. ve Gürdal T. 2007. İç Borçlanmanın Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri, *Akademik İncelemeler*, 2(2), 148-173

Bayraktar, C. 2011. Türkiye'de İç Borçlanmanın Yapısı: 1980-2010 Dönemi, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 1-14

Bayrak M ve Kanca, Osman C. 2013, Türkiye'de Kamu Kesimi Açıklarının Nedenleri ve Fiyatlar Genel Düzeyi Üzerindeki Etkileri, *İ.Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:48, 91-11

Çoban, O.vd. 2008. Türkiye'de Kamu İç Borçlanmasının Makro Ekonomik Etkileri, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 245-257

Draksaitte vd. 2015. Selection of GovernmentDebt Evaluation MethodsBased on theConcept of Sustainability of theDebt, *Procedia, SocialandBehavioralSciences*, 213, 474-480

Egeli H ve Özen A. 2010. *Teori ve Uygulamada Bütçe Politikası*, İzmir: Altın Nokta Basın Yayın Dağıtım

Eker, A. vd. *Maliye Politikası*, İzmir: Birleşik Matbaacılık

Erdem, M. *Devlet Borçları*, Bursa: Ekin Yayınevi

Eser L. ve Birinci N. 2014. İç ve Dış Borç Tercihini Etkileyen Faktörler, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 31-51

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, [http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/fc5a4a1a-63d9-4de3-bb8b-d56a61409df6/program+\(1\).pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACEfc5a4a1a-63d9-4de3-bb8b-d56a61409df6](http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/fc5a4a1a-63d9-4de3-bb8b-d56a61409df6/program+(1).pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACEfc5a4a1a-63d9-4de3-bb8b-d56a61409df6) (13.09.2016)

Güngör G. ve Aydın A. 2011. Küreselleşmenin Türk Vergi Politikaları Üzerine Etkisinin 1980 Sonrası Analizi, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 69-78

Holtfrerich vd. 2016. GovernmentDebt: Causes, EffectsandLimits, *GermanNational Academy of SciencesLeopoldina*, Berlin, 1-76

Kara, M. 2016. Türkiye'de Cari Açık Sorunu ve Nedenleri, *Dicle Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(10), 51-75

Koçak, A. 2009. Küresel Dönemde Türkiye'nin Borç Yapısındaki Dönüşüm, *Maliye Dergisi*, 157, 65-84

Neck R. ve Sturm J.E, 2008. *Sustainability of PublicDebt*, Massachusetts: MIT Press

Panizza, U. 2008. Domestic and External Public Debt in Developing Countries, *United Nations Conference on Trade and Development*, No: 188, 1-17

Şimşek, Hayal A. ve Altay, A. 2008. Küresel Kriz Ortamında Türkiye'de Maliye Politikalarının Değerlendirilmesi, http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/dergiler/gundem/Gundem_1_Sayi_528.pdf (29.05.2016) , 11-23

Şamiloğlu, F. 2001. Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Bir Değerlendirme, http://www.academia.edu/425493/T%C3%BCrkiyenin_G%C3%BC%C3%A7l%C3%BC_Ekonomiye_Ge%C3%A7i%C5%9F_Program%C4%B1_%C3%9Czerine_Bir_De%C4%9Ferlendirme (18.04.2016)

TDK. 2005. *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları

Uçak, S. 2006, Dış Borçlar, Gelişmekte Olan Ülke Deneyimleri ve Türkiye, *Üniversite ve Toplum Dergisi*, 6(4), 1-14

Uluatam, Ö. 2003. *Kamu Maliyesi*, Ankara: İmaj Yayınevi.

Ulusoy. A. 2016. *Devlet Borçlanması*, Trabzon: 9. Baskı, Umuttepe Yayınları

Yeldan, E. 2009. Türkiye Ekonomisi'nde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri, http://repository.bilkent.edu.tr/bitstream/handle/11693/460/IzmirEkonomi2009_CariAcik_Yeldan.pdf?sequence=1&isAllowed=y (13.09.2016), 1-12

BİR DIŞ KAYNAK KULLANIM ARACI OLARAK TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN BORÇLANDIRMA SİSTEMİ^{1,2}

DOI NO: 10.5578/jeas.29150

Utku GÜĞERÇİN³

ÖZ

Günümüzde giderek daha çok sayıda örgüt; ana faaliyet konuları dışındaki aktiviteleri, bu faaliyetlerde uzman olan örgütlere devrederek dış kaynak kullanımı (DKK) yoluna gitmektedir. Tahsilat süreçleri de DKK’ya uygun alanlar arasındadır. Bu çalışmada, tahsilat yöntemleri içerisinde yer alan Doğrudan Borçlandırma Sistemi (DBS), DKK perspektifiyle değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı; bir DKK aracı olarak DBS’nin tanıtılması ve işletmelere sağlayacağı avantajlar ile içerdiği risklerin ortaya konulmasıdır. Çalışma çerçevesinde yazın taraması yapılmış, DBS hizmeti veren bankaların internet siteleri incelenmiş ve üç banka çalışanı ile kişisel görüşme yapılmıştır. Sonuç olarak, DBS’nin bir DKK aracı olarak ele alınabileceği ortaya konulmuştur. Çalışmada ayrıca sistemin kullanımına yönelik olumlu beklentiler ile birlikte önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Kaynak Kullanımı, Yap ya da Al Kararı, Tahsilat Yöntemleri, Doğrudan Borçlandırma Sistemi

JEL Sınıflandırma Kodları: M19, G21

DIRECT DEBITING SYSTEM IN TURKEY AS AN OUTSOURCING TOOL

21

ABSTRACT

Nowadays more and more organizations lean to outsourcing by transferring their non-core business activities to specialized ones. Thereby, outsourcing takes place in plenty of activities, including the payment collection operations. In this study; Direct Debiting System (DDS), a kind of payment collection method, is analyzed from an outsourcing perspective. The purpose of this study is to explain DDS and to underline the advantages and risks of the system in Turkey. Accordingly, a literature review is made, web-sites of banks that provide DDS are examined and personal interviewing technique was employed with three bank employees. As a result, it is stated that DDS can be considered as an outsourcing tool. Additionally, expectations and suggestions about DDS are presented.

Keywords: Outsourcing, Make-or-Buy Decision, Payment Collection Methods, Direct Debiting System

JEL Classification Codes: M19, G21

¹ Bu makale, 5-6 Eylül 2016 tarihlerinde gerçekleştirilen “4th International Conference on New Challenges in Management and Business” adlı kongrede sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş halidir.

² Geliş Tarihi: 21.09.2016 - Kabul Tarihi: 18.12.2016

³ Yard. Doç. Dr., Adana Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, ugugercin@adanabtu.edu.tr

GİRİŞ

Örgütler; belirli prosedürlere, kurallara, iletişim ve koordinasyon sistemine sahip olan, belirli amaçları gerçekleştirmek üzere kurulan sosyal yapılar olarak tanımlanabilir (Hall, 1999: 30). Ancak örgütsel amaçlara ulaşma yöntemleri, tarihsel süreç içerisinde farklılık göstermiştir. Post-modern yönetim anlayışına kadar, örgütlerin bünyelerindeki bütün faaliyetleri kendi içlerinde gerçekleştirmeleri (in-house operations) anlayışı baskındır (Jiang vd., 2006). Ancak örgütlerin her türlü faaliyeti bünyelerinde gerçekleştirmeleri, hantallığa sebep olduğu ve örgütleri esneklikten yoksun bıraktığı için eleştirilmiştir (Bailey vd., 2002). Ayrıca artan rekabet sebebiyle işletmelerin, ürün ve hizmet çeşitlendirme stratejilerine odaklanmaları neticesinde faaliyetler karmaşık bir hal almıştır. Çeşitlendirmenin, işletmelerin performansına olumlu yansımaması ve aynı tüzel kişilik altında toplanmış olan işletmelerin 1960 ve 1970’li yıllardaki başarısızlıkları, işletmeleri belirli alanlarda uzmanlaşmaya itmiştir. Uzmanlaşma ile işletmeler, rakiplerine göre üstün oldukları alanlardaki kendilerine has olan temel yeteneklerini ön plana çıkarıp, temel yeteneklerini kullanmadıkları alanlarda dış kaynak kullanmaya başlamışlardır (Rumelt, 1974; Miles ve Snow, 1986).

Örgütlerin ana faaliyet konuları dışındaki aktiviteleri, kısmen veya tamamen bu faaliyetlerde uzman olan örgütlere devretmeleri, dış kaynak kullanımı (DKK) olarak adlandırılmaktadır (Velma, 2001: 239). DKK için örgütler öncelikle, temel yeteneklerini belirlemelidirler (Pralhad ve Hamel, 1990: 80). Temel yeteneklerinin dışında kalan faaliyetleri ise alanında uzman olan örgütler aracılığıyla gerçekleştirebilirler (Quinn ve Hilmer, 1994: 48; Fırat, 2004: xv). Örgütler DKK ile bir takım aktivitelerin operasyonel yükünden kurtularak; ürün tasarımcısı, çözüm ortağı, tedarik zinciri entegratörü ve yenileşimci (inovasyoncu) olabilir, bu yolla yüksek performans gösterebilirler (Doig vd., 2001: 25).

Günümüzde giderek daha çok sayıda örgüt, sorumlu oldukları işlemleri çeşitli işlevsel birimleri yerine farklı uzman kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirmekte, DKK yaygınlık kazanmaktadır (Bilgen, 1999). DKK stratejisi izleyen örgütlerin sayısındaki artış ile birlikte, DKK alanlarının da arttığı görülmektedir (Quinn ve Hilmer, 1994: 53). Bu durumda örgütlerin, gerçekleştirmek zorunda oldukları kritik aktivitelerin parasal değeri yanında stratejik değerini de analiz etmeye başlamaları ve “yap ya da al” kararına odaklanmaları

etkilidir (Doig vd., 2001: 25). Türkiye’de DKK ağırlıklı olarak personel taşıma servisi ile yemek temin hizmetleri örnekleri ile anılsa da (Dalay, 2001: 289) DKK süreçleri bilgi teknolojilerinden AR-GE’ye, muhasebeden insan kaynaklarına kadar uzanan geniş bir çerçevede gerçekleşmektedir (Cozzarin, 2016).

Operasyonel iş yükünü azaltarak maliyet ve zaman tasarrufu sağlamak, DKK’nın önemli sebepleri arasındadır (Raynor, 1992: 43). Bu çerçevede, firma için yüksek düzeyde operasyonel yüke sebep olan ödeme ve tahsilat işlemleri için de DKK yolu tercih edilebilir. Bu çalışmada ödeme ve tahsilat sürecinin yönetimi, DKK için elverişli bir alan olarak değerlendirilmiştir. Doğrudan Borçlandırma Sistemi (DBS) olarak adlandırılan ödeme ve tahsilat yöntemi ise, işleyişi ve sağladığı faydalar dikkate alınarak bir DKK yöntemi olarak incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı; DKK perspektifinde, DBS’nin işleyişinin işletmelere sağlayacağı avantajların ve sistemin işleyişi süresince doğabilecek aksaklıkların ve risklerin ortaya konulmasıdır. Bu amaçla alanyazın taraması yapılmış, DBS uygulayan bankaların internet siteleri incelenmiş ve üç banka çalışanı ile kişisel görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan banka çalışanları, farklı bankaların Adana’da faaliyet gösteren bölge müdürlüklerinde yönetici pozisyonunda çalışmaktadırlar. Çalışanlar, isimlerinin gizli tutulmasını talep ettikleri için; *banka çalışanı 1*, *banka çalışanı 2* ve *banka çalışanı 3* şeklinde adlandırılmışlardır.

Ulusal ve uluslararası yazında, DBS’nin bir DKK yöntemi olarak ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Söz konusu durumda; adı geçen kavramların farklı disiplinler altında ele alınmasının etkili olduğu düşünülmektedir. Zira DKK’nın yönetim ve organizasyon, DBS’nin ise bankacılık ve finans alanındaki çalışmalarda incelendiği görülmüştür (Ör. Quinn ve Hilmer, 1994; Tanyeri ve Fırat, 2005; Denton ve Chan, 1991; Aytar vd., 2012). Ayrıca diğer bankacılık uygulamalarına kıyasla yeni bir yöntem olan DBS’nin düşük seviyedeki bilinirliği de DKK-DBS ilişkisine odaklanmayı engelleyen bir unsur olabilir. Çalışmanın bu yönüyle özgün ve önemli olduğu, alanyazına da katkıda bulunacağı düşünülmektedir. DBS’nin satıcı firmalar için yarattığı avantajlar ve doğrudan risklerin ele alınması ile de uygulamaya katkı sağlanması hedeflenmiştir. Belirtilen amaçları gerçekleştirmek için öncelikle DKK kavramı, gelişimi ve kapsamı açıklanmış; ardından DBS’nin avantajları ve yarattığı riskler DKK

perspektifi ile ele alınmış ve sonuç olarak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1. DIŞ KAYNAK KULLANIMI

1.1. Dış Kaynak Kullanımı Kavramı

Günümüzde gerek özel sektörde gerekse kamu sektöründe artan DKK'nın (Nişancı, 2015: 284) altındaki felsefenin, örgütlerin temel yeteneklere odaklanmaları ile ilgili olduğu söylenebilir. Koçel (2011: 382) temel yetenek kavramını; bir örgütü diğer örgütlerden farklılaştıran, bir örgütün amaçlarına ulaşmasında başat etkiye sahip, rakiplerce taklit edilmesi zor olan bilgi birikimi, beceriler ve yetenekler olarak tanımlamıştır. Rekabetin giderek yoğunlaştığı günümüzde DKK ile örgütler, kendilerine has nitelikteki yetenekleri ve becerileri aracılığıyla avantaj kazanmayı hedeflemektedirler. Örgütlerin dış kaynaklardan, temel yeteneklerini kullanmadıkları alanlarda yararlandıkları görülmektedir. Bu bağlamda temel yeteneklere odaklanmanın, DKK ile birbirini tamamlayan unsurlar oldukları ve iki kavramın da bir arada değerlendirildiği söylenebilir (Turan, 2014: 149).

DKK uluslararası yazında “outsourcing” kelimesi ile ifade edilmekte olup söz konusu kavram “outside resource using” kelimelerinin kısaltmasıdır (Quinn ve Hilmer, 1994). Dış kaynaklardan yararlanma; stratejik olarak bir örgütün bir girdiyi, örgüt dışındaki bir kaynaktan temin etmesi olarak tanımlanmıştır (Başar, 1998: 302). DKK; kalite ve katma değer yaratmak amacıyla, gerçekleştirilmesi gereken bir faaliyetin ilgili alanda uzman olan bir tedarikçi tarafından gerçekleştirilmesini ifade eder. Bu bağlamda DKK, girdi niteliğinde olan bir hizmetin veya ürünün sağlanması amacıyla işletme dışındaki bir firma ile işbirliğine gidilmesidir (Dalay vd., 2002: 199).

DKK ulusal yazında; dış kaynaklama, dış kaynak kullanımı, dış kaynaklardan yararlanma, işi dışarıya vermek ya da dışsal tedarik olarak anılmaktadır. (Ofloğlu ve Doğan, 2009: 141). Dikey bütünleşme perspektifi ile ele alındığında ise “örgütün dikey sınırı” veya “yönetişim mekanizması seçimi” olarak da ifade edilmektedir (Kemikkıran, 2016).

Strateji yazımında DKK, “yap ya da al kararı” olarak ifade edilmekte ve bir ikilem olarak ele değerlendirilmektedir (Fill ve Visser, 2000). Bu ikilem, stratejik ve taktiksel olarak iki farklı türde ele alınabilir (Espino-Rodriguez ve Padron-Robaina, 2004: 290). Taktiksel DKK, kısa süreli ve özellikle maliyet avantajı yaratmak amacıyla gerçekleştirilir. Bir

işletmenin, aldığı sipariş doğrultusunda teslim etmekle yükümlü olduğu ürünleri, başka bir firmaya ürettirmesi taktiksel DKK'ya örnektir. Stratejik DKK ise, uzun vadeli ve dış kaynak kullanan işletmenin, rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olan niteliktedir. Stratejik DKK'da; dış kaynak sunan işletme, dış kaynak kullanan işletmenin artan performansından olumlu yönde etkilenmektedir (Şahin, 2010: 60). Günümüzde DKK, daha çok stratejik perspektifte ele alınmaktadır. Bu bağlamda Doig vd. (2001: 28) DKK'nın potansiyelinden yararlanmak için tedarik sürecini stratejik düzeyde ele almanın şart olduğunu ifade etmişlerdir.

1.2. Dış Kaynak Kullanımının Gelişimi ve Kapsamı

DKK'nın kökeni, uygulamada Roma dönemine kadar uzanmakla birlikte (Karahana, 2009) kavramın alanyazında 1950'lerden sonra yer almaya başladığı görülmektedir (Tutar vd., 2006: 279). Her ne kadar popüleritesini post-modern yönetim felsefesi ile birlikte kazanmış olsa da DKK'yı, 1930'larda ortaya çıkan işlem maliyeti kuramı ile ilişkilendirmek de mümkündür. Zira Coase (1937) işlem maliyeti kuramı çerçevesinde örgütlerin maliyet avantajı sağlaması halinde DKK gerçekleştirebileceklerini vurgulamıştır. Günümüzde ise DKK, maliyet avantajı yaratan bir unsur olmaktan öte, stratejik çerçevede temel etkinlik ve örgütsel esneklik kapsamında değerlendirilmektedir (Bhatnagar vd., 1999: 580; Yang vd., 2007: 3771).

Geleneksel DKK yöntemleri ile hammadde tedarik süreçleri akla gelse de (Ofloğlu ve Doğan, 2009: 145) günümüzde DKK, özellikle taşıma ve yemek işleri başta olmak üzere çok farklı alanlarda kullanılmaya ve bir “rekabet değişkeni” olarak ele alınmaya başlanmıştır (Tanyeri ve Fırat, 2005). Öyle ki işletmelerin; yönetim, denetim, muhasebe, vergi ve hukuk danışmanlığı, finans, insan kaynakları, bilgi teknolojileri yönetimi, araştırma ve kalite yönetimi gibi alanlarda işletme dışındaki gerçek ya da tüzel kişilerden aldıkları hizmetler de DKK çerçevesinde incelenmeye başlamıştır (Aydınlı, 2007: 194; Dinç ve Gerekan, 2008; Ecerkale ve Kovancı, 2005).

Uygulamada yaşanan gelişmeler alanyazına da yansımış, DKK kavramı; iş süreçlerine yönelik DKK (business process outsourcing - BPO), bilgi süreçlerine yönelik dış kullanımı (knowledge process outsourcing - KPO) ya da bilgi teknolojilerine yönelik dış kullanımı (information technology outsourcing - ITO) gibi alt başlıklar altında incelenmeye başlanmıştır (Sen ve Shiel, 2006). İş

süreçlerine yönelik DKK yönteminde, geleneksel DKK çerçevesinde belirlenen iş süreçleri ve fonksiyonlar hizmet sağlayıcı firma tarafından yüklenilir (Ramachandran ve Sudhir, 2004). Çağrı merkezi faaliyetlerinin, bu alanda hizmet sağlayan bir firma tarafından gerçekleştirilmesi iş süreçlerine yönelik DKK’ya örnektir. Bilgi süreçlerine yönelik DKK ise işletmelerin bilgi yoğun aktiviteleri DKK yolu ile sağlamalarıdır. AR-GE faaliyetleri ve finansal danışmanlık hizmetleri (Gupta vd., 2009) yanında pazar araştırmasına yönelik hizmetler ve hukuki süreçlere yönelik hizmetler (Banerjee ve Golhar, 2011) bilgi süreçlerine yönelik DKK kapsamında değerlendirilmektedir. Ayrıca özellikle mevsimselliğin etkisinin görüldüğü örgütlerde, DKK’nın başka bir türü olarak dönemsel kaynak sağlama (periodic outsourcing) yönteminin de kullanıldığı bilinmektedir. Yaz aylarında yüksek satış hacimlerine ulaşan bir işletmenin, dönemsel olarak satış ya da muhasebe personeli çalıştırması, dönemsel kaynak sağlama yöntemine örnek teşkil edebilir. Bu yöntemle işletme, mevsimsel hacim artışlarının gerektirdiği faaliyetleri, yalnızca belirli bir dönem için dış kaynak olarak sağlanan personel ile gerçekleştirebilmektedir (leeca.ca, 2016). Görüldüğü üzere DKK kapsamındaki faaliyetler, farklı alt başlıklar çerçevesinde ve farklı kavramlarla incelenmeye başlanmıştır. Oluşan bu kavram zenginliği, dış kaynak faaliyetlerinin geniş yelpazede gerçekleştirildiğinin göstergesi niteliğindedir.

İşletmeleri DKK’ya yönlendiren ana etmenin, maliyet avantajı elde etmek olduğu öne sürülse de (Claver vd., 2002: 294-295) stratejik faaliyetlere yönelmek ve yönetsel açıdan esneklik kazanmak (Harrison, 1996: 22) da DKK’da etkilidir. Ayrıca bilişim alanında yaşanan hızlı gelişim ve işlemlerin takip edilmesinin zorunlu olması da DKK’yı teşvik etmektedir (Tanyeri ve Fırat, 2005: 272). Bu bağlamda işletmelerin son yıllarda, muhasebe ile ilgili aktivitelerin tamamını ya da bir kısmını DKK yolu ile gerçekleştirdiği, DKK yoluna gitmeyen firmaların da bu konuyu gündemlerine aldıkları bilinmektedir (Duganier, 2005: 39). Özellikle ABD merkezli olmak üzere, muhasebe süreçleri ile ilgili hizmet veren pek çok dış kaynak sağlayıcı mevcuttur. Örneğin; Ignite Spot, RSM, LEEca muhasebe faaliyetlerine yönelik dış kaynak sağlayan firmalardan bazılarıdır. Bu firmalar defter tutmadan vergi danışmanlığı faaliyetlerine kadar muhasebe süreçleri ile ilgili pek çok alanda hizmet sunmaktadırlar. Muhasebe ile ilgili süreçlerden biri de

tahsilat/ödeme işlemlerinin yürütülmesidir. Bu çalışmanın odak noktasını, tahsilat/ödeme işlemlerinin DKK yoluyla yürütülmesi oluşturmaktadır.

2. BİR DIŞ KAYNAK KULLANIMI YÖNTEMİ OLARAK DBS

Tahsilat süreçlerinde kullanılan ödeme araçları, ağırlıklı olarak nakit ve nakit dışı olarak sınıflandırılmaktadır (Schmiedel vd., 2013; ECB, 2010: 28). Geleneksel bir ödeme aracı olan nakit ödemede borç ya da ürün/hizmet bedeli, alacaklı tarafa nakit olarak teslim edilir. Ancak günümüzde sıklıkla nakit dışı ödemeler kullanılmaktadır (Duramaz ve Dündar, 2014: 25). Para transferlerinin, geçmiş dönemlere kıyasla daha yüksek hızda, düşük riskle ve güvenilir şekilde gerçekleştirilebilmesi imkanının yanında (tbb.org.tr, 2016) nakit değerleri fiziksel olarak elde tutmanın daha maliyetli olması, nakit dışı ödeme araçlarının kullanımı yaygınlaşmaktadır (Güzel, 2004: 4). Ayrıca bankacılık uygulamalarının giderek daha fazla hız, güvenlik ve maliyet avantajı sağlaması, nakit dışı ödemeleri teşvik etmektedir (Aytar vd., 2011: 1). Son olarak, Türkiye’de son dönemdeki yasal düzenlemelerin de tahsilatların ve ödemelerin finansal kurumlar aracılığıyla (nakit dışı yöntemlerle) yapılmasına yönelik olarak hazırlandığı görülmektedir⁴. Dolayısıyla paranın temel fonksiyonlarını içinde barındıran nakit dışı ödeme araçlarının kullanımını artıran (Humphrey, 2004: 1-2), tahsilatlarda nakit kullanım oranı azalmaktadır (BIS, 1999: 11).

En yaygın kullanılan nakit dışı ödeme yöntemleri; çekler/senetler, elektronik para, kredi ve banka kartları ile DBS kapsamındaki ödemeler olarak sıralanabilir (BIS, 1999). Bu yöntemler, borçlu için ödeme aracı olarak değerlendirilmekle birlikte, alıcı taraf için tahsilat aracı niteliğindedir. Bu çalışmada, söz konusu yöntemler arasında yer alan, bankacılık sektöründe yaşanan gelişmelerin etkisiyle oluşturulmuş (Aytar vd., 2012) ve diğer ödeme araçlarına göre yeni bir uygulama niteliğinde olan DBS, bir DKK yöntemi olarak incelenmiştir.

Tahsilatları da içine alan muhasebe işlemleri gibi faaliyetler, temel yetenek olamazlar (Quinn ve Hilmer, 1994: 52). Dolayısıyla söz

⁴ Örneğin, 459 sıra no’lu ve tevsik zorunluluğu konulu vergi usul kanunu genel tebliğ tebliğ kapsamında (2016 yılı itibarıyla) 7.000 TL’nin üstündeki tüm tahsilat ve ödemelerin, finansal kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Detaylar için bakınız: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/12/20151224-6.htm>

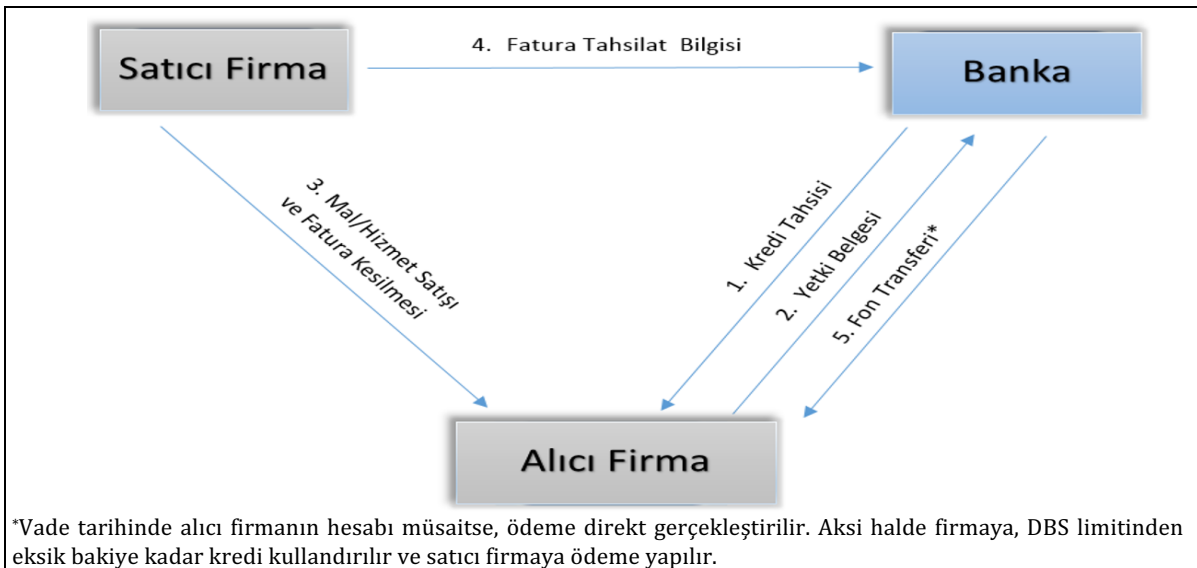
konusu faaliyetlerin, DKK yolu ile gerçekleştirilmesi uygundur. Çünkü DKK’nın özü; işletmenin gerçekleştirilmesi gereken bir işin ya da hizmetin, farklı ve konusunda uzman olan bir işletme tarafından sağlanmasıdır. DKK’nın mantığına paralel olarak DBS işlemlerinde tahsilat süreçleri, alanında uzman niteliğe sahip bir banka tarafından gerçekleştirilmektedir. *Banka çalışanı 1*, “DBS’nin, tahsilat süreçleri üzerinde kökten değişiklikler yaratıyor” olduğuna vurgu yapmıştır (Banka çalışanı 1, kişisel görüşme, 20 Mart 2016). Bu bağlamda DBS’nin DKK çerçevesinde değerlendirilmesinin önem taşıdığı düşünülmektedir.

2015 yılı itibariyle aktif büyüklük sıralamasına göre (tbb.org.tr, 2015) Türkiye’nin 5. büyük bankası olan Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. DBS’yi, yurtiçi satışlarını özellikle bayileri ya da distribütörleri aracılığıyla, devamlı ticari ilişki içerisinde bulunduğu müşterilerine yapan firmalar için tasarlanmış olan bir kapalı devre tahsilat sistemi olarak tanımlamıştır (yapikredi.com.tr, 2016). DBS, müşteri (ürün/hizmet alıcısı) ile ana firma (ürün/hizmet satıcısı) arasında, ticari bir faaliyet sonucunda oluşan borcun, bir bankanın aracılığıyla tahsil edilmesi için geliştirilmiştir. Sistem; ana firmanın bankaya elektronik ortamda ilettiği fatura bilgileri dahilinde, fatura tarihinde müşteri hesabından fatura bedelinin tahsil edilmesine dayanır (kuveytturk.com.tr, 2016).

DBS çerçevesinde, “Ana şirketin düzenlediği fatura bedellerinin tahsilatları, aracı bir banka tarafından takip edilir. Bu bedeller, müşterilerin banka hesaplarından ana şirket

adına tahsil edilir” (Banka çalışanı 2, kişisel görüşme, 21 Mart 2016). Bu süreçte, ana firmanın bankaya gönderdiği fatura bilgileri doğrultusunda, ödeme vadesinde banka tarafından müşterilerin hesaplarından satıcı firma hesabına transfer gerçekleştirilmektedir. Ayrıca müşterilere banka tarafından kredi limiti tahsis edilmesi halinde, sistem ödeme garantisi de içermektedir (halkbank.com.tr, 2016). Dolayısıyla “DBS, alıcı firma tarafından bir tür ticari kredi olarak kullanılabilir. Bu durumda satıcı firmanın alacak riski, banka tarafından üstlenilmiş olur” (Banka çalışanı 1, kişisel görüşme, 20 Mart 2016). Vade tarihinde müşteri hesabındaki bakiyenin yetersiz olması durumunda, fatura bedelleri banka tarafından müşteri hesabı kredilendirilerek alıcının hesabına otomatik olarak aktarılmaktadır. Kredilendirme işlemi, mal/hizmet satın alan firmanın yalnızca satıcı işletmeye yapacağı ödemeleri için oluşturulan kredi limiti üzerinden yapılır (sekerbank.com.tr, 2016).

Görülmektedir ki DBS’de borçlu ve alacaklı arasındaki ödeme/tahsilat süreçleri, borçlu ya da alacaklı niteliğine sahip olmayan bir banka tarafından yürütülmektedir. DBS sürecindeki fonksiyonu, ödemeye/tahsilata aracılık etmek olsa da banka, bir sistem koordinatörü olarak nitelendirilebilir. Çünkü DBS uygulanırken banka öncelikle, satıcı firma ile anlaşma yapıp, firmanın müşterilerini sisteme entegre etmektedir. Ardından, ana firmanın satış yaptığı müşterilerle iletişime geçip, müşterilere DBS kredi limitleri tahsis etmektedir. Sistemin işleyişine ilişkin süreç, Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1: Doğrudan Borçlandırma Sistemi'nin İşleyişi

Kaynak: mtmd.org.tr, 2016

Aytar vd. (2012) ana firmanın, yaptığı satışlara ilişkin fatura bilgilerini sisteme girip elektronik ortamda bankaya gönderdiğini; tahsilatların da ana firmanın bankaya ilettiği tutarların, vade tarihinde otomatik olarak alıcı hesabından alınarak satıcının hesabına aktarılması ile gerçekleştirildiğini ifade etmişlerdir. Alıcının hesabındaki bakiye eksikse, alıcı hesabı banka tarafından otomatik olarak kredilendirilmekte ve fatura tutarı satıcı firma hesabına gönderilmektedir. Bu yöntemde bankalar yalnız fon transferini gerçekleştiren araçlar değil, sistemi koordine eden ve satıcı firmadan gelen bilgiler dahilinde gerektiğinde alıcı firmanın hesabını kredilendiren dış kaynak sağlayıcıları konumu almaktadırlar.

DBS, 24 Nisan 2000 tarihinde uygulamaya alınan ikinci kuşak EFT Sistemi kapsamına alınan; ancak işletim kurallarının tam olarak belirlenmemesi nedeniyle kullanılmamış olan bir sistemdir. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ve Türkiye Bankalar Birliği’nin (TBB) öncülüğünde bankaların temsilcilerinin de katılımıyla oluşturulan bir çalışma grubunda, DBS’nin işleyişine ilişkin kurallar belirlenmiştir. Akbank T.A.Ş., T. İş Bankası A.Ş., Citibank A.Ş., T. Dış Ticaret Bankası A.Ş., Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., Finansbank A.Ş. ve T. Garanti Bankası A.Ş.’nin de üyesi olduğu çalışma grubunun çabaları ile DBS 2004 yılında işleme alınmıştır (tbb.org.tr, 2016; TBB Bilgi İşlem İstatistik ve Teknoloji Grubu, 2004:15).

DBS giderek daha çok tanınmakta ve kullanımı da artmaktadır. 2014 yılı İSO 500 sıralamasında ilk sıralarda yer alan yer alan motorlu araç üreticileri (Ford Otomotiv Sanayi A.Ş., TOFAŞ Türk Otomobil Fabrikası A.Ş.), demir çelik üreticileri (İskenderun Demir ve Çelik A.Ş., Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.), beyaz eşya üreticileri (Arçelik A.Ş.), enerji sektöründe faaliyet gösteren firmalar (TÜPRAŞ-Türkiye Petrol Rafinerileri A.Ş. ve Aygaz A.Ş.) gibi pek çok işletmenin DBS’yi kullandığı, firmaların yıllık faaliyet raporlarından görülmüştür. Nitekim *banka çalışanı 2*, DBS’nin “özellikle bayi/distribütör ağıyla faaliyet gösteren perakende, akaryakıt ve enerji gibi sektörlerdeki şirketler” tarafından kullanıldığını, bu sistemle mal ya da ürün alan firmaların ödeme sorumluluklarını yerine getirdiklerini beyan etmiştir (Banka çalışanı 2, kişisel görüşme, 21 Mart 2016).

Aslında DBS’nin kullanımı, ticari bir faaliyet sonucu borçlu/alacaklı olan işletmeler arasındaki ödeme/tahsilat süreçleri ile sınırlı değildir. Bu çerçevede *banka çalışanı 3*, Türkiye’de DBS’nin ürün/hizmet bedellerinin tahsilatı yanında organize sanayi bölgelerinde (OSB) de kullanıldığını ifade etmiştir. Örneğin,

“OSB’lerde elektrik, su ve doğalgaz dağıtımlarının OSB yönetimleri tarafından yapılması durumunda, tahsilatlar DBS ile gerçekleştirilebilir” (Banka çalışanı 3, kişisel görüşme, 25 Mart 2016). Ayrıca DBS’nin ülkemizde; sigorta prim ödemeleri, borç geri ödemeleri, kredi kart ödemeleri ve vergi ödemeleri ile elektrik, su, doğalgaz, telefon ve çeşitli abonelik ödemeleri alanlarında da kullanılması hedeflenmiştir (TBB Bilgi İşlem İstatistik ve Teknoloji Grubu, 2004). Ancak Türkiye’de faaliyet gösteren bankaların internet siteleri incelendiğinde, bu çalışmanın yapıldığı dönem itibarıyla sistemin Türkiye’deki kullanımının; ticari faaliyetlerle sınırlı olduğu ve ürün ya da hizmetin nihai tüketicisinin borçlarının tahsiline yönelik olmadığı görülmüştür.

DBS kapsamında bankaların sunduğu hizmet, jenerik bir dış kaynak sağlama süreci niteliğindedir. Ancak bir özel bir banka, Mobil DBS adı verilen uygulama ile son dönemde bu alanda farklılık yaratmıştır. Mobil DBS; satışlarını, yurtiçine yapan ve satış temsilcileri faaliyet gösteren firmalar için geliştirilmiştir. Bu sistem dahilinde tahsilat bilgileri, satış temsilcilerinin kendi cep telefonları veya el terminallerine bir tahsilat uygulamasının yüklenmesi ile temsilciler tarafından sisteme girilmektedir. Girilen bilgiler, bankanın DBS sistemine iletilmektedir. Dolayısıyla klasik bir DBS uygulamasına kıyasla operasyonel süreçler hızlanmış olur. Söz konusu farklılaşmaların artış göstermesi ile DBS’nin, Türkiye’deki vadeli ödeme araçlarına alternatif bir ödeme biçimi olarak gelecek vaat ettiği söylenebilir.

2.1. Bir Dış Kaynak Kullanımı Yöntemi Olarak DBS’nin Avantajları

DBS esas olarak, satıcı firmanın tahsilat faaliyetini bankaya devretmesi ile temel yeteneklerine odaklanabilmesine imkan verir. Firmanın alacak takibi ve tahsilat işlemleriyle ilgili bürokratik iş yükünün azalması ile firma temel yeteneklerini artırmaya ya da geliştirmeye daha fazla kaynak ayırabilecektir. Bu yolla işletmeler, temel yeteneklerine odaklanarak, rekabet üstünlüğü yaratabilirler.

DBS ile satıcı firma, etkin bir şekilde nakit akışı planlaması yapabilir, tahsilat garantisi ile sağladığı avantajı satış fiyatlarına yansıtma imkanı bularak rekabet avantajı sağlayabilir. DBS; teminat olarak kullanılan çek, senet, teminat mektubu ve ipoteklerin getirdiği komisyon ve tahsilat masrafları ile güvenlik risklerini (kaybolma ve çalınma gibi) de ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca tahsilatların hızlanması ile müşteri finansman maliyetleri

düşmektedir. Aytaç, Yeğen ve Erdemir (2012) DBS'nin satıcı firma sağladığı diğer avantajları aşağıdaki şekilde sıralamışlardır:

- Operasyonel iş yükü her açıdan azalır.
- Ödemelerin kredili olması ile ödeme kolaylığı yaratılmış olur.
- Ana firmanın tahsilat riski sıfırlanmış, alacakları garanti altına alınmış olur.
- Alacakların takibi kolaylaşır ve alacak takip maliyeti azalır.
- Alım satım işlemleri fatura ilişkileri üzerinden yürür.

DKK ile belirli departmanların kapatılması ya da sayılarının azaltılması mümkündür. Dolayısıyla DKK, işletmelerin küçülmesine ve yalın hale gelmesine olanak sağlar (Tanyeri ve Fırat, 2005: 277). Bu perspektife paralel olarak *banka çalışanı 1*, “DBS, muhasebe departmanlarının küçülmesine olanak sağlıyor. Çünkü firmalarda tahsilat işlemleri, muhasebe birimi çalışanları tarafından takip ediliyor” olduğuna dikkat çekmiştir (Banka çalışanı 1, kişisel görüşme, 20 Mart 2016). Bu sürecin bankalar tarafından üstlenilmesi ile tahsilat sürecinde görev alan insan kaynağına ihtiyaç duyulmayacaktır. Azalan personel giderleri de maliyetlere olumlu yansıtacaktır (Gerekan, 2010: 35).

27

Sıralanan avantajların yanında ana firmanın altyapısının hazır olması durumunda DBS, muhasebe sistemlerine entegre edildiği takdirde on-line çalışarak muhasebe kayıtlarının otomatik olarak tutulmasını sağlar (hsbc.com.tr, 2016; burgan.com.tr, 2016). “Eğer fatura bedelinin temliki, bir teminat olarak değerlendirilirse DBS, satıcı firmalar için düşük faiz ile kredi kullanma imkanı da sağlar” (Banka çalışanı 3, kişisel görüşme, 25 Mart 2016). Kredi limitine sahip alıcılara kesilmiş ve banka garantisinde olan faturaların temliki karşılığında, ana firmaya uygun faiz oranları ile kredi kullanılabilir (sekerbank.com.tr, 2016). Son olarak; elektrik, gaz, telefon ve su gibi düzenli hizmetleri sağlayan işletmeler için de DBS kullanımının faydalı olacağı düşünülmektedir. Her ne kadar OSB’ler bu sistemi kullanıyor olsa da sistemin, nihai tüketiciler için de uygulanması ile hizmet sağlayıcıların depozito ve alacak tahsilatı süreçlerindeki bürokratik iş yükü azalacaktır. Dolayısıyla hizmet sağlayıcıların maliyetlerinde düşüş sağlanması mümkün olabilir (TBB Bilgi İşlem İstatistik ve Teknoloji Grubu, 2004: 15).

2.2. Bir Dış Kaynak Kullanımı Yöntemi Olarak DBS'nin Riskleri

DKK’da temel amaç, firma performansını

artırıp yüksek düzeyde değer yaratmaktır (Doig vd., 2001: 26). Ancak bu amaçları gerçekleştirmek için DBS sistemini kullanmakta olan satıcı firmalar süreçten fayda sağlamak isterken, çeşitli sorunlarla karşılaşabilirler. Bu sorunların, işletme dışı ve işletme içi sorunlar olarak ikiye ayrılması uygun görülmüştür.

İşletme dışı oluşabilecek sorunlardan biri, müşterilerle yaşanabilecek anlaşmazlıklardır. *Banka çalışanı 1’e* göre, özellikle çek ya da senet karşılığı alım yapan müşteriler, söz konusu ödeme araçlarının yerini DBS'nin almasına sıcak bakmamaktadırlar (Banka çalışanı 1, kişisel görüşme, 20 Mart 2016). Ayrıca DKK’da alıcı ve satıcı taraf arasında üçüncü bir tarafın girmesi iletişim sorunlarına yol açabilir (Duening ve Click, 2005: 214). DBS’de de ödeme süreçlerine bankaların müdahil olması ile iletişim sorunları yaşanabilir. Bununla beraber DBS ile müşteriler ödeme vadesi ile ilgili esnekliklerini kaybedebilirler. Zira DBS sisteminde, hesaplarında yeterli bakiye bulunmayan müşteriler, ödemeleri kredi temin ederek yapmak zorunda kalacak ve faiz/komisyon maliyetine katlanmak zorunda kalacaklardır. Ayrıca *banka çalışanı 3*; firmaların finansal anlamda sıkıntı yaşamaları durumunda, bankaların uygulamalarının değişkenlik gösterdiğini belirtmiş ve bu bağlamda “Şirketler; iflas erteleme sürecini başlatma, iflas etme, ihtiyati tedbire ya da haciz işlemlerime maruz kaldıklarında, sözleşmenin içeriğine bağlı olarak, banka DBS kapsamında kredi kullandırımını kesebilir” ifadesini kullanmıştır (Banka çalışanı 3, kişisel görüşme, 25 Mart 2016). Bu nedenle satıcı firmaların banka ile imzalanan sözleşmenin içeriğini özenle analiz etmeleri gerektiği belirtilmiştir.

DBS kaynaklı oluşacak risklerin ve yaşanabilecek aksaklıkların ikinci ayağı, işletme içi süreçlerde kendini gösterir. Yang vd. (2007: 3771), DKK ile sürece ilişkin kontrolün kaybedildiğini, bilgi güvenliği noktasında riskler oluştuğunu ve çalışanların moralinde düşüş olabildiğini ortaya koymuştur. Bu riskler DBS özelinde incelendiğinde, tahsilat süreçlerinin banka tarafından gerçekleştirilmesi halinde tahsilat sürecinin kontrolünün kaybedildiği ortaya çıkar. Satıcı firma, dış kaynak sağlayıcı niteliğinde olan bankanın ortaya koyduğu fiyat ve benzeri koşullara uymak zorunda kalabilir (Koçel, 2011: 387). Ayrıca DKK faaliyetlerini yürütmekte olan personelin işten çıkarılması durumunda, görevlerine devam eden çalışanlarda olumsuz örgütsel çıktılara rastlanabilir. Son olarak DBS'nin, işlem

maliyet kuramı perspektifiyle düşük maliyetli alternatif bir süreç olarak değerlendirilebileceği söylenebilir. Ancak genel anlamda herhangi bir alanda dış kaynak kullanımının maliyetinin, süreci işletme içerisinde sürdürmenin maliyetini aşabileceği dikkate alınmalıdır (Quinn ve Hilmer, 1994). Maliyetlerle ilgili olarak *banka çalışanı 2*, “Banka tarafından sağlanan DBS hizmetinin bedeli, tamamen satıcı şirket tarafından üstlenilebilir. Ya da bu bedel, satıcı şirket ve müşterileri arasında paylaşılabilir” ifadelerini kullanmıştır (Banka çalışanı 2, kişisel görüşme, 21 Mart 2016). Bununla birlikte DBS hizmetinin ücretlendirilmesi konusu, ana firma ile yapılan sözleşmede açıkça belirtilmektedir. Bu anlamda, DBS’nin kurulması ve sistemin entegrasyonu sürecinde karşılaşılabilecek maliyetler yanında sözleşmelerin incelenmesi ve yenilenmesi ile ilgili doğacak maliyetlerin de özenle analiz edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yaşanan yoğun rekabet ve yüksek belirsizlik ortamına uyum sağlamak için işletmeler, temel yetkinliklerine odaklanarak sürdürülebilir rekabet avantajı kazanma hedefindedir. Bu süreçte işletmelerin, faaliyet konuları dışında kalan ve uzmanlık gerektiren faaliyetleri, ilgili faaliyetlerde uzmanlaşmış olan işletmeler aracılığıyla gerçekleştirdikleri görülmektedir (Yang vd. 2007: 3770). Söz konusu faaliyetler geniş bir yelpazeye yayılmakla birlikte, tahsilat süreçlerinde de DKK yoluna gidildiği görülmektedir. Doğrudan borçlandırma sistemi (DBS) adı verilen yöntemle bankalar birer dış kaynak sağlayıcısı olarak, satıcı firmanın alacaklarını tahsil etmektedirler.

Ulusal ve uluslararası yazında DBS’yi, DKK çerçevesinde ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Söz konusu durumda, DBS’nin diğer bankacılık uygulamalarına kıyasla yeni bir yöntem olmasının ve dolayısıyla araştırmacılar tarafından bilinirliğinin az olmasının etkili olduğu düşünülmektedir. DBS’nin, DKK kapsamında değerlendirilmesine engel oluşturan başka bir faktör de bu kavramların farklı disiplinler altında tartışılıyor olmalarıdır. Zira DKK, ağırlıklı olarak yönetim ve organizasyon alanı kapsamındaki çalışmalarda incelenmiştir (Ör. Quinn ve Hilmer, 1994; Tanyeri ve Firat, 2005). DBS’nin ise, bankacılık ve finans alanındaki çalışmalarda ele alındığına rastlanılmıştır (Ör. Denton ve Chan, 1991; Aytar vd., 2012). Oysa DBS, faydaları ve işleyişi itibarıyla bir DKK aracı olarak nitelendirilebilir. Çünkü DKK’nın özü; işletmenin gerçekleştirilmesi gereken bir

işin ya da hizmetin, farklı ve konusunda uzman olan bir işletme tarafından sağlanmasıdır. DKK’nın işleyişine paralel olarak DBS işlemlerinde, tahsilat süreçleri alanında uzman niteliğe sahip bir banka tarafından gerçekleştirilmektedir. Ayrıca DKK yoluna giden bir işletmenin elde ettiği başat faydalar olan bürokratik iş yükünün azalması, temel yetenekleri artırma imkanı, risk minimizasyonu, küçülme (downsizing) ile maliyet avantajı sağlanması gibi faydaları, DBS de sunmaktadır.

DBS’de bankalar yalnız fon transferini gerçekleştiren araçlar değil; sistemi koordine eden ve satıcı firmadan gelen bilgilere göre, gerektiğinde alıcı firmanın hesabını kredilendiren dış kaynak sağlayıcıları konumu almaktadırlar. Bankalar, satıcı firma ve müşterileri ile iletişime geçerek, taraflar arasındaki ödemeler/tahsilatlar için bir kapalı devre sistem kurmaktadır. Aytar vd. (2012) sistem kurulumunu takiben satıcı firmanın, yaptığı satışlara ilişkin fatura bilgilerini sisteme girerek elektronik olarak bankaya gönderdiğini; tahsilatların, ana firmanın bankaya gönderdiği miktarların, vade tarihinde otomatik olarak alıcı hesabından alınarak satıcının hesabına aktarılması ile gerçekleştirildiğini ifade etmişlerdir. Alıcının hesabı müsait değilse, banka tarafından alıcı hesabı otomatik olarak kredilendirilmekte, satıcı hesabına fatura tutarı transfer edilmektedir.

Satıcı firma DBS ile tahsilat süreçlerini bankaya devredip, bu işlemleri dış kaynak sağlayarak sürdürmüş olmaktadır. Bu sürecin en temel faydası, satıcı firmanın temel yeteneklerine odaklanabilmesine imkan vermesidir. Ayrıca alacak takibi faaliyetlerinin minimize edilmesi ile operasyonel iş yükünün azalması, nakit akışı planlamasının etkin hale gelmesi, teminat olarak kullanılan çek, senet, teminat mektubu ve ipoteklerin getirdiği komisyon ve tahsilat masrafları ile güvenlik risklerinin (kaybolma ve çalınma gibi) ortadan kalkması ve muhasebe kayıtlarının otomatik olarak tutulmasının sağlanması da diğer avantajları arasında yer alır. Söz konusu yararların yanında, dış kaynak sağlayıcısı niteliğinde olan “Bankanın, yarattığı katma değer, DBS kredisi kullanımı durumunda ortaya çıkar” (Banka çalışanı 3, kişisel görüşme, 25 Mart 2016). Çünkü ödeme vadesinde hesabı müsait olmayan müşterinin borcu, banka tarafından kullanılan kredi ile satıcı firmaya ödenmektedir. Bu yönüyle DBS’nin, operasyonel süreçlerde kullanılan bir dış kaynak kullanım aracının önüne geçtiği söylenebilir. “DBS ile satıcı firma tahsilat

riskini ortadan kaldırıp, alacaklarını garanti altına almış olur. Dolayısıyla DBS, risk yönetim aracı niteliğine de sahiptir” (Banka çalışanı 1, kişisel görüşme, 20 Mart 2016). DBS, yalnız tahsilat işlemleri değil risk yönetimi ve alacak garantisini de sunması sebebiyle, iş süreçlerine yönelik dış kaynak kullanımının (BPO) bir adım ötesine geçmektedir. Son olarak, satıcı firmanın DBS ile personel/departman azaltma yoluna giderek daha yalın hale gelebileceğini de vurgulamak gerekmektedir.

İlerleyen dönemlerde bankaların fon transferleri ve tahsilat süreçlerindeki becerilerini artırmaları ile “DBS’nin, nakit dışı ödeme araçları arasında önemli yer tutması” beklenmektedir (Banka çalışanı 2, kişisel görüşme, 21 Mart 2016). Ayrıca elektrik, gaz, telefon ve su gibi düzenli hizmetleri sağlayan işletmeler için de DBS kullanımının faydalı olacağı düşünülmektedir. Özellikle nihai tüketiciye hizmet veren işletmelerin DBS kullanmaları ile depozito ve tahsilat işlemleri maliyetlerinde düşüş sağlanması mümkün olabilir (TBB Bilgi İşlem İstatistik ve Teknoloji Grubu, 2004:16). Mevcut durumda, DBS’den faydalanmak için borçlu ve alacaklı taraflar ortak bir banka ile çalışıyor olmalıdırlar. DBS işlemlerinin ortak bir banka bünyesinde (intrabank) sürdürülmesi yerine tahsilatların bankalar arasında yapılmasına olanak veren bir sistemin varlığının da DBS’nin gelişimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

DBS’nin avantajları ile birlikte, bu sistemin yaratabileceği riskler de mevcuttur. Bu riskler, işletme dışı ve işletme içi olarak ikiye ayrılabilir. İşletme dışındaki risklerden biri, müşterilerle yaşanabilecek anlaşmazlıklardır. Söz konusu anlaşmazlıklarla ilgili *banka çalışanı 1* “Banka ile yaşanabilecek iletişim sorunları ve oluşacak komisyon ya da masraflar, şirketlerin DBS sisteminde yer almamalarına sebep oluyor” ifadesini kullanmıştır (Banka çalışanı 1, kişisel görüşme, 20 Mart 2016). Ayrıca banka ile imzalanan DBS sözleşmesinin içeriği de başlı başına bir risk unsurudur. Alıcı firmanın finansal sıkıntı yaşaması halinde bankanın tutumu, tahsilat sürecini etkileyebilmektedir. “İmzalanan sözleşmenin içeriğine bağlı olarak banka, DBS kullanan şirketin kredi limitlerini dondurabilir” (Banka çalışanı 3, kişisel görüşme, 25 Mart 2016). Dolayısıyla satıcı firmalar, sözleşmeleri özenle analiz

etmelidirler. İşletme içi sorunlar ise; satıcı firmanın tahsilat süreci ile ilgili kontrolü kaybetme riski, dış kaynak sağlayıcısı olan bankaya bağımlı olma riski, küçülmeden kaynaklı olarak personelin endişe seviyesinin artması ve moral seviyesinin düşmesi riskleridir. Ayrıca DKK maliyetinin, süreci işletme içerisinde sürdürmenin maliyetini aşma riskinin de analiz edilmesi gerekmektedir. Ancak içerdiği risklere rağmen DBS, pek çok artıya sahip olması sebebiyle Türkiye’de kullanılan vadeli ödeme araçlarına alternatif bir ödeme biçimi olarak gelecek vaat etmektedir.

Bu çalışmada DBS, DKK çerçevesinde kavramsal olarak ve banka çalışanları ile yapılan kişisel görüşmeler çerçevesinde incelenmiştir. İlerleyen dönemlerde yapılacak olan çalışmalarda bankacılık otoritelerinden (TBB, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu vb.) DBS ile ilgili veri temin edilmesinin ve çalışmalarda söz konusu verilere yer verilmesinin yararlı olacağı düşünülmektedir. Aslında Uluslararası Ödemeler Bankası (Banks for International Settlements) bünyesinde faaliyette bulunan Ödemeler ve Piyasa Altyapıları Komitesi’nin (The Committee on Payments and Market Infrastructures) 2014 yılına ilişkin bir raporunda, DBS kullanılarak yapılan ödemeler ülkeler bazında sunulmuştur. Ancak Türkiye’yi de içine alan bazı ülkelere ilişkin DBS işlem hacmi bilgileri, ilgili raporda yer almamaktadır. Söz konusu durumda DBS’nin yurtdışındaki işleyişi ve bağlı olduğu hukuki zeminin, Türkiye’den farklı olması etkilidir. Bunun yanında ödemelerini DBS ile gerçekleştirerek ürün/hizmet satın alan firmalara odaklanan ampirik nitelikte olan çalışmalar da yapılabilir. Söz konusu firmaların DBS sistemi dahilinde çalışmaları ile elde ettikleri kazanımlar ve yaşadıkları olumsuzlukların tespit edilmesinin de gerek yazına gerekse uygulamaya katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Son olarak DKK çerçevesinde ele alınan; bilgi teknolojilerine yönelik DKK (ITO), insan kaynaklarına yönelik DKK (HRMO) gibi alt başlıklar arasına, tahsilat süreçlerine yönelik dış kaynak kullanımının da eklenmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. DBS’nin kullanımındaki artışla birlikte, tahsilat süreçlerine yönelik DKK yazınının da gelişeceği beklenmektedir.

KAYNAKÇA

- Aydınlı, F. 2007. Bankacılık Sektöründe İnsan Kaynakları Yönetimi Alanında Dış Kaynaklardan Yararlanma Uygulamalarındaki Değişime Yönelik Boylamsal Bir Araştırma, *ÖNERİ: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(27), 193-200.
- Aytar, O., Erdemir, N. K., Yeğen, İ. 2011. E-Finans ve Bankacılık Uygulamalarının Avantajları ve Türkiye Uygulamaları, *Uluslararası 9. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildirileri*, Saraybosna, 1-12.
- Aytar, O., Yeğen, İ., Erdemir, N. K. 2012. Elektronik Şube ve Elektronik Bankacılık Hizmetleri, *Uşak Üniversitesi Akademik Bilişim Konferansı*, Uşak, 1-3.
- Bailey, W., Masson, R., Raeside, R. 2002. Outsourcing in Edinburgh and the Lothians, *European Journal of Purchasing & Supply Management*, 8(2), 83-95.
- Banerjee, S., Golhar, D. Y. 2011. The Effect of Demand Uncertainty on Postponement Strategy In a Third Party Managed Supply Chain, *Proceedings of the International Conference on Advance in Supply Chain and Manufacturing Management*, IIT Kharagpur, India.
- Başar, H. 1998. *The Terminology of Labour Economics, Finance and Human Resource Management*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Bhatnagar, R., Sohal, A., Millen, R. 1999. Third Party Logistics Services: A Singapore Perspective, *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 29(9), 569-587.
- BIS. 1999. *Retail Payments in Selected Countries: A Comparative Study*. Bank for International Settlements Press & Library Services, Switzerland.
- Bilgen, S. 1999. Kamu Kesiminde Bilişim Hizmetlerinde Dış Kaynak Kullanımı”, *TBD BİLİŞİM’99*, <http://www.eee.metu.edu.tr/~bilgen/Diskayn.htm>.
- Claver, E., Gonzalez, R., Gasco, J., Llopis, J. 2002. Information Systems Outsourcing: Reasons, Reservations and Success Factors, *Logistics Information Management*, 15(4), 294-308.
- Coase, R.H. 1937. The Nature of the Firm, *Economica*, 4(16), 386-405.
- Cozzarin, B.P. 2016. Advanced Technology, Innovation, Wages and Productivity in the Canadian Manufacturing Sector, *Applied Economics Letters*, 23(4), 243-249.
- Delay, İ. 2001. *Yönetim ve Organizasyon, İlkeler, Teoriler ve Stratejiler*. Sakarya Üniversitesi Yayınları, Yayın No:43, Sakarya.
- Delay, İ., Coşkun, R., Altunışık, R. 2002. *Modern Yönetim Yaklaşımları*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Denton, L., Chan, A. K. 1991. Bank Selection Criteria of Multiple Bank Users in Hong Kong. *International Journal of Bank Marketing*, 9(5), 23-34.
- Diñç, E., Gerekan, B. 2008. İç Denetim Hizmetlerinin Dışarıdan Satın Alınması Kararını Etkileyen Faktörler ve Bazı Nitelikler Açısından Farklılıkların Analizi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 67-88.
- Doig, S., Ritter, R. Speckhals, K., Woolson, D. 2001. Has Outsourcing Gone Too Far?, *The McKinsey Quarterly Autumn*, (4), 24-37.
- Duening, T., Click, R. 2005. *Essentials of Business Process Outsourcing*. John Wiley & Sons, England.
- Duganier, B. 2005. Finance and Accounting Outsourcing Can Improve Control: What Best Practices of Outsourcing Can Protect Control and Compliance?, *Bank Accounting & Finance*, 18(4), 39-43.
- Duramaz, S., Dünder, S. 2014. Elektronik Ödeme Sistemlerinin Karşılaştırılması: Türkiye ve İtalya Örneği, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 24-37.
- ECB. 2010. *The Payment System: Payments, Securities and Derivatives, and the Role of The Eurosystem*. European Central Bank, Germany.
- Ecerkale, K., Kovancı, A. 2005. İnsan Kaynaklarında Dış Kaynak Kullanımı, *Havacılık ve Uzay Teknolojileri Dergisi*, 2(2), 69-75.
- Espino-Rodriguez, T., Padron-Robaina, V. 2004. Outsourcing and Its Impact on Operational Objectives and Performance: A Study of Hotels in the Canary Islands, *International Journal of Hospitality Management*, 23(3), 287-306.

Fill, C., Visser, E. 2000. The Outsourcing Dilemma: A Composite Approach to the Make or Buy Decision, *Management Decision*, 38(1), 43-50.

Fırat, A. 2004. *Rekabet Sürecinde Dış Kaynak Kullanımı (Outsourcing) Yoluyla Dağıtım Kanalı Etkinliğinin Arttırılması ve Türkiye’deki Otomotiv Sanayicilerine Yönelik Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Gerekan, B. 2010. *İç Denetimde Dış Kaynak Kullanımı (Outsourcing): İMKB - 100 Endeksinde İşlem Gören Şirketler Üzerinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Gupta, S., Woodside, A., Dubelaar, C., Bradmore, D. 2009. Diffusing Knowledge-Based Core Competencies for Leveraging Innovation Strategies: Modeling Outsourcing to Knowledge Process Organizations (KPOs) in Pharmaceutical Networks, *Industrial Marketing Management*, 38(2), 219-227.

Güzel, P.A. 2004. *Ödeme Sistemlerinde Risk Yönetimi ve Gözetim: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Tarafından İşletilen Elektronik Fon Transfer Sisteminin Analizi*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.

Hall, R. 1999. *Organizations: Structures, Processes, and Outcomes*. Prentice Hall, USA

Harrison, S. 1996. *Outsourcing And The New Human Resource Management*, IRC Press Current Issues Series, Industrial Relations Center, Queen’s University, Canada.

<http://leeca.ca/accounting>, (04.01.2016).

<https://www.burgan.com.tr/tr/Pages/sirketim-icin/nakit-yonetimi/tahsilat-cozumleri-yontemleri.aspx>, (07.01.2016).

<https://www.halkbank.com.tr/channels/1.asp?id=591>, (07.01.2016).

https://www.hsbc.com.tr/tr/kurumsal_isletme/nakit_yonetimi/tahsilat_yonetimi/dogrudan_borclanma.asp, (04.01.2016).

http://www.kuveytturk.com.tr/dts_dbs_nakityonetim.aspx, (28.01.2016).

<http://www.sekerbank.com.tr/nakityonetimi/tahsilatlar/ticaridogrudanborclandirmasistemi>, (04.01.2016).

http://www.tbb.org.tr/dosyalar/konferans_sunumlari/eft_emkt.pdf, (27.11.2015).

<https://www.tbb.org.tr/tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>, (04.01.2016)

https://www.tbb.org.tr/Content/Upload/Dokuman/678/Dogrudan_Borclandirma_Sistemi_T1.doc, (24.11, 2015).

http://www.yapikredi.com.tr/kobi/nakit-yonetimi-ve-dis_ticaretinfinansmani/tahsilatsistemleri.aspx, (05.01.2016).

Humphrey, D. 2004. “Replacement of Cash by Cards in U.S. Consumer Payments”, *Journal of Economics and Business*, 56(3), 211-225.

Jiang, B., Frazier, G., Prater, E. 2006. Outsourcing Effects on Firms’ Operational Performance: An Empirical Study, *International Journal of Operations & Production Management*, 26(12), 1280-1300.

Karahan, A. 2009. Dış Kaynak Kullanımının Verimlilik Üzerine Etkisi: Hastane Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(2), 185-199.

Kemikkıran, N. 2016. Yönetişim Mekanizması Seçimi: “Yap Veya Satın Al” Kararı. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 15-35.

Koçel, T. 2011. *İşletme Yöneticiliği*, Beta Yayınları, 13. Baskı, İstanbul.

Miles, R., Snow, C. 1986. Organizations, New Concepts and New Forms, *California Management Review*, 28(3), 62-73.

Nişancı, Z. N. 2015. Geçmişten Günümüze Yönetim Düşüncesi, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(25), 257-294.

Ofluoğlu, G., Doğan, Ş. 2009. İşletmelerde Dış Kaynaklardan Yararlanma Yönteminin Organizasyon Yapısı İle Çalışma İlişkilerine Etkileri, *Kamu-İş*, 11(1), 139-165.

- Prahalad, C. K., Hamel, G. 1990. The Core Competence of the Corporation, *Harvard Business Review*, May-June, 79-90.
- Quinn, J.B., Hilmer, F. 1994. Strategic Outsourcing, *Sloan Management Review*, 35, 43-55.
- Ramachandran, K., Sudhir, V. 2004. Business Process Outsourcing (BPO) Emerging Scenario and Strategic Options for IT-enabled Services, *Vikalpa: The Journal for Decision Makers*, 29(1), 49-62.
- Raynor, M. 1992. The Outsourcing Solution, *Canadian Business Review*, 19, 42-60.
- Rumelt, R. 1974. *Strategy, Structure, and Economic Performance*, Harvard University Press, Cambridge.
- Schmiedel, H., Kostova, G. L., Ruttenberg, W. 2013. The Social and Private Costs of Retail Payment Instruments: A European Perspective, *ECB Occasional Paper*, No. 137.
- Sen, F., Shiel, M. 2006. From Business Process Outsourcing (BPO) to Knowledge Process Outsourcing (KPO): Some Issues, *Human Systems Management*, 25(2), 145-155.
- Şahin, A.G. 2010. *Lojistik Faaliyetlerde Dış Kaynak Kullanımı: Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Üzerine Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Tanyeri, M., Fırat, A. 2005. Rekabet Değişkeni Olarak Dış Kaynak Kullanımı (Outsourcing), *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(3), 268-279.
- TBB Bilgi İşlem İstatistik ve Teknoloji Grubu 2004. Bankalar Arası Tahsilat Sistemi, *Bankacılar Dergisi*, (50), 15-18.
- Turan, A. 2014. Temel Yetenek ve Dış Kaynaklardan Yararlanma Tekniklerine Felsefik Bir Bakış: Dinamik Beceriler ve İş Modeli Yaklaşımlarıyla İlişkilendirme, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(7), 147-170.
- Tutar, A. E., İnaç, H., Güner, Ü. 2006. Dış Kaynak Kullanımının (Outsourcing) Makroekonomik Etkileri, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2), 279-296.
- Velma, R. 2001. Managing Strategic Outsourcing in the Healthcare Industry, *Journal of Healthcare Management*, 46(4), 239-249.
- Yang, D. H., Kim, S., Nam, C., Min, J. W. 2007. Developing a Decision Model for Business Process Outsourcing, *Computers & Operations Research*, 34(12), 3769-3778.

MERSİN’DE YAŞAYAN TÜKETİCİLERİN BALIK TÜKETİM TERCİHLERİNİ DEMOGRAFİK FAKTÖRLER AÇISINDAN ELE ALAN BİR ARAŞTIRMA¹

DOI NO: 10.5578/jeas.48561

İsa ŞEN², Ayşe ŞAHİN³

ÖZ

Ülkemizde en fazla tüketilen su ürünü balıktır. Ortalama kişi başı balık tüketimi 5-6 kg civarındadır. Ülkemizde tüketicilerin balık tüketim tercihlerine yönelik yapılan çalışmalarda tercihlerin coğrafi bölgelere ve demografik özelliklere göre farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Tüketicilerin tercihlerini belirleyen yönelik çalışmaların, önemli bir besin kaynağı olan balığın tüketimini arttırmaya yönelik yapılacak faaliyetlerde ve üretim stratejisinin belirlenmesinde yol gösterici olabileceği düşünülmektedir. Bu çalışma, Mersin kent merkezinde yaşayan tüketicilerin balık eti tüketim tercihlerini belirlemeyi amaçlayan bir saha araştırmasıdır. Çalışma 410 katılımcı ile yürütülmüştür. Balık tüketim alışkanlığında yaş, cinsiyet, gelir ve eğitim düzeyine göre farklılıklar olduğu saptanmıştır. Yapılan çalışma görüldüğü üzere balık Mersin’de yaşayan tüketiciler tarafından beğenilmektedir ancak beğeni oranı tüketime yansımamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mersin, balık tüketimi, tüketim tercihleri

Jel Kodları: D12, Q22

33

A SURVEY ON FISH CONSUMPTION PREFERENCES BY DEMOGRAPHIC FACTORS OF THE CONSUMERS LIVING IN MERSIN

ABSTRACT

The most consumed seafood is fish in Turkey. Average per capita fish consumption is around 5-6 kg. According to the studies done in Turkey, consumption varies according to preferred geographical regions and demographic characteristics. The studies that determine the preferences of the consumers, it is thought that it may be an indicator for the activities to be done to increase the consumption of the fish, which is an important food source and in the determination of the production strategy. This research has been conducted to display the fish consumption habits of people living in the Mersin centre. The study was conducted with 410 volunteers. Moreover, in the fish consumption habits, it has been defined that there are differences among people depending on age, gender, income and education levels. The study shows that the fish are favoured by the consumers in Mersin, but the taste rate does not reflect consumption.

Keywords: Mersin, fish consumption, consumption preferences

Jel Classificatio n: D12, Q22

¹ Geliş Tarihi: 31.05.2016 - Kabul Tarihi:17.01.2017

² Arş. Gör., Mersin Üniversitesi, Su Ürünleri Fakültesi, Yetiştiricilik Bölümü, isasen@mersin.edu.tr

³ Prof. Dr., Mersin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, asahin@mersin.edu.tr

GİRİŞ

Dünya nüfusu hızla artış göstermektedir. Buna paralel, insan gıdası için gerekli olan hayvansal protein ihtiyacı da artmaktadır. Bir kişinin yeterli ve dengeli beslenebilmesi için bir günde yaklaşık 70 gr proteine gereksinimi vardır. Bu proteinin yaklaşık 47 gramı hayvansal protein ile karşılanmalıdır (SEÇER ve RAD, 1993; HATIRLI ve diğ., 2004).

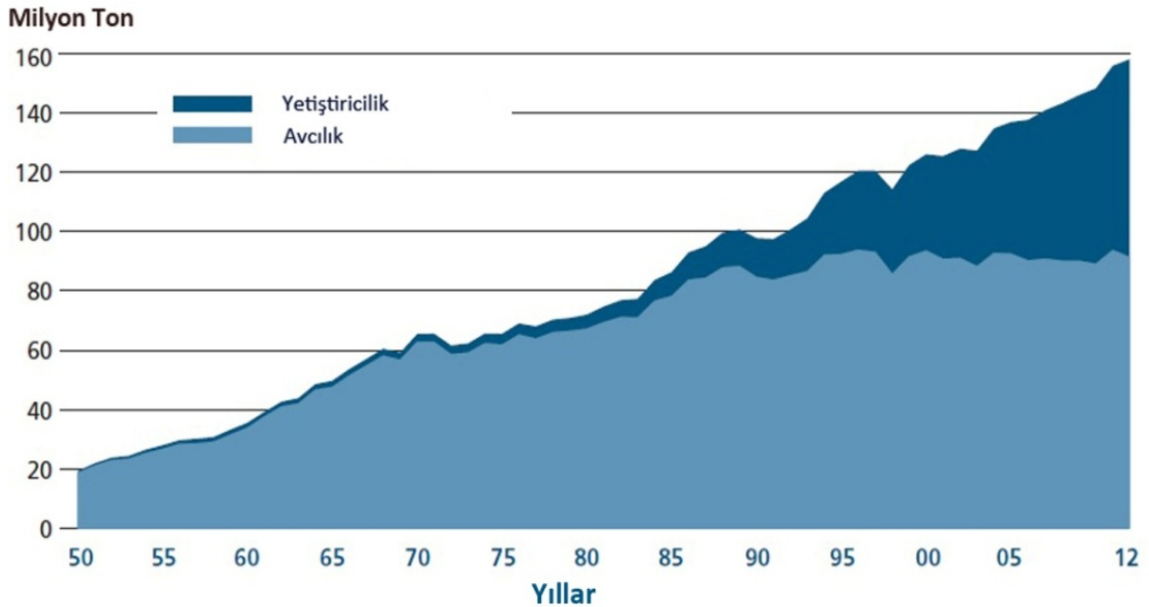
Dünyamızın yaklaşık 3/4’ü sularla kaplı olup su kaynakları barındırdıkları organizmalar açısından oldukça zengindir. Sucul ortam dünyada artan besin ihtiyacını karşılamak için yeterli potansiyele sahiptir. Bu doğrultuda su ürünlerinin hızla artan dünya nüfusu için ucuz ve kaliteli protein kaynağı olması ile stratejik konumdadır. En fazla tüketilen su ürünü olan balık, etinde barındırdığı esansiyel amino asit oranı ile yüksek kaliteli protein kaynağıdır. Ayrıca balık eti yağda eriyen vitaminler ile iyot, fosfor, çinko gibi besin elementleri bakımından oldukça zengindir (ÇİÇEK ve diğ., 2014). Balık yağında bulunan omega 3-6 doymamış yağ asitleri ile EPA ve DHA sağlıklı ve dengeli beslenme için önemlidir.

Yapılan çalışmalara göre ülkemizde, sağlıklı ve dengeli beslenme için önemli bir besin kaynağı olan balığın tüketimi, bölgeler ve hatta şehirlere göre değişiklik göstermektedir (ÇOLAKOĞLU ve diğ., 2006; ŞEN ve diğ., 2008; ÇİÇEK ve diğ., 2014). Bu sebeple, illerde balık tüketim davranışlarının belirlenmesi, balık tüketiminin

teşvik edilmesi ve artırılması için belirlenecek stratejiler açısından önemlidir (ÇİÇEK ve diğ., 2014). Bu çalışmada, balık üretimi bakımında yüksek potansiyele sahip Mersin kent merkezinde yaşayan tüketicilerle yüz yüze yapılan anket çalışması ile balık tüketim alışkanlıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

1. DÜNYADA VE ÜLKEMİZDE SU ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ VE TÜKETİMİ

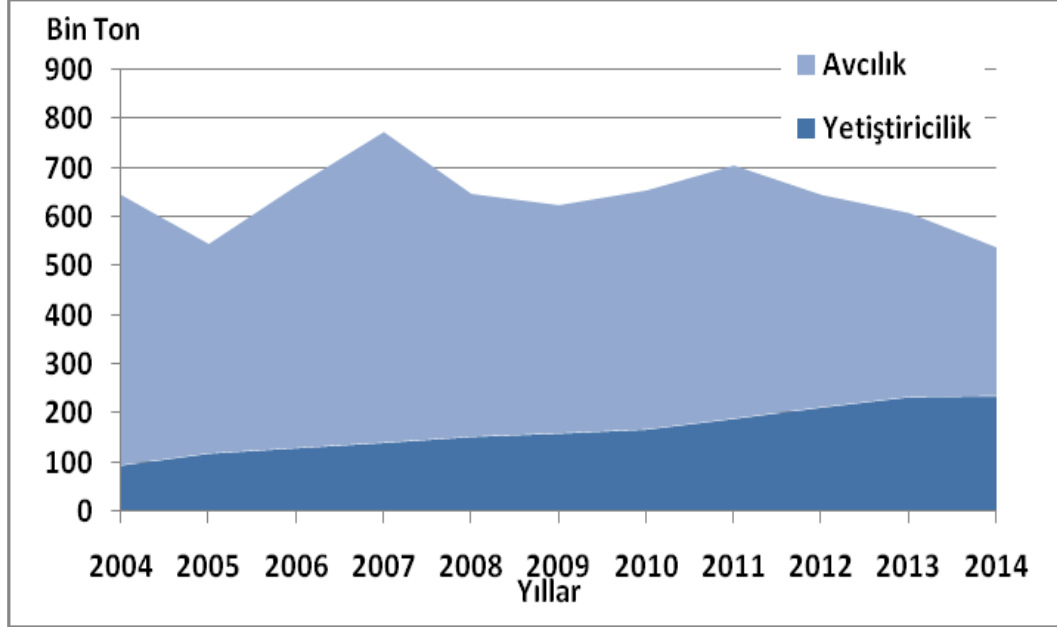
Su ürünleri üretimi diğer hayvansal protein kaynaklarından farklı olarak, hem avcılık hem de yetiştiricilik yoluyla sağlanabilmektedir. 2012 yılında dünya genelinde avcılık yoluyla 91, yetiştiricilik yoluyla 67 milyon ton su ürünleri üretimi sağlanmıştır. Ancak avcılık yoluyla elde edilen ürün miktarı son yıllarda artış göstermemektedir. Avcılık ile sağlanan ürün miktarında üst sınırına ulaşıldığı, yıllık üretimin daha fazla artmayacağı öngörülmektedir. Su ürünleri üretiminin diğer yolu olan yetiştiricilik ise, yeni tekniklerin geliştirilmesi ile gerek üretim miktarının sürekli artışı gerekse yeni türlerin yetiştirilmesi ile yıllar itibariyle toplam üretime büyük oranda katkı sağlamaktadır. Yetiştiricilik yoluyla elde edilen ürün miktarı 2012 yılında 2006 yılına nazaran yaklaşık % 50 artış göstermiştir. Su ürünleri yetiştiriciliği özellikle son 50 yıl içerisinde büyük ölçüde gelişmiş ve FAO tarafından en hızlı büyüyen gıda sektörü olduğu belirtilmiştir (DAĞTEKİN ve AK, 2007) (Şekil 1).

Şekil 1. Yıllara göre dünyadaki toplam su ürünleri üretimi (FAO, 2014)

Dünya genelinde su ürünleri üretimi genellikle artış göstermesine karşın, Ülkemizde avcılık ile elde edilen ürün miktarındaki dalgalanmalara bağlı olarak yıllar içerisinde değişkenlik göstermiştir. 2007 yılında avcılık üretimi 600 bin

tonun üzerine çıkmasına karşın 2014 yılında 372 bin tona düşmüştür. Yetiştiricilik üretimi sürekli artış eğilimindedir. 2014 yılında yetiştiricilik ile elde edilen ürün miktarı 235 bin ton olarak belirlenmiştir (Şekil 2).

Şekil 2. Yıllara göre Türkiye'deki toplam su ürünleri üretimi (BSGM, 2015)

35

Dünya genelinde kişi başı su ürünleri tüketimi sürekli artmıştır. Kişi başı tüketim 2012 yılında 19.2 kg'a yükselmiştir. Buna karşın Ülkemizde 2006 yılında 8.2 kg olan kişi başı ortalama su ürünleri tüketimi 2014 yılında 5.4 kg'a düşmüştür (Tablo 1). Ülkemizde kişi başı su ürünleri tüketimi dünya ortalamasının çok altında olmasına karşın tüketim hala düşmektedir.

Tablo 1. Dünyada ve Ülkemizde kişi başı ortalama su ürünleri tüketimi (kg/yıl) (FAO 2012) BSGM, 2015)

Yıllar	Dünyada kişi başı su ürünleri tüketimi (kg/yıl)	Ülkemizde kişi başı su ürünleri tüketimi (kg/yıl)
2006	17.4	8.2
2007	17.6	8.6
2008	17.8	7.8
2009	18.1	7.6
2010	18.6	6.9
2011	18.8	6.3
2012	19.2	7.1
2013	-	6.3
2014	-	5.4

2. LİTERATÜR TARAMASI

Ülkemizde gerek avcılık gerekse yetiştiriciliğe bağlı su ürünleri üretimi bölgelere göre homojen dağılmamıştır. Avcılık üretimi ağırlıklı olarak Batı Karadeniz'de yoğunlaşırken diğer bölgelerde daha düşüktür. Yetiştiricilik ile sağlanan üretim başta Muğla ve İzmir illerinde olmak üzere Ege Bölgesi'nde yoğunudur (T.Ü.İ.K., 2013). Ülkemizde su ürünleri üretimi düzenli olarak kayıt altına alınmaktadır ancak su ürünleri tüketimine yönelik (bölge ya da illere göre tüketim miktarı, tüketilen türler vb.) veriler bulunmamaktadır. Yapılan kaynak araştırmasında ülkemizde su ürünleri tüketimine yönelik çalışmalara yer verilmiştir.

Saygı ve diğ. (2015), tarafında Ankara ve İzmir'de yapılan anket çalışmasında, Ankara'da yaşayan katılımcıların % 81'inin, İzmir'de yaşayan katılımcıların % 83'ünün en fazla tavuk eti tercih ettiği saptanmıştır. Ankara'da ankete katılanların balık tür tercihleri çoğunlukla hamsi (% 59) olurken, İzmir'de ankete katılanların tercihi çipura (% 38) ve levrekten (% 36) yana olduğunu belirtilmiştir. Tüketicilerin balığı taze tercih ettikleri ve pişirme yönteminin % 55 oranında kızartma olduğu belirlenmiştir. Katılımcıların % 48'i balığı lezzet, % 36'sı sağlıklı olduğu için tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

Yüksel ve diğ. (2011), tarafından Tunceli ilinde yapılan anket çalışmasında tüketicilerin tercihlerini sırasıyla balık eti (% 48), kırmızı et (% 34) ve tavuk eti (% 18) oluşturmaktadır. Tüketim sıralaması, kırmızı et (% 40), tavuk eti (% 38) ve balık eti (% 22) şeklindedir. Bireylerin balık tüketim alışkanlıklarında yaş, cinsiyet, meslek, gelir ve eğitim düzeyine göre farklılıklar bulunduğu belirlenmiştir. Eğitim durumuna göre, en fazla üniversite mezunlarının balık tüketmektedirler. İl genelinde en fazla tüketilen tür hamsidir. Pişirme yöntemleri, fırında (% 42), kızartma (% 37), ızgara (% 18) ve buğulama (% 3) olarak sıralanmıştır.

Çolakoğlu ve diğ. (2006), tarafından Çanakkele’de yapılan çalışmada, ankete katılan tüketicilerin en fazla beyaz et (% 48) ikinci sırada balık eti (% 30) ve en az kırmızı et (% 22) tükettikleri tespit edilmiştir. Anket sonucuna göre en sevilen balık türü lüfer, en çok tüketilen türler ise sırasıyla istavrit, hamsi, sardalye ve çipuradır. Katılımcıların % 65’inin balığı taze olarak tükettiği, tüketim şekli olarak da kızartma (% 46) veya ızgara (% 39) tercih ettiği saptanmıştır. Ailelerin çoğunluğunun (% 87) ayda 1-6 kg arasında balık tükettikleri tespit edilmiştir. Aynı çalışmada katılımcılar eğitim seviyesine göre gruplandırıldığında, üniversite mezunlarının balık tüketim sıklığının daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Aydın ve Karadurmuş (2013), tarafından Giresun ve Trabzon illerinde yaşayan tüketicilerin balık tüketim alışkanlıklarının ve tercihlerinin belirlenmesi amacıyla yapılan anket çalışmasına göre katılanların öncelikli tercihi su ürünleridir (% 41). Tavuk eti ikinci sırada (% 33), kırmızı et ise üçüncü sırada (% 26) yer almaktadır. Katılımcıların % 7.5’i su ürünleri tüketmezken, % 92.5’i tükettiklerini belirtmişlerdir. Kişi başı yıllık su ürünleri tüketimi ortalama 29.52 kg olarak tespit edildiği belirtilmiştir. En çok tüketilen su ürünü % 17.75 ile hamsidir. Katılımcıların % 95,14’ünün balığı taze olarak tükettiği, pişirme şekli olarak da kızartma (% 52.97) veya ızgara (% 29.73) tercih ettiği ifade edilmiştir.

Orhan ve Yüksel (2010), tarafından Burdur ilinde yapılan anket çalışmasında, katılımcıların % 89’unun balık tükettiği, % 11’inin ise tüketmediği ifade edilmiştir. Balığın tüketilmesinin en büyük etkeni sağlıklı bir besin (% 70) olmasından kaynaklandığı belirtilmiştir. Tüketicilerin büyük bölümü haftada bir (% 41) veya iki haftada bir (% 40) balık tükettiğini ifade etmiştir. Deniz balığı tükettiğini ifade edenlerin en fazla hamsi (% 77), tatlı su balığı tükettiğini ifade edenlerin ise en fazla alabalık (% 67) tükettiği belirlenmiştir. Balığın yaygın pişirme yöntemi ise kızartmadır (% 46).

Elazığ ilindeki balık eti tüketiminin mevcut durumunun belirlenmesi için yapılan anket çalışmasında, en fazla balık eti en az tavuk eti tüketildiği belirtilmiştir. Tüketicilerin % 60’ı balık fiyatlarının yüksek olduğunu düşünmektedir. Balık tüketen ailelerin yaklaşık % 80’i balık pazarının temiz olmamasından ve balıkların her zaman taze olmadığından şikayet etmektedir. Deniz balığı daha çok tercih edilmektedir. Tüketilen balıkların % 62’si kızartılarak pişirilmektedir (Şen ve diğ., 2008).

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışma Mersin ilinde yaşayan, tesadüfi olarak seçilmiş 410 kişiye anket sorularının yöneltilmesi ile yapılmıştır. 18 anket çeşitli nedenlerden değerlendirmeye alınmamış, çalışma sonuçları 392 geçerli ankete göre değerlendirilmiştir. Çalışma Kasım 2014 ve Temmuz 2015 tarihleri arasında yürütülmüştür. Anket çalışması tüketicilerin balık tüketim tercihleri üzerine durum tespiti incelemesidir. Ankete katılanlara; demografik özelliklerine, balık tüketim yöntemlerine, sıklığına, balığı tercih etme ya da etmeme nedenlerine, satın alırken nelere dikkat ettiklerine ve balık harici diğer et türlerine karşı balık eti hakkındaki düşüncelerine yöneliktir. Anket formu 22 ifadeden oluşmaktadır. Yöneltilen ifadelerin bir tanesi kontrol sorusu olmak üzere 6 tanesi 5’li likert ölçeğine göre (5 = çok önemli, 4 = önemli, 3 = ne önemli ne önemsiz, 2 = az önemli, 1 = hiç önemli değil) hazırlanmıştır. Çalışma öncesinde 30 kişilik ön test yapılmıştır.

3.1 İstatistiksel Analiz

Yapılan çalışmanın güvenilirliğini belirlemek amacıyla Likert tipi ölçeğin kullanıldığı 6 ifadeye Cronbach Alpha testi uygulanmış, Alpha değeri 0.79 bulunmuştur. Çalışmanın hipotezlerini test etmek amacıyla t-testi ve ANOVA-tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır.

3.2. Araştırma Hipotezleri

Araştırma hipotezlerine temel oluşturan değişkenler, tüketicilerin gösterdikleri önem düzeyi dikkate alınarak incelenmiştir. Bu değişkenler; balığın lezzeti, etinin sağlıklı olup olmaması, tazeliği, türü, avlanmış ya da kültür üretimi olması olarak belirlenmiştir. Bu temel değişkenlerin tüketicilerin demografik özelliklerine göre farklılık gösterip-göstermediği de araştırılmıştır.

Çalışma için belirlenen hipotezler şunlardır:

H1: Cinsiyete göre tüketilecek balık tercihi farklılık göstermektedir.

H1a: Balığın lezzetinin önemi cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H1b: Balık etinin sağlıklı olmasının önemi cinsiyete göre farklılık göstermektedir.
H1c: Balığın tazeliğinin önemi cinsiyete göre farklılık göstermektedir.
H1d: Balığın türünün önemi cinsiyete göre farklılık göstermektedir.
H1e: Balığın avcılık ya da kültür üretimi olmasının önemi cinsiyete göre farklılık göstermektedir.

H2: Gelir düzeyine göre tüketilecek balık tercihi farklılık göstermektedir.
H2a: Balığın lezzetinin önemi gelir düzeyine göre farklılık göstermektedir.
H2b: Balık etinin sağlıklı olmasının önemi gelir düzeyine göre farklılık göstermektedir.
H2c: Balığın tazeliğinin önemi gelir düzeyine göre farklılık göstermektedir.
H2d: Balığın türünün önemi gelir düzeyine göre farklılık göstermektedir.
H2e: Balığın avcılık ya da kültür üretimi olmasının önemi gelir düzeyine göre farklılık göstermektedir.

H3: Eğitim seviyesine göre tüketilecek balık tercihi farklılık göstermektedir.
H3a: Balığın lezzetinin önemi eğitim seviyesine göre farklılık göstermektedir.
H3b: Balık etinin sağlıklı olmasının önemi eğitim seviyesine göre farklılık göstermektedir.
H3c: Balığın tazeliğinin önemi eğitim seviyesine göre farklılık göstermektedir.
H3d: Balığın türünün önemi eğitim seviyesine göre farklılık göstermektedir.
H3e: Balığın avcılık ya da kültür üretimi olmasının önemi eğitim seviyesine göre farklılık göstermektedir.

H4: Tüketicilerin yaşlarına göre tüketilecek balık tercihi farklılık göstermektedir.
H4a: Balığın lezzetinin önemi yaşa göre farklılık göstermektedir.
H4b: Balık etinin sağlıklı olmasının önemi yaşa göre farklılık göstermektedir.
H4c: Balığın tazeliğinin önemi yaşa göre farklılık göstermektedir.
H4d: Balığın türünün önemi yaşa göre farklılık göstermektedir.
H4e: Balığın avcılık ya da kültür üretimi olmasının önemi yaşa göre farklılık göstermektedir.

4. BULGULAR

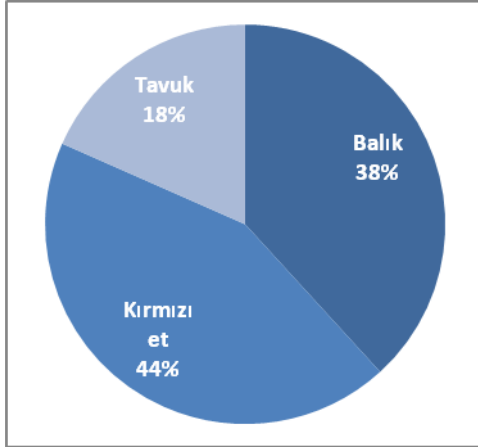
Mersin ilinde tüketicilerin balık tüketimlerine yönelik yapılan çalışmada, anket katılan 392 kişinin 221'i erkek 171'i ise kadındır. Ankete katılanların yaş dağılımlarında, % 5'i 20 yaşından küçük, % 42'si 21-30 yaş aralığındadır. Katılanların % 59'u üniversite eğitimi almış, % 2'si ise okur-yazar olduğunu ifade etmiştir. %

28'i kamu çalışanı, % 26'sı öğrencidir. 143 kişi (% 36) aylık ortalama gelirini 1000'den düşük 19 kişi (% 5) 4000'den yüksek olarak ifade etmiştir (Tablo 2).

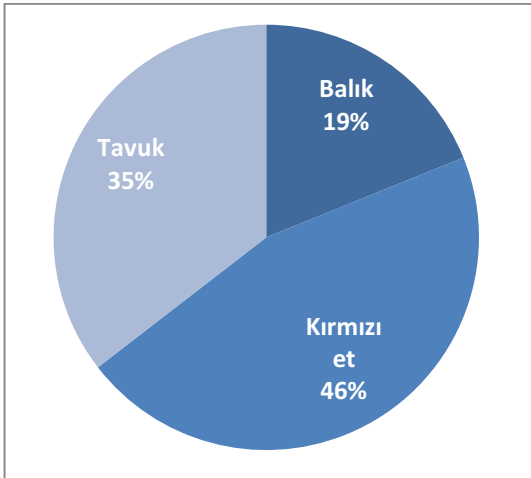
Tablo 2. Katılımcıların cinsiyet, yaş, eğitim, meslek ve gelir düzeylerine göre dağılımları

Cinsiyet	n	%
Erkek	221	56
Kadın	171	44
Yaş	n	%
< 20	18	5
21-30	164	42
31-40	96	24
41-50	66	17
51 <	48	12
Eğitim	n	%
Okur-yazar	6	2
İlk öğretim	49	12
Orta öğretim	106	27
Lisans	160	41
Lisans üstü	71	18
Meslek	n	%
Kamu çalışanı	111	28
Özel sektör	85	22
Serbest meslek	15	4
Emekli	38	10
Ev hanımı	27	7
Öğrenci	105	26
Çalışmıyor	11	3
Gelir	n	%
1000 <	143	36
1001-2000	97	25
2001-3000	97	25
3001-4000	36	9
4001 <	19	5
TOPLAM	392	100

Katılımcıları en beğendiği et türleri sıraladığında kırmızı et (% 44), balık eti (% 38) ve tavuk eti (%18) olarak belirlenmiştir (Şekil 3). Ancak en fazla tüketilen et türleri sırasıyla kırmızı et (% 46) tavuk eti (% 35) ve balık eti (% 19) olarak belirlenmiştir (Şekil 4). Bu oranlara göre tüketiciler balık etini beğenmektedir, ancak bu beğeni tüketime yansımamaktadır.

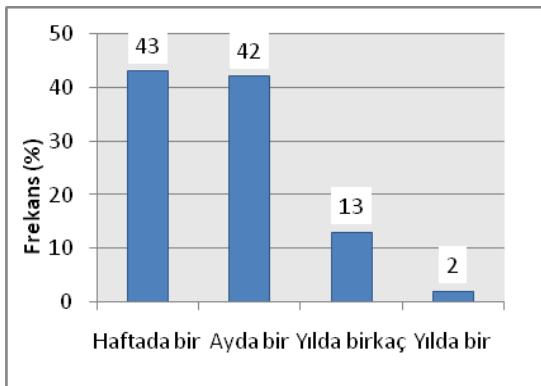

Şekil 3. Et ürünleri beğeni oranı (%)

Şekil 4. Et ürünleri tüketim oranı (%)

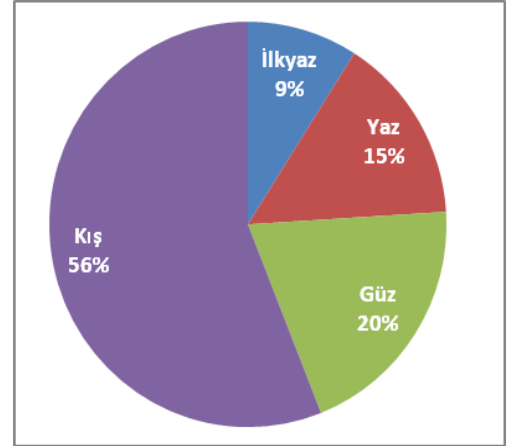
Balık etinin tüketim sıklığına yönelik soruda, tüketicilerin % 43'ü her hafta balık eti tükettiğini belirtmiştir. % 42'si ise ayda bir balık eti tükettiğini ifade etmiştir. Hazırlanan anket çalışmasında tüketmiyorum seçeneği olmasına karşın tüketmediğini ifade eden kimse olmamış, ankete katılanların tamamının balık eti tükettikleri tespit edilmiştir (Şekil 5).

Şekil 5. Balık eti tüketim sıklığı (%)

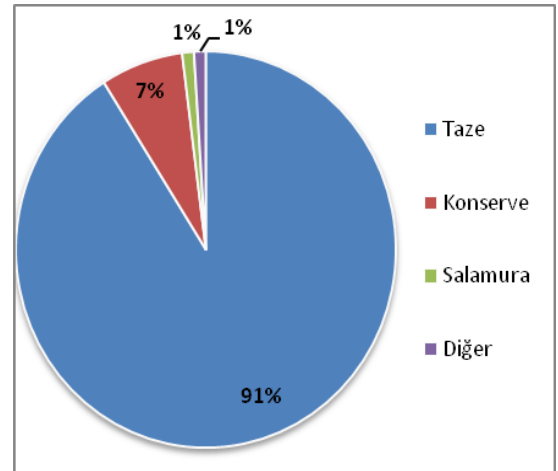
Tüketicilerin % 56'sı en fazla kış aylarında balık tükettiğini ifade etmiştir. Tüketim, güz ve yaz aylarında ise % 20 ve % 15'dir. En fazla ilkyazda balık tükettiğini ifade edenlerin oranı

ise % 9'dur (Şekil 6). Özellikle kış aylarında avlanan ürünlere bağlı tür seçeneğinin artması ve ürün çeşitliliğine bağlı fiyat aralığının genişlemesi tüketimin artmasına etki etmektedir.

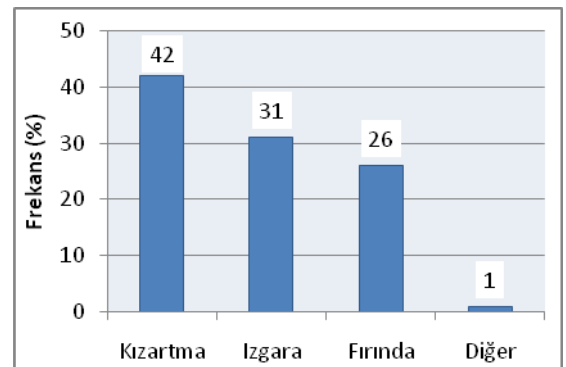

Şekil 6. Mevsimlere göre balık tüketimi (%)

Tüketicilerin % 91'i balık etini taze satın alarak tüketmeyi tercih etmektedirler. Konserve tercih edenlerin oranı % 7'dir (Şekil 7). Taze balığın pişirme yöntemleri sırasıyla kızartma (% 42), ızgara (% 31), fırında (% 26) ve diğer (% 1) olarak belirlenmiştir (Şekil 8).

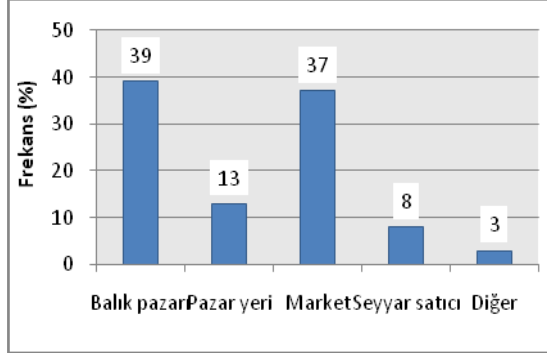
Şekil 7. Balık eti tüketim biçimi (%)

Şekil 8. Balık eti pişirme yöntemi (%)

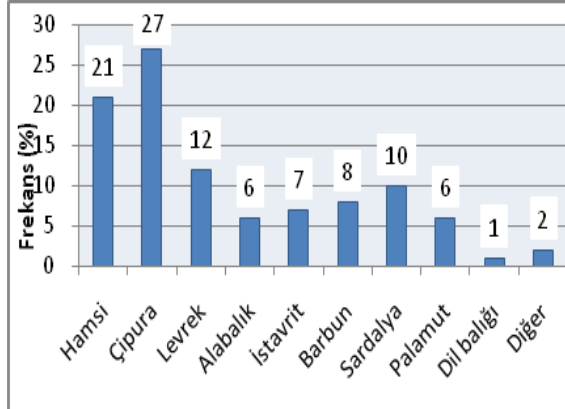
Tüketiciler balığı en fazla balık pazarı (% 39) ve marketlerden (% 37) temin etmektedir.

Balığın pazar yeri (% 13) veya seyyar satıcıdan (% 8) temin edilme oranı nispeten daha düşüktür (Şekil 9).

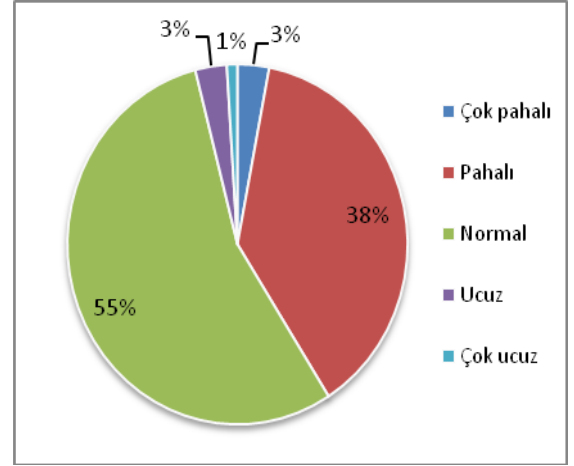
Şekil 9. Balık temin yerleri (%)

Mersin ilinde yaşayan tüketicileri en fazla tercih ettikleri balık türü çipura (% 27) olarak belirlenmiştir. Ülkemizde en fazla üretilen ve tüketilen balık türü olan hamsi % 21 oranla ikinci sırada yer almıştır. Üretimine neredeyse tamamına yakını yetiştiricilik ile sağlanan çipura, levrek ve alabalığın toplam tüketimdeki payı % 45 olarak belirlenmiştir (Şekil 10). Bu tüketim oranı, ülkemizdeki kültür-avcılık üretim oranına yakındır.

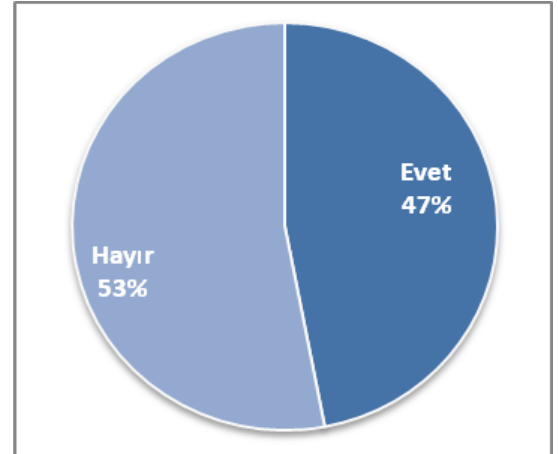
Şekil 10. Tüketimde tercih edilen balık türlerinin % oranları

Ankete katılan tüketicilerin büyük bölümü (% 55) balık fiyatlarının normal olduğunu düşünmektedir. % 38'i ise balık fiyatlarının pahalı olduğunu doğrultusunda görüş ifade etmişlerdir. Katılımcıların % 3'ü çok pahalı, % 3'ü ucuz, %1'i ise çok ucuz olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir (Şekil 11.).

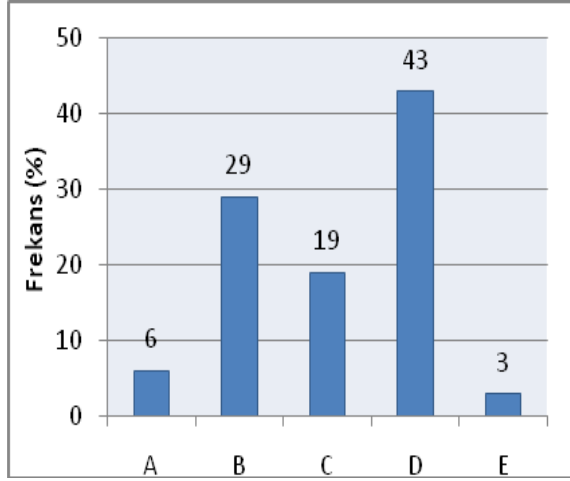

Şekil 11. Tüketicilerin balık fiyatlarına yönelik düşünceleri (%)

"Satın alacağınız balığın kültür (çiftlik) balığı olması tercihinizi etkiler mi?" sorusuna ankete katılanların % 53'ü balığın kültür üretimi olmasının tercihinin değiştiğini ifade etmiştir. Katılımcıların % 47'si ise tüketileceği balığın kültür balığı olmasının tercihinin etkileyeceğini ifade etmiştir (Şekil 12). Bireylerin kültür veya avcılık üretimi balığa karşı yaklaşımlarını belirlemeye yönelik soruya ise tüketicilerin % 6'sı özellikle kültür balığını tercih ettiğini, % 29'u ise kültür balığının avlanan balıktan farklı olmadığını düşündüğünü ifade etmiştir. % 43'ü avlanan balığın öncelikli tercihi olduğunu, %3'ü ise kültür balığını tüketmeyi tercih etmediğini belirtmiştir. Tüketicilerin % 19'u ise fikri olmadığını ifade etmiştir (Şekil 13).

Şekil 12. Kültür balığının tüketime etkisi (%)

Şekil 13. Tüketicilerin balığın üretim yöntemine yönelik düşünceleri (%) (A: Özellikle kültür balığı tercih ediyorum. B: Kültür balığının avlanan balıktan farklı olmadığını düşünüyorum. C: Fikrim yok. D: Avcılık yoluyla elde edilen balık öncelikli tercihimdir. E: Kültür balığını tercih etmiyorum)

3.1. İstatistiksel Analizler Sonuçları

3.1.1. Cinsiyet

Yapılan istatistiksel analizde balığın lezzeti, sağlıklı olması, tazeliği, türünün önemi ve kültür şartlarında ya da avcılık yoluyla elde edilmiş olmasının önemsenme düzeylerinin tüketicilerin cinsiyetine göre farklılık olup olmadığı değerlendirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, balığın lezzeti, sağlıklı bir besin olması ve türü erkekler, tazeliği ve avcılık ya da kültür üretimi olması kadınlar tarafından daha fazla önemsenmektedir. Cinsiyet ile balığın sağlıklı bir besin olması ve türünün önemsenmesi arasındaki ilişki $\alpha = 0.05$ düzeyinde anlamlı bulunmuş ($p < 0.05$), H1b ve H1d hipotezleri kabul edilmiştir. Cinsiyet ile balığın lezzeti, tazeliği ve avlanmış veya yetiştirilmiş olması istatistiksel olarak anlamlı bulunmamış ($p > 0.05$), H1a, H1c ve H1e hipotezleri reddedilmiştir (Tablo 3a, 3b).

Tablo 3a. Balık tercihi değişkenlerinin cinsiyete göre farklılığının analiz sonuçları

Değişkenler	t-testi			
	t	Sd	p	Ortalamaların Farkı
Balığın lezzetinin önemi	2,225	390	0,27	0,13871
Balık etinin sağlıklı olmasının önemi	4,205	390	0,00	0,23818
Balığın tazeliğinin önemi	-1,119	390	0,264	0,06396
Balığın türünün önemi	3,437	390	0,001	0,27401
Balığın avcılık üretimi ya da kültür üretimi olmasının önemi	0,290	390	0,977	0,00265

Tablo 3b. Tüketilecek balık tercihinde önem verilen değişkenlerin cinsiyete göre karşılaştırılması

Değişkenler	N	Ortalama	Standart Sapma	
Balığın lezzetinin önemi	Erkek	221	4,5656	0,58114
	Kadın	171	4,4269	0,65005
Balık etinin sağlıklı olmasının önemi	Erkek	221	4,8054	0,45042
	Kadın	171	4,5673	0,66852
Balığın tazeliğinin önemi	Erkek	221	4,6787	0,59616
	Kadın	171	4,7427	0,51265
Balığın türünün önemi	Erkek	221	4,1629	0,73897
	Kadın	171	3,8889	0,83627
Balığın avcılık üretimi ya da kültür üretimi olmasının önemi	Erkek	221	4,0090	0,93901
	Kadın	171	4,0117	0,81159

3.1.2. Yaş

Tüketilecek balığın sağlıklı ve taze olmasının en fazla 21-30 yaş, lezzeti ve avlanan ya da kültür balığı olması en fazla < 20 yaş, türünün ise en fazla 41-50 aralığında yer alan tüketiciler için önemli olduğu belirlenmiştir. Tüketicilerin

$\alpha = 0.05$ düzeyinde yaşlarına göre tüketicileri balık tercihinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu belirlenmiş ($p < 0.05$), bu sonuca göre H2a, H2b, H2c, H2d ve H2e hipotezleri kabul edilmiştir. (Tablo 4a, 4b).

Tablo 4a. Balık tercihi değişkenlerinin yaş gruplarına göre farklılığının analiz sonuçları

Değişkenler	Kareler Toplamı	Sd	Ortalamanın Karesi	f	p	
Balığın lezzetinin önemi	Gruplar arası	7.569	4	1,892	5,215	0,000
	Grup içi	140.421	387	0,363		
	Toplam	147.990	391			
Balık etinin sağlıklı olmasının önemi	Gruplar arası	6.437	4	1,609	5,331	0,000
	Grup içi	116.826	387	0,302		
	Toplam	123.263	391			
Balığın tazeliğinin önemi	Gruplar arası	8.360	4	2,090	6,871	0,000
	Grup içi	117.719	387	0,304		
	Toplam	126.079	391			
Balığın türünün önemi	Gruplar arası	14.805	4	3,701	6,189	0,000
	Grup içi	231.458	387	0,598		
	Toplam	246.263	391			
Balığın avcılık üretimi ya da kültür üretimi olmasının önemi	Gruplar arası	8.550	4	2,137	2,781	0,027
	Grup içi	297.410	387	0,769		
	Toplam	305.959	391			

Tablo 4b. Tüketicilerin balık tercih ederken önem verdikleri değişkenlerin farklı yaş gruplarına göre karşılaştırılması

Değişkenler	Yaş	Ortalama
Balığın lezzetinin önemi	<20	4.9444
	21-30	4.5793
	31-40	4.4688
	41-50	4.4242
	51<	4.2708
Balık etinin sağlıklı olmasının önemi	<20	4.7778
	21-30	4.8110
	31-40	4.7292
	41-50	4.6212
	51<	4.3542
Balığın tazeliğinin önemi	<20	4.6667
	21-30	4.8232
	31-40	4.7396
	41-50	4.5152
	51<	4.5208
Balığın türünün önemi	<20	4.0556
	21-30	4.0183
	31-40	4.0833
	41-50	4.3485
	51<	3.6250

Balığın avcılık üretimi ya da kültür üretimi olmasının önemi	<20	4.3889
	21-30	3.9878
	31-40	4.1354
	41-50	4.0000
	51<	3.7083

Eğitim Durumu

Lisans mezunu olan tüketicilerin balığın lezzetini, sağlıklı bir besin olmasını, tazeliğini, tüketilecek balığın türünü ve avlanmış ya da kültür üretimi olmasını diğer seviyede eğitim gören tüketicilere göre daha fazla önemsedikleri

belirlenmiştir. Eğitim durumu ile tüketilecek balık tercihinde $\alpha = 0.05$ düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu belirlenmiş ($p < 0,05$) ve H3a, H3b, H3c, H3d, H3e hipotezleri kabul edilmiştir (Tablo 5a, 5b).

Tablo 5a. Balık tercihi değişkenlerinin tüketicilerin eğitim düzeylerine göre farklılığının analiz sonuçları

Değişkenler	Kareler Toplamı	Sd	Ortalamanın Karesi	f	p	
Balığın lezzetinin önemi	Gruplar arası	11,175	4	2,794	7,902	0,000
	Grup içi	136,815	387	0,354		
	Toplam	147,990	391			
Balık etinin sağlıklı olmasının önemi	Gruplar arası	14,144	4	3,536	12,225	0,000
	Grup içi	111,935	387	0,289		
	Toplam	126,079	391			
Balığın tazeliğinin önemi	Gruplar arası	10,583	4	2,646	9,087	0,000
	Grup içi	112,680	387	0,291		
	Toplam	123,263	391			
Balığın türünün önemi	Gruplar arası	9,826	4	2,457	4,021	0,003
	Grup içi	236,436	387	0,611		
	Toplam	246,263	391			
Balığın avcılık üretimi ya da kültür üretimi olmasının önemi	Gruplar arası	12,444	4	3,111	4,102	0,003
	Grup içi	293,516	387	0,758		
	Toplam	305,959	391			

Tablo 5b. Tüketilecek balık tercihinde önem verilen değişkenlerin farklı eğitim durumuna göre karşılaştırılması

Değişkenler	Ortalama	
Balığın lezzetinin önemi	okur-yazar	4.0000
	ilk öğretim	4.2041
	orta öğretim	4.4340
	lisans	4.6750
	lisans üstü	4.4789
Balık etinin sağlıklı olmasının önemi	okur-yazar	4.5000
	ilk öğretim	4.3061
	orta öğretim	4.6792
	lisans	4.8875
	lisans üstü	4.6056
Balığın tazeliğinin önemi	okur-yazar	4.5000
	ilk öğretim	4.4286
	orta öğretim	4.5566
	lisans	4.8500
	lisans üstü	4.8169
Balığın türünün önemi	okur-yazar	3.5000
	ilk öğretim	3.7755
	orta öğretim	4.0472
	lisans	4.1938
	lisans üstü	3.9296

Balığın avcılık üretimi ya da kültür üretimi olmasının önemi	okur-yazar	4.0000
	ilk öğretim	3.7755
	orta öğretim	3.9906
	lisans	4.2000
	lisans üstü	3.7746

Gelir

Gelir seviyesi göre balığın lezzetini, türünü ve avcılık ya da kültür üretimi olmasını en fazla 2001-3000 TL, sağlıklı bir besin olmasını en fazla <1000 TL, tazeliğini ise en fazla 4000< TL ortalama gelire sahip olan tüketicilerce önemsendiği görülmektedir. Tüketicilerin gelirleri

ile balığın lezzeti, türü, tazeliği, sağlıklı bir besin olması arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmuş ($p < 0.05$), gelir ile balığın avcılık ya da kültür üretimi olması arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır ($p > 0.05$). Bu sonuçlara göre H4a, H4b, H4c, H4d hipotezleri kabul edilmiş, H4e hipotezi reddedilmiştir (Tablo 6a, 6b).

Tablo 6a. Balık tercihi değişkenlerinin tüketicilerin yaş gruplarına göre farklılığının analiz sonuçları

Değişkenler		Kareler Toplamı	Sd	Ortalamanın Karesi	f	p
Balığın lezzetinin önemi	Gruplar arası	4.761	4	1.190	3.216	0,013
	Grup içi	143.229	387	.370		
	Toplam	147.990	391			
Balık etinin sağlıklı olmasının önemi	Gruplar arası	16.444	4	4.111	14.512	0,000
	Grup içi	109.635	387	.283		
	Toplam	126.079	391			
Balığın tazeliğinin önemi	Gruplar arası	5.817	4	1.454	4.792	0,001
	Grup içi	117.446	387	.303		
	Toplam	123.263	391			
Balığın türünün önemi	Gruplar arası	8.632	4	2.158	3.514	0,008
	Grup içi	237.631	387	.614		
	Toplam	246.263	391			
Balığın avcılık üretimi ya da kültür üretimi olmasının önemi	Gruplar arası	6.466	4	1.617	2.089	0,082
	Grup içi	299.493	387	.774		
	Toplam	305.959	391			

Tablo 6b. Tüketiciler balık tercihinde önem verilen değişkenlerin farklı eğitim durumuna göre karşılaştırılması

Değişkenler	Ortalama	
Balığın lezzetinin önemi	<1000	4.4266
	1001-2000	4.4227
	2001-3000	4.6804
	3001-4000	4.5833
	4000<	4.4737
Balık etinin sağlıklı olmasının önemi	<1000	4.9091
	1001-2000	4.4021
	2001-3000	4.7732
	3001-4000	4.5833
	4000<	4.5263
Balığın tazeliğinin önemi	<1000	4.7552
	1001-2000	4.6082
	2001-3000	4.7732
	3001-4000	4.4444
	4000<	5.0000
Balığın türünün önemi	<1000	3.8811
	1001-2000	4.0722
	2001-3000	4.2474
	3001-4000	4.1389
	4000<	3.8947

Balığın avcılık üretimi ya da kültür üretimi olmasının önemi	<1000	3.9441
	1001-2000	3.9794
	2001-3000	4.2062
	3001-4000	4.0000
	4000<	3.6842

5. TARTIŞMA ve SONUÇ

İnsan beslenmesinde önemli bir protein kaynağını olan balık, ülkemizde en fazla tüketilen su ürünüdür. Mersin kent merkezinde yaşayan tüketicilerin balık tüketim alışkanlıklarının incelendiği bu çalışmada, bireylerin % 38'inin en beğendiği et türünün balık olduğu tespit edilmiş, ancak diğer et türlerine oranla daha az tüketildiği (% 19) belirlenmiştir. Bu sonuca göre tüketiciler balığı beğenmektedir, ancak bu beğeni tüketime yansımamaktadır.

Ayrıca bu çalışmada yapılan istatistiksel analiz sonuçlarına göre tüketicilerin, cinsiyet, yaş, gelir ve eğitim seviyelerine göre balık tercihlerinde anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Kadınlar balığın tazeliğini ve üretim kaynağını,

erkekler ise lezzeti, türü ve sağlıklı olmasını daha fazla önemsemektedirler. Tüketicilerin yaşları göz önünde bulundurulduğunda; balığın sağlıklı ve taze olması 21-30 yaş, lezzeti ve avlanan ya da kültür balığı olması < 20 yaş, türü 41-50 yaş aralığında yer alan tüketiciler için daha önemli olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde eğitim seviyesine göre de balık tercih değişkenlerinin tamamı istatistiksel olarak anlamlıdır. Tüketicilerin eğitimleri ile tercihlerinde oluşan farklılıkta ise; balığın lezzetini, sağlıklı bir besin olmasını, tazeliğini, tüketilecek balığın türünü ve avlanmış ya da kültür üretimi olmasını en fazla lisans mezunları önemsemektedir. Gelir seviyesi göre; balığın lezzetinin, türünün ve avcılık ya da kültür üretimi olmasının 2001-3000 TL, sağlıklı bir besin olmasının <1000 TL, tazeliğinin ise 4000< TL ortalama gelire sahip olan tüketicilerce diğer gelir seviyesindeki tüketicilere göre daha fazla önemsendiği görülmektedir.

Ülkemizde su ürünleri tüketim alışkanlıkları ile ilgili yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda, en çok tercih edilen balık türü hamsi olarak belirlenmiştir. Yüksel ve diğ. (2010), Tunceli ilinde % 33, Orhan ve Yüksel (2010), Burdur ilinde % 77, Erdal ve Esengün (2008), Tokat ilinde % 65 olduğunu belirtmişlerdir. Bu çalışmada ise Akdeniz türü olan, kültür üretimi ile 4 mevsim bulunabilen çipura (% 27) diğer türlere göre en fazla tercih edilen tür olmuştur. Hamsi, % 21 ile en fazla tercih edilen ikinci tür konumundadır.

Bu çalışmaya göre katılımcıların % 91'inin balık etini taze tükettikleri belirlenmiştir. Ordu ilinde yapılan bir çalışmada bu oran % 73 (AYDIN and KARADURMUŞ, 2012); Ankara’da yapılan çalışmada % 93 (YAVUZCAN diğ., 2010); Burdur’da yapılan çalışmada ise % 99 (ORHAN ve YÜKSEL, 2010) olarak belirlenmiştir. Yapılan çalışmalarda da görüldüğü üzere

Ülkemizde su ürünleri tüketimi taze tüketimlik balık üzerine kuruludur. Tüketiciler balığı, hazır tüketimlik ve işlenmiş ürün olarak çok düşük oranda tercih etmektedir. Buna karşın gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan pek çok ülkede hazır tüketimlik balık, pratik ve hızlı tüketim ürünü olarak görülmekte, balık ile üretilen işlenmiş ürünler (konserve, tütsülenmiş, salamura vb.) tüketiciler tarafından tercih edilmektedir.

Mersin ilinde balık tüketim sıklığında katılımcıların % 43’ü her hafta balık tükettiğini belirtmiştir. Çolakoğlu ve diğ. (2006), tarafında Çanakkale’de yapılan çalışmada ankete katılanların % 43-46’sı benzer yanıtı vermiştir. Mersin’deki tüketiciler, tüketecekleri balığı çoğunlukla balık pazarı (% 39) ve marketlerden (% 37) satın aldıkları almaktadırlar. Giresun ve Trabzon’da yapılan çalışmada ise tüketiciler, balık satın almak için balıkçı tezgahını (% 50.81) ve seyyar satıcıları (25.95) tercih ettiklerini ifade etmişlerdir (AYDIN ve KARADURMUŞ, 2013).

Ülkemizde başta balık olmak üzere su ürünlerinin tüketimi düşüktür. Sağlıklı ve kaliteli protein kaynağı olan balık ve su ürünlerini toplumun neden tercih ettiği veya etmediğinin bilinmesi, tüketimin arttırılması yönünde yapılacak faaliyetler için yol gösterici olacaktır. Tüketicilerin tercihlerinin bilinmesi üretici ve aracı firmalara rehber olabilecektir (LAPPO diğ., 2015). Bu doğrultuda farklı bölgelerde, Ülkemiz halkının su ürünleri tüketim alışkanlıklarının belirlenmesine yönelik çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Sağlıklı bir besin kaynağı olan su ürünlerinin tüketim oranlarının arttırılması için, kamu kuruluşlarının, sivil toplum örgütlerinin ve eğitim kurumlarının halkı bilgilendirme kampanyaları yapmalarının tüketime katkı sağlayacağı düşünülmektedir

KAYNAKÇA

AYDIN, Mehmet, KARADURMUŞ, Uğur (2012). Consumer behaviors for seafood in Ordu province, SUMAE Yunus Araştırma Bülteni, 3: 18-23.

AYDIN, Mehmet, KARADURMUŞ, Uğur (2013). Trabzon ve Giresun Bölgelerindeki su ürünleri tüketim alışkanlıkları, Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi, 3(9):57-71, 2013

Balıkçılı ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü (2015). T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Balıkçılık ve Su Ürünleri Genel Müdürlüğü, Su Ürünleri İstatistikleri, Temmuz, 2015.

ÇİÇEK, Emin., AKGÜN Hakan, İLHAN, Salih (2014). Elazığ ili balık eti tüketim alışkanlığı ve tercihinin belirlenmesi, Yunus Araştırma Bülteni (1): 3-11.

ÇOLAKOĞLU, Fatma, Arık, İŞMEN, Ali, ÖZEN, Özcan, ÇAKIR, Fikret, YİĞİN, Çiğdem, ORMANCI, Hasan, Basri, (2006). Çanakkale İlindeki su ürünleri tüketim davranışlarının değerlendirilmesi. E.Ü. Su Ürünleri Dergisi, 23(1/3): 387-392.

DAĞTEKİN, Murat, AK, Orhan (2007). Doğu Karadeniz Bölgesinde su ürünleri tüketimi, ihracat ve ithalat potansiyeli, SUMAE Yunus Araştırma Bülteni 7(3): 14-17.

ERDAL, Gülistan, ESENGÜN, Kemal (2008). Tokat İlinde balık tüketimini etkileyen faktörlerin logit model ile analizi, Ege Üniversitesi Su Ürünleri Dergisi, 25(3): 203-209.

Food and Agriculture Organization of the United Nations (2012). Fishery and Aquaculture Statistics. Rome.

Food and Agriculture Organization of the United Nations (2014). The State of World Fisheries and Aquaculture Opportunities and challenges. Rome.

HATIRLI, Selim, Adem, DEMİRCAN Vecdi, AKTAŞ Ali, Rıza (2004). Isparta İlinde ailelerin balık tüketiminin analizi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, C9, S1, s245-256.

LAPPO, Alena, BJØRNDAL, Trond, FERNÁNDEZ-POLANCO, José, LEM, Audun (2015). Consumers' concerns and external drivers in food markets. Food and Agriculture Organization of The United Nations, FAO Fisheries and Aquaculture Circular No. 1102.

ORHAN, Hikmet, YÜKSEL, Okan (2010). Burdur İli Su ürünleri Tüketimi Anket Uygulaması. Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 5(1): 1-7.

SAYGI, Hülya, BAYHAN, Bahar, HEKİMOĞLU, Müge, Aliye (2015) "Türkiye'nin İzmir ve Ankara İllerinde Su Ürünleri Tüketimi", Türk Tarım – Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi, 3(5): 248-254.

SEÇER, Selçuk, RAD, Ferit (1993). Su ürünleri ve Beslenme Politikaları, Su Ürünleri Sempozyumu, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 14-15 Ekim, Ankara.

ŞEN, Bülent, CANPOLAT, Özgür, SEVİM, A.Fuat, SÖNMEZ, Feray (2008). Elazığ İlinde balık eti tüketimi. Fırat Üniversitesi. Fen ve Müh. Bil. Dergisi, 20(3): 433-437.

Türkiye İstatistik Kurumu, (2013). Su Ürünleri İstatistikleri. Ankara.

Yavuzcan, Hijran, ATAR, H.Hasan, ALÇİÇEK, Zayde (2010). Ankara Üniversitesi ziraat Fakültesi Öğrencilerinin Su Ürünleri Tüketim alışkanlıklarının Değerlendirilmesi. Ziraat Mühendisliği, 354:10-17.

YÜKSEL, Fahrettin, KARATON KUZGUN, Nermin, ÖZER, Ebru, İfakat (2011). Tunceli ili balık tüketim alışkanlığının belirlenmesi. Karadeniz Fen Bilimleri Dergisi, 2(5): 28-36.

RANT VERGİSİ: AVUSTURYA VE İSVİÇRE ÖRNEKLERİ VE TÜRKİYE'YE İLİŞKİN BİR DEĞERLENDİRME¹

DOI NO: 10.5578/jeas.49643

Harun KILIÇASLAN², Sercan YAVAN³

ÖZ

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de 2015 yılında gündeme gelen ancak henüz yasalaşmamış olan Rant Vergisi'ni değerlendirmektir. Bu amaçla konunun teorik temelleri araştırılmış ve İsviçre ile Avusturya örnekleri incelenmiştir. Ülke örneklerinde gayrimenkul değer artışlarının vergilendirilmesi eğilimleri öne çıkmaktadır. Türkiye açısından yapılan değerlendirmede, yapılması gündemde olan düzenleme ile hedeflenen amacın gerçekleştirilmesinin zor olduğu görülmektedir. Bununla beraber gayrimenkul rantlarının vergilendirilmesinde dar kapsamlı bir Rant Vergisi uygulaması yetersiz gözükmemektedir. Gayrimenkul değer artışlarının vergilendirilmesinde kapsamın genişletilmesi ve yerel bir vergi olarak şerefiye uygulamalarının yürürlüğe konulması gerekmektedir. Emsal artışlarında kayırmacılığın azaltılması amacıyla uygulanacak bir Rant Vergisi yeterli olmayabilecektir. Bu nedenle yapılacak düzenlemenin şerefiye olarak kapsamlı bir biçimde uygulanması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rant Vergisi, Servet Vergisi, İmar Planları, Emsal Artışları

JEL Sınıflandırması: K34, H71, R38

INCREMENT TAX: AUSTRIA AND SWITZERLAND CASES AND AN EVALUATION ON TURKEY

47

ABSTRACT

The objective of this study is evaluating the Increment Tax, which came to agenda in Turkey in the year 2015 but did not become law as of yet. Towards that objective, the theoretical grounds of the subject were studied and the examples and Switzerland and Austria were examined. Inclinations towards taxing real estate value increases are seen to be prominent in country examples. In the evaluation conducted in terms of Turkey, it is observed that the aimed objective would be difficult to achieve with the regulations considered to be made. In addition, a narrow-context Increment Tax implementation is observed to be insufficient for the taxing of real estate increment incomes. Regarding taxing of real estate value increases, the context has to be expanded and betterment applications as a local tax have to be effectuated. An Increment Tax to be implemented for the purpose of reducing favouritism pertaining to floor area ratio increases may not be adequate. For this reason, it has been achieved that the regulation be applied in a comprehensive manner as betterment tax.

Keywords: Increment Tax, Wealth Tax, Development Plan, Floor Area Ratio Increases

JEL Classification: K34, H71, R38

¹ Geliş Tarihi: 02.11.2016 Kabul Tarihi:31.01.2017

² Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, SBF, Maliye Bölümü, harun@sakarya.edu.tr

³ Arş. Gör., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, Maliye Bölümü, sercan.yavan@adu.edu.tr

GİRİŞ

2015 yılının başından itibaren Türkiye'nin gündemine giren "Rant Vergisi"nin bir kamu geliri olarak vergi gelirleri içinde ve belediye gelirleri içinde yer alıp almayacağı henüz açıklığa kavuşmuş değildir. Kentsel rantların vergilendirilmesini amaçlayan rant vergisinin teorik zemininin tespit edilmesi uygulamanın değerlendirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışmanın ilk kısmında teorik açıklamalara yer verilmiştir. Ardından konuya ışık tutabilmesi bakımından bazı Avrupa ülkelerindeki rant vergisi uygulamalarına değinilmiştir. Üçüncü kısımda ise rant vergisinin Türkiye'de gündeme geliş biçimi ve toplumsal talebin bir yansıması olarak siyasal partilerin tutumundan sonra söz konusu verginin içeriği ile faydalı ve sakıncalı yönleri ele alınmıştır.

1. BİR SERVET VERGİSİ OLARAK RANT VERGİSİ: TEORİK AÇIKLAMALAR

1.1. Rant Kavramı

İktisat literatüründe rant kavramı üretim faktörlerinden birisi olan toprağın gelirini ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Üretimde önemli bir faktör olan toprağın arzı sabit olup miktarı artırılmamakta ve insan emeği ile üretilememektedir. Bu nedenle nüfus arttıkça toprağın fiyatı da artmaktadır. Alan üretme anlamında toprağın günümüzde deniz kenarlarına yapılan dolgularla üretilmesi veya alüvyonların oluşumu bu teorik çerçeveyi henüz geçersiz kılacak seviyede değildir. Bu nedenle toprak arzı sabit bir üretim faktörü olarak kabul edilebilir (Özgüven, 1997: 469). Diğer bir şekilde rant, gayrimenkul değerinde meydana gelen ve emeğe dayanmayan artış olarak tanımlanabilmektedir. Türkiye'de son yıllarda nüfus artışı ve bunun yanında kırdan kente yaşanan yoğun göç sonucunda rant kavramı özellikle kent kavramıyla birlikte anılır olmuştur (Saraçoğlu, Pürsünlerli Çakar ve Çakır, 2015:85). Kentsel rantlarda yaşanan artışla birlikte söz konusu rantların vergilendirilmesi yönünde toplumsal taleplerin bir yansıması olarak hem siyasal karar alma mekanizması içerisinde hem de bilimsel yazında rantların vergilendirilmesi konusu daha fazla gündeme gelmektedir.

1.2. Servet Vergileri

Maliye literatüründe vergilere ilişkin çeşitli sınıflandırmalara başvurulmaktadır. Vergi konusunun niteliği esas alınarak yapılan sınıflandırma bunlardan birisidir. Buna göre gelir, harcama ve servet üzerinden alınan vergiler şeklinde bir sınıflandırma

yapılmaktadır (Pehlivan, 2014: 121). Bu sınıflandırmada yer alan unsurların her biri ödeme gücü göstergesi niteliğinde kabul edilmektedir (Turhan, 1998: 222). Çalışmanın konusu olan rant vergisi ise bir servet vergisi olarak konumlanabilecektir.

Vergi kaynağının niteliğine göre servet vergileri, gerçek servet vergisi ve nominal servet vergisi olarak ikiye ayrılabilir. Gerçek servet vergisinde verginin kaynağı ve matrahı servettir. Nominal servet vergilerinde ise matrah servet olmakla beraber verginin kaynağı servetin getirdiği irattır. Başka bir deyişle, nominal servet vergilerinin miktarı servetin üretime sokulması halinde elde edilecek olan gelirlerin miktarını aşmamaktadır (Turhan, 1977: 273-274). Gelir getirmeyen servet unsurları haricinde nominal servet vergileri servetleri azaltmamaktadır. Bununla ilişkili olarak gerçek servet vergilerinin geçici, nominal servet vergilerinin ise sürekli alınan vergiler olduğu belirtilebilir (Weddigen, 1964: 180). Servet vergilerinin çeşitli uygulama şekilleri bulunmaktadır. Bunlar, servetten alınan vergiler, servet transferinden alınan vergiler ve servet artışı vergileri olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır (Edizdoğan, Çetinkaya ve Gümüş, 2011: 310).

Servet artış vergileri ise iki şekilde uygulanabilmektedir. Kişilerin tüm servetindeki artışları vergilendiren genel servet artış vergileri ve bazı servet unsurlarındaki artışları vergilendiren özel servet artış vergileri uygulanabilir. Özel servet artış vergileri içinde ise gayrimenkul değer artış vergisi öne çıkmaktadır. Sahibinin bir katkısı olmadan yalnızca dış etkenlere bağlı olarak gayrimenkullerin değerinde artış meydana gelmesi kazanılmamış değer artışları olarak da anılmaktadır. Artan değer bu kapsamda vergilendirilmesi söz konusu olmaktadır. Ancak uygulamada bu tür bir vergilendirme genelde gayrimenkulün satışına bağlanmaktadır. Yani vergiyi doğuran olay gayrimenkulün satışdır. Matrah olarak alış ve satış bedeli arasındaki fark dikkate alınmakta ve servet malikinin kişisel ve malî durumu dikkate alınmamaktadır. Değer artış miktarı ve mülkiyet süresi gibi kriterlere göre farklı bölgelerde farklı vergi oranları uygulanabilmektedir (Mutluer, Öner ve Kesik, 2007: 326-328).

Bu kapsamda nominal olarak uygulanan servet artış vergilerinin gelir vergisini düzenleyen kanunlar içerisinde yer alması mümkündür. Ancak bu durumda ikili vergi tarifesi uygulaması gündeme gelebilir. Ayrıca realize edilmemiş olan servet artışları ile diğer gelirler

arasında bir farklılık söz konusu olacaktır. Servetlerin değer artışları, safi artış teorisi dışında ele alınarak cari değer üzerinden vergilendirildiğinde, elde edilen gelirlerle ödenemeyecek yüksek oranlı vergi yüklerinin ortaya çıkmasına neden olabilecektir. Diğer yandan realize edilen servet artışlarının vergilendirilmesi, servetlerin daha uzun süre elde tutulmasına veya reorganizasyonuna neden olabilecektir (lock-in etkisi) (Nowotny und Zagler, 2009: 422-433).

Faiz ve temettü gibi servet (yatırım) gelirlerinin realize edilmesi durumunda vergilendirilmesi sorunsuz bir şekilde mümkündür. Ancak gayrimenkul ve değerli kâğıtların sahipliği durumunda ortaya çıkacak realize edilmemiş değer artışlarının vergilendirilmesinde zorluklar söz konusudur. Bu nedenle realize edilmemiş servet artışları için genellikle ayrı bir düzenleme önerilmektedir. Piyasa değerine bağlanmış olan emlak vergileri buna örnek verilebilir. Ancak vergilemenin amacı servet dağılımını iyileştirmekse bu durumda veraset vergisi gibi gerçek servet vergilerine başvurulması gerekmektedir (Zimmermann und Henke, 2005: 306). Ancak uygulamada verasetin vergilendirilmesi de genellikle nominal servet vergisi şeklinde uygulanmaktadır.

Servet vergilerine yönelik eleştiriler de söz konusudur. Bu yöndeki eleştirilerin temelinde vergi mükelleflerinin ödedikleri diğer vergilerin kaynağını oluşturan gelirlerin tahrip edildiği ve milli servetin tahribine yol açtığı vurgusu yatmaktadır. Buna karşılık servet vergilerinin milli serveti tahrip etmediği ve verimsiz özel servetin vergileme yoluyla kamu kesimine aktarılarak buradan verimli alanlara harcandığı ölçüde milli serveti artıracığı düşüncesi ileri sürülmektedir. Dolayısıyla servet üzerinden alınan vergiler tasarruf ve yatırım artışı sağlarken servetin dağılımını ve kullanımını değiştirmektedir (Türk, 1996: 129).

Servetin vergilendirilmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Vergilemede adaletin sağlanması, ekonomik etkinliğin sağlanması (ekonomik amaç), gelir üzerinden alınan vergilerin kontrolünün sağlanması, servetin verimliliğinin artırılması ve devlete gelir sağlanması (malî amaç) gibi nedenlerle servetin vergilendirildiği ifade edilmektedir. Gelir sağlama amacı başta gelen amaç değildir. Bununla beraber gelir ve servet dağılımının iyileştirilmesi gibi sosyal amaçları ile ekonomik amaçlarının öne çıktığı söylenebilir. Ancak servet vergilerinin matrahının tespit edilmesi gibi uygulama zorlukları nedeniyle

günümüzde vergi sistemleri içerisinde nispeten düşük yer tuttuğu ve daha çok yerel yönetimlerin gelir kaynakları arasında görüldüğü ifade edilebilir (Edizdoğan ve Çelikkaya, 2010: 277-285).

1.3. Servet Artış Vergisi Olarak Rant Vergisi

Servetlere ilişkin vergilerin, ödeme gücünün bir göstergesi kabul edilmesine dayalı olarak uygulandığı yukarıda ifade edilmişti. Ancak yararlanma ilkesinin öne çıktığı servet vergileri veya servet vergisi benzeri yükümlülüklerin de söz konusu olduğu belirtilmelidir. Servet vergileri veraset vergisi örneğinde görülebildiği gibi ödeme gücü ilkesi çerçevesinde uygulanabilirken, faydalanma ilkesi çerçevesindeki uygulamaya harcamalara katılma payı ve şerefiye örnekleri verilebilir. Belediyelerin sundukları hizmetlerden gayrimenkul sahiplerinin faydalanması nedeniyle genellikle götürü bir biçimde servet vergisi uygulanmaktadır (Andel, 1998: 376-377).

Rant vergisi önerisi esasen şerefiye türü kamu geliri sayılabilir. Şerefiyeler bir tür değer artışı vergisi olarak nitelenmektedir. Değerlendirme resmi gibi farklı adlar altında zikredilebilen şerefiyelerin uygulanmasındaki amaç, başta belediyeler olmak üzere kamu tüzel kişilerinin gerçekleştirdikleri bayındırlık ve altyapı hizmetleri ile imar faaliyetleri neticesinde buna bağlı olarak gayrimenkullerinin değer artışlarının vergilendirilmesidir (Nadaroğlu, 2001: 98). Şerefiyede uygulamasında, yapılan harcamadan bağımsız olarak değer artışları vergilendirilirken sosyal amacın öne çıktığı görülmektedir. Bu nedenle şerefiye ile elde edilecek gelirler, hizmet ve faaliyet nedeniyle yapılan harcamaların üstüne çıkabilmektedir (Nadaroğlu, 2001: 101). Rant vergisi önerisi şerefiyenin sayılan özelliklerinden farklı değildir.

Faydalanma ilkesi çerçevesinde uygulanan bir başka mali yükümlülük ise harcamalara katılma payıdır. Şerefiyeye benzemesine rağmen altyapı gibi hizmetlerin finansmanı amacıyla alınmakta olduğundan mali amaç ön plandadır. Sunulan hizmetlerden yararlanarak özel fayda elde eden gayrimenkul sahiplerinden harcamaların finansmanına katılması sağlanmaktadır. Şerefiye ve harcamalara katılma payının ortak bir özelliği ise kamu kesimince sunulan bayındırlık hizmetleri veya yürütülen imar faaliyetleri nedeniyle ortaya çıkan değer artışları veya özel faydalarda gayrimenkul sahiplerinin bir etkisinin olmamasıdır (Tunçer ve Rakıcı, 2014a: 231-238).

Rant vergisi ile ilişkilendirilebilecek bir diğer vergi ise emlak vergisidir. Emlak vergisi, temelde faktör gelirlerinin vergilendirilmesi esasına göre yani ödeme gücünün bir göstergesi bağlamında uygulanmaktadır. Toprak faktörünün geliri iki şekilde vergilenebilmektedir. Birincisi reel olarak oluşan faktör gelirinin vergilendirilmesi, diğeri ise fiktif vergilemedir. Uygulamada emlak vergileri fiktif yöntemle göre düzenlenmektedir. Dolayısıyla vergi matrahını faktör gelirleri yerine genellikle arazinin yüzölçümü, binanın değeri gibi belirlenmiş olan kriterler oluşturmaktadır. Fiktif vergilemeyle potansiyel bir getiri vergilendirilmiş olmaktadır. Varsayılan potansiyelin üzerinde getiri elde edilmesi durumunda aşan kısmı için ilave vergi ödenmesi söz konusu olmayacağından bu tür bir vergi teşvik edici vergi (Anspornsteuer) olarak anılmaktadır. Bu durumda toprak sahipleri söz konusu servetten daha fazla getiri sağlamaya teşvik edilmektedir (Zimmermann, 1999: 167-168). Gayrimenkullerin bir servet vergisi olarak emlak vergisi ile vergilendirilmesinde rant vergisi ile hedeflenen amaçlara ulaşmak mümkün görünmemektedir. Çünkü emlak vergisi gayrimenkuller üzerinden alınan bir servet vergisidir ve sürekli alınmaktadır. Oysa rant vergisi bir servet artış vergisi niteliğindedir ve ancak değer artışı ortaya çıktığında alınmaktadır yani sürekli değildir (Tunçer ve Rakıcı, 2014b: 260-264).

Uygulamada "Spekülasyon Vergisi" veya "Spekülatif Kazanç Vergisi" gibi kavramlara da bu bağlamda sıkça rastlanmaktadır. Spekülasyon kavramı, Türk Dil Kurumu Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü'ne göre, "*Kişisel öngörülere dayanarak fiyatında yükselme beklenen iktisadi varlığı satın alma, fiyatında düşme bekleneni ise satma biçiminde yapılan, aradaki fiyat farklılıklarından kâr elde etme etkinliği.*" olarak tanımlanmaktadır (TDK). Buna göre spekülasyon vergisi, kişisel öngörülere dayanılarak fiyatında yükselme beklenen iktisadî varlığın satın alınması ve fiyatında düşme beklenilenin ise satılması biçiminde yapılan alım ve satımlardaki fiyat farklılıklarından elde edilen kârlar üzerinden alınan vergidir. Tanıma göre, bir spekülasyon vergisinin gayrimenkul mallara uygulanması mümkün olduğu gibi menkul mallara da uygulanması söz konusu olabilmektedir. Rant vergisinin Türkiye'de gündeme gelişinin arkasında yatan nedenin emlak piyasasında yaşanan spekülasyonlar olduğu ifade edilebilir. Gayrimenkullere uygulanacak bu tür bir verginin esasında bir servet artışı vergisi

olacağı açıktır. Spekülasyondan kasıt ise uygulamada bazı kişilerin yapılacak olan bayındırlık hizmetleri veya imar faaliyetlerinden önceden haberdar olarak veya tahminde bulunarak rant kollama çabasıdır. Bu açıdan bir çeşit şerefiyedir.

Hülasa, rant vergisi kavramı şerefiye, değerlendirme resmi veya spekülasyon vergisi kavramları anlamında değerlendirilebilir. Ancak Türkiye'de gündeme gelen rant vergisi önerisinin bayındırlık hizmetleriyle ortaya çıkan değer artışlarından çok imar faaliyetlerinden doğan değer artışlarını vergilendirmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda rant vergisinin uygulama şekline bağlı olarak bir şerefiye gibi bayındırlık hizmetlerinden doğan değer artışlarını da içerecek şekilde düzenlenmesi veya sadece imar faaliyetlerinden doğan değer artışlarını vergilendirecek şekilde düzenlenerek şerefiyeden farklılaştırılması mümkündür.

Vergilemenin amaçları bakımından diğer vergilerde olduğu gibi rant vergisinin de kamu kesimine kaynak sağlamak amacı taşıdığı yani malî amaca hizmet ettiği ifade edilmelidir. Daha önce de ifade edildiği gibi rant kavramı günümüzde kentlerin büyümesiyle daha çok kentsel rantlar olarak önem kazanmaktadır ve dolayısıyla rant vergisinin yerel yönetimlere tahsisini rasyonel kılmaktadır. Söz konusu verginin etkin uygulama ve idaresi yerel yönetimlerce daha sağlıklı yürütülebilir. Diğer yandan yerel yönetimlerin öz gelirlerine katkı yapması açısından da önemli bir yer tutabilir. Malî amacın gerçekleştirilmesinde vergi adaletinin de gözetilmesi ve dolaylı-dolaysız vergi dağılımında denge sağlanması gerekmektedir. Bunun gelir ve servet dağılımı açısından iyileştirici bir sonuca hizmet etmesi beklenebilir. Diğer yandan rant vergisinin ekonomide üretici güçlerin spekülatif alanlardan verimli alanlara kanalize edilmesinde ekonomik amaçla uygulanması da söz konusudur. Yukarıda değinilen vergi adaleti çerçevesinde gelir ve servet dağılımına yapılması muhtemel katkı ile sosyal amaca da hizmet edilmiş olmaktadır. Kamu kesiminin bu şekilde elde edeceği gelirlerle toplumun geniş kesimlerinin yararlandığı kamu hizmetlerini finanse etmesi bir yandan sosyal amaca işaret ederken aynı şekilde altyapı harcamaları yoluyla özel kesim üretici birimleri için daha elverişli yatırım ortamı da sağlanarak ekonomik büyümeye katkı yapılması yönüyle yine ekonomik amaç gerçekleştirilmiş olacaktır. Siyasal açıdan ise rant vergisi özellikle yerel siyasette rant kollamanın önemli alanlarından birinin önü daraltılarak yerel

siyaset ve siyasal katılıma önemli katkılar yapma potansiyelini içinde barındırmaktadır (Tunçer ve Rakıcı, 2014a: 231-238).

2. BAZI AVRUPA ÜLKELERİNDE RANT VERGİSİ UYGULAMASI

Gayrimenkul rantlarının vergilendirilmesinde çeşitli yöntemler izlenebilmektedir. İlki, bayındırlık veya imar faaliyetleri nedeniyle gayrimenkullerin değerinde ortaya çıkan artışların vergilendirilmesi olarak ifade edilebilir. Bu durumda bir servet artışı vergisinden ve yalnızca kamu hizmetleri nedeniyle ortaya çıkan değer artışları vergilendirilmek suretiyle şerefiyeden söz edilir. Diğer bir yöntem olarak emlak vergisi ile gelir vergisinin birlikte aynı amaca hizmet edecek şekilde uygulanmasıdır. Daha önce emlak vergisi ile rant vergisi arasındaki farklara değinilmişti. Bu nedenle tek başına emlak vergisi rant vergisinin amacını gerçekleştirmekten uzaktır. Değer artışlarının vergilenebilmesi için emlak vergisi yanında gelir vergisi mevzuatının da buna uygun olması gerekmektedir. Nitekim bu amaçla gelir vergisi düzenlemeleri içerisinde gayrimenkul değer artışlarının vergilenmesine yönelik hükümler bulunabilmektedir. Bu durumda sadece kamu kesiminin bayındırlık veya imar faaliyeti nedeniyle doğan gayrimenkul değer artışları değil aynı zamanda şehirleşme, nüfus artışı ve ekonomik büyüme gibi diğer etkenlerden kaynaklı değer artışları da vergileme kapsamında olacaktır. Ayrıca gelir vergisi ile yapılacak düzenlemelerle bir servet vergisi yerine gelir vergisi uygulanmış olmaktadır. Ülke uygulamaları birbirinden farklılık arz etse de temelde bu iki yöntemden birine başvurulmaktadır. Bu iki farklı yöntemi uygulayan iki gelişmiş ülke olarak Avusturya ve İsviçre örnekleri aşağıda özetle ele alınmıştır. Avusturya örneği Türkiye'nin de aday olduğu Avrupa Birliği ülkelerinden seçilmiştir. İsviçre ise Avrupa Birliği üyesi olmamakla beraber Avrupa Birliği ile sıkı ilişkileri olan bir gelişmiş ülke örneğidir. İsviçre'de şerefiye benzeri bir uygulama söz konusuysen Avusturya'da gelir vergisi içerisinde yer alan spekülasyon vergisi uygulanmaktadır.

2.1. Avusturya'da Rant Vergisi

Avusturya'da gayrimenkul rantlarının vergilendirilmesine ilişkin spekülasyon vergisi olarak anılan bir vergi uygulanmaktadır. Yani gayrimenkullerde ortaya çıkan değer artışları spekülasyon vergisi kapsamında vergilendirilmektedir. Ancak söz konusu vergi gelir üzerinden alınan vergi şeklinde uygulanmakta olup, bir servet vergisi niteliği

taşımamaktadır. İmar faaliyetleri nedeniyle doğan gayrimenkul değer artışları söz konusu düzenlemeyle kapsam dışı kalmaktadır (Amann, 2002: 4). Burada hemen belirtmelidir ki gayrimenkulün iktisabı ile elden çıkarılması arasında daha önceki uygulamada 10 yıllık bir süre belirlenmiştir. İktisap tarihinden itibaren 10 yıl içinde elden çıkarılan gayrimenkullerde değer artışı söz konusu ise aradaki farkın spekülasyon vergisi olarak anılan uygulamaya tabi olması söz konusudur (Akyürek und Urtz, 2012: 71-83). Ancak 2012 yılında yapılan düzenlemelerle 10 yıllık spekülasyon süresi kaldırılmıştır. Bu şekilde gayrimenkullerin sahipliğinin başladığı tarih önemini yitirmiştir. Değer artış kazancı üzerinden ödenecek vergi sahiplik süresine bağlı olmadığından satış veya trampa durumundaki bütün gayrimenkuller için değer artışları vergiye tabi olacaktır. Değer artışı sonucu oluşan kazancın realize edilmiş olması gerekliliği menkul mallarda olduğu gibi gayrimenkul mallarda da uygulanmaktadır. Ortaya çıkan değer artışlarına 2016 yılından itibaren %30'luk vergi oranı uygulanmaktadır(BMF). Burada elbette gayrimenkulün değerinde artışa neden olan piyasa koşulları olabileceği gibi imar faaliyetleri nedeniyle de değer artışları söz konusu olabilir. Tek başına imar faaliyeti sonucunda değer artışının ortaya çıkması spekülasyon vergisinin uygulanması için yeterli değildir. Emlak vergisi ile birlikte spekülasyon vergisinin gelir vergisi içerisinde uygulanarak rant vergisi veya şerefiye ile ulaşılmak istenen amaca yeterince ulaşamadığı düşünülebilir. Avusturya'da imar düzenlemelerinden doğan kazançların vergilendirilmesi yönünde taleplerin var olduğu söylenebilir. Nitekim Steiermark eyalet meclisindeki iki milletvekilinin bu yöndeki talepleri meclis tutanaklarına yansımıştır (Steiermark Landtag).

2.2. İsviçre'de Rant Vergisi

İsviçre'de rant vergisi olarak nitelenebilecek çeşitli vergilerden söz edilebilir. Bunların başında federal bir kanun olan Raumplanungsgesetz'in (Mekân Planlama Kanunu) 5.maddesine göre Kantonların, değer artışları üzerinden vergi almasını sağlayacak düzenleme gelmektedir. Buna göre Kantonların, kendi içinde düzenleme yaparak imar faaliyeti neticesinde değeri artan arazilerin değer artışlarını vergilendirmeleri gerekmektedir. Vergi oranı için alt sınır olarak %20 belirlenmiştir. Vergiyi doğuran olay olarak ise arazide yapılaşma veya arazinin satılması belirlenmiştir. Bu vergiden elde edilecek gelirlerin ise özellikle kamulaştırma,

tarım arazilerinin korunması, inşaat alanlarında yeteri kadar kullanılmayan ve nadasa bırakılan arazilerin etkin kullanımı ve yerleşim alanlarının sıklaştırılması imkânları için kullanılması gerekmektedir. Söz konusu verginin çerçevesini belirleyen Raumplanungsgesetz'in (Mekân Planlama Kanunu) 5.maddesine göre Kantonların yapacakları düzenlemelerde matrahtan indirim ve istisna konusu yapılabilecek durumlar belirtilmiştir. Buna göre imar faaliyetinden sonra makul bir süre içinde arazi sahibinin varsa kendi namına olan tarım işletmesi için ek yapılar yaptırması durumunda ek yapıların maliyeti vergi matrahından indirilebilir şekilde düzenleme yapılması öngörülmektedir. Bunun dışında Kantonların yaptıkları düzenlemelerde kamu kurumlarına muafiyet tanınması imkânı getirilmiştir. Ayrıca vergi toplama maliyetini karşılamayacak kadar düşük olan vergiler istisna kapsamına alınabilmektedir (RPG, 1979). Federal kanunun Kantonlar tarafından uygulamaya konulması için Nisan 2019'a kadar

geçiş süreci tanınmıştır. Her Kantonun Raumplanungsgesetz (RPG)'in çizdiği çerçevede kendi düzenlemesini yapması beklenmektedir (Lezzi, 2014: 143). Tablo 1'de değer artışlarına ilişkin düzenleme yapan kantonların düzenlemelerinin özellikleri yer almaktadır. Vergi matrahı bakımından Basel-Stadt'da brüt kullanım alanı esas alınırken Neuenburg ve Genf'de değer artışları ve Bern'de ise belediyelere sözleşmelerle vergi matrahı belirleme imkânı getirilmiştir. Vergi oranı bakımından alt sınır olan %20'den %50'ye kadar farklı oranlar düzenlenmiştir. Vergiyi doğuran olay açısından da önemli farklar göze çarpmaktadır. Vergiyi doğuran olay yapı ruhsatının verilmesi veya imar düzenlemesinin yürürlüğe girmesinden 90 gün sonra şeklinde düzenlendiği gibi arazinin satışına da bağlanabilmektedir. Vergiyi tahsil eden kurum Bern kantonu dışında çeşitli fonlar olarak belirlenmiştir ve elde edilen gelirler belirli harcamalara tahsis edilmiştir.

Tablo 1: Değer Artış Vergisi Uygulayan Kantonların Düzenlemeleri

	Basel-Stadt	Neuenburg	Genf (Cenevre)	Bern
Vergi Matrahı	Brüt Kullanım Alanı Artışı	Yeni imara açılan alanlardaki değer artışları	Yeni imara açılan alanlardaki değer artışları	Her belediye için farklı. Belediyeler sözleşmelerle belirleyebilir (ex ante) 390 Belediyenin %70-80'i bu imkânı kullanmakta
Vergi Oranı	Değer artışının %50'si	Değer artışının %20'si	Değer artışının %20'si (eski hali:%15)	Her belediye için farklı. Değer artışının %15-50'si arası. Ortalama %30. Tasarı halinde: Değişik durumlara göre değer artışının %30-50'si
Vergiyi Doğuran Olay	Yapı ruhsatının verilmesi	Her duruma özel Kantonca belirlenir (Ör: Ödeme gücü dikkate alınır)	İmar düzenlemesinin yürürlüğe girmesinden 90 gün sonra	Her belediye için farklı. Tasarı halinde: Arazinin satılması ya da yapılaşma
Matrah Tespiti	Kantonal Tapu Dairesi Arazi Değerleme Bölümü tarafından efektif alım-satım değeri tespit edilir.	Efektif alım-satım değeri Kantonal verilere göre tespit edilir.	Efektif alım-satım değeri	Her belediye için farklı. Tasarı halinde: Efektif alım-satım değeri
Tahsil Eden Kurum	Yeşil Alanlar Fonu	Kantonal Mekan Planlama Fonu	Kantonal Denkleştirme Fonu	Tasarı halinde: Belediye tahsil eder ancak gelirin %70'i imardan sorumlu belediyeye, %30'u ise Kantona tahsis edilir.
Elde Edilen Gelirin Kullanım Yeri	Şehir bölgesinde yeşil kamusal alanların oluşturulması	Kamulaştırma giderleri ve imar faaliyetleri giderleri	Kamusal Yapılar, Tarımın desteklenmesi amacıyla Tarımsal Denkleştirme Fonuna aktarım, Tazminatlar	Tasarı halinde: Kamulaştırma giderleri ve imar faaliyetleri giderleri, ayrıca kamusal altyapılarda ve bilimsel arkeolojik faaliyetler, Tarihi eser koruma, Kantonal önemi haiz konut ve işyeri maksatlı arazi alımı

3. TÜRKİYE'DE RANT VERGİSİ

Çalışmanın bu kısmında rant vergisinin Türkiye'de gündeme geliş biçimi ile siyasal partilerin rant vergisine yaklaşımı ve gayrimenkullerin vergilendirilmesindeki mevcut yasal düzenlemelere değinilmiştir. Ardından rant vergisi önerisinin içeriği ele

alınmış ve son olarak rant vergisinin faydalı ve sakıncalı yönlerine değinilmiştir.

3.1. Şeffaflık Paketi ve Rant Vergisi

Daha önceki yıllarda zaman zaman dile getirilmiş olsa da özellikle 2014 yılında rant vergisi ile ilgili öneriler ivme kazanmıştır. En son 14.01.2015 tarihinde Başbakan Ahmet

Davutoğlu tarafından Şeffaflık Paketi (T.C.Başbakanlık İdareyi Geliştirme Başkanlığı) adında kamu kesimini şeffaflaştırmaya dönük önlemlerin yer aldığı bir paket açıklanmıştır. Şeffaflık Paketi'nde yer alan konulardan biri de rant vergisi olmuştur.

Uzun bir aradan sonra Türkiye'de inşaat sektöründe yaşanan gelişmelerin de muhtemel etkisiyle gayrimenkullerin değer artışlarının vergilendirilmesi düşüncesi yeniden gündeme gelirken özellikle 14.01.2015 tarihinde açıklanan Şeffaflık Paketi'yle gündemde daha geniş yer bulan rant vergisi 27.01.2015 tarihinde Ankara'da toplanan Türkiye Müteahhitler Birliği'nin geniş kapsamlı toplantısında Başbakan tarafından ayrıca ele alınmış ve kamuoyunun bilgisine sunulmuştur (Tuncer, 2015: 9).

Konunun Şeffaflık Paketi içerisinde yer alması dikkat çekicidir. Bilindiği gibi vergilerin çeşitli amaçları bulunmakta ve bunların başında da kamu hizmetlerinin finansmanını sağlamak gelmektedir. rant vergisinin şeffaflıkla ilgili konular içerisinde ele alınmış olması anılan verginin malî gerekçelerle gündeme getirilmediğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu durum rant vergisi konusunun imar yolsuzluklarıyla mücadele ile ilişkilendirilmesini de beraberinde getirmektedir. Rant vergisinin gündeme getirilişinin temel amacının yerel yönetimlere veya merkezi idareye ilave kaynak sağlamak olmadığı, diğer bir deyişle rant vergisinin amacının malî olmadığı tespitiyle beraber anılan verginin daha çok ekonomik ve siyasal amaçlar içerdiği ifade edilebilir. Bu bağlamda iktisadi aktivitelerin verimsiz spekülatif alanlardan uzaklaştırılarak üretken alanlara kanalize edilmesi hedeflendiği ve yerel karar alma mekanizmalarında şeffaflığın sağlanması amaçlandığı söylenebilir. Bu amaçlar hedeflenirken mali amacın da beraberinde gerçekleşmiş olacağı açıktır.

Açıklanan Şeffaflık Paketi içerisinde rant vergisi yer almasına rağmen yasallaşması ve uygulaması ile ilgili olarak atılacak adımlar 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri nedeniyle seçim sonrasına bırakılmıştır. Ardından gelen 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri bu süreci belirsizleştirmiştir. Gündeme gelişini takiben yapılan seçimlerde rant vergisi kavramına iktidar partisinin seçim beyannamesinde de yer verilmiştir. Rant vergisi ile ilgili iktidar partisi dışında mecliste temsil edilen partilerin de rant vergisine ilişkin görüşleri seçim beyannameleri incelenerek aşağıda değerlendirilmiştir. Siyasal partiler toplumun çeşitli kesimlerini temsil ederken özellikle

parti programları ve seçim beyannameleri yoluyla toplumsal talebin dolaylı olarak tespit edilmesi mümkündür. Toplumun tamamını temsil etmeseler de mecliste yer alarak yasama sürecinde yer alan partilerin rant vergisi konusundaki görüşleri muhtemel bir rant vergisinin hayata geçirilebilir olup olmadığı ve bu konudaki farklı yaklaşımların tespit edilmesi bakımından önemlidir.

3.2. Mecliste Temsil Edilen Partilerin Seçim Beyannamesi'nde Rant Vergisi

1 Kasım 2015 Genel Seçimleri sonrasında mecliste bulunan partilerin sandalye sayısı değişmiş ve mevcut partiler meclisteki yerini korumuştur. Mecliste bulunan dört partinin Rant Vergisi'ne ilişkin yaklaşımlarının son yapılan iki genel seçimdeki seçim beyannamelerinden hareketle değerlendirilmesi mümkündür.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi'nde Rant Vergisi'ne ilişkin yer alan ifadeler 'şeffaflık' başlığı altında şu şekildedir: *"Kamuoyuyla paylaştığımız şeffaflık paketini süratle hayata geçireceğiz.", "İmar planlarında oluşan değer artışlarından doğacak rantın, belediyelere ve bakanlıklara kentsel dönüşümde kullanmaları için aktarılmasını sağlayacağız.", "Taşınmazlarının plan değişikliğinden sonraki ilk satışından veya yapı ruhsatı aşamasından önce değer artış payı ödenmesini sağlayacağız."* (Adalet ve Kalkınma Partisi, 7 Haziran Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, 2015: 68-70).

Malî Disiplin başlığı altında ise *"Yatırımların üretken alanlara yönlendirilmesi ve tasarrufların artırılması temel amacı kapsamında, gayrimenkul rantlarından kamunun pay almasına yönelik çalışma yapacağız."* denilmektedir (Adalet ve Kalkınma Partisi, 7 Haziran Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, 2015: 177). Şeffaflık başlığı altındaki ifadelerden Rant Vergisi'nin imar düzenlemeleriyle sınırlı olacağı anlaşılırken malî disiplin başlığı altındaki açıklamalar uygulamanın daha geniş kapsamlı olabileceği izlenimi doğurmaktadır. Şeffaflık başlığında sosyal ve siyasal amacın rant vergisi uygulamasında öne çıkarıldığı görülürken imar düzenlemelerinden kaynaklı gayrimenkul değer artışlarına vurgu yapılmıştır. Mali disiplin başlığı altında ise hem mali hem de ekonomik amacın öne çıkarıldığı görülmektedir. Ayrıca burada yer alan ifadelerle göre gayrimenkul rantlarının vergilendirilmesinin yalnızca imar düzenlemeleriyle sınırlı olmayabileceği izlenimi doğurmaktadır. İktidar partisi olan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 1 Kasım 2015

seçim beyannamesinde önceki seçim beyannamesinde yer alan yukarıdaki ifadelere değiştirilmeden yer verilmiştir (Adalet ve Kalkınma Partisi, 1 Kasım Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, 2015: 55-140).

Cumhuriyet Halk Partisi'nin seçim beyannamesinde *"Kentsel rantlardan elde edilecek gelirler, toplum yararına olacak şekilde kullanılmalıdır."* ifadesine yer verilmektedir (Cumhuriyet Halk Partisi, 2015: 171). Bu ifadelerden ana muhalefet partisi olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin kentsel rantların vergilendirilmesini vaatleri arasına aldığı söylenebilir. Dolayısıyla TBMM'de gündeme gelecek bir düzenlemeye destek vereceği öngörülebilir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin rant vergisine yaklaşımının 'kentsel rantlar' kavramından hareketle her türlü gayrimenkul rantını içerecek şekilde olduğu düşünülebilir. Toplum yararına kullanımın vurgulanması ise rant vergisinin sosyal amacına işaret etmektedir.

Milliyetçi Hareket Partisi'nin seçim beyannamesinde konu imar rantları şeklinde yer almıştır. Burada da *"Kentsel gelişmenin sonucu olarak ortaya çıkan imar rantlarının belirli ellerde toplanması önlenerek ve vergilendirilmesi sağlanacaktır."* ifadesine yer verilmektedir (Milliyetçi Hareket Partisi, 2015: 229-230). Konuya servet dağılımında artan bozulmayı da içerecek şekilde yaklaşan Milliyetçi Hareket Partisi'nin rant vergisi olarak gündeme gelen konunun TBMM'de ele alınması halinde düzenlemeye destek vereceği tahmininde bulunulabilir. Milliyetçi Hareket Partisi'nin rant vergisine yaklaşımı imar düzenlemelerinden doğan değer artışlarının vergilendirilmesiyle sınırlı görünmektedir bu durumda.

Halkların Demokratik Partisi'nin seçim bildirgesinde kentsel rantların vergilendirilmesi ile ilgili herhangi bir ifade yer almamıştır (Halkların Demokratik Partisi). Seçim bildirgesinde kentsel rantların vergilendirilmesi konusu yer bulamayan Halkların Demokratik Partisi'nin konunun gündeme gelmesi halinde TBMM'de sergileyeceği tutumu buna göre öngörmek mümkün değildir. Ancak daha önce Barış ve Demokrasi Partisi Diyarbakır Milletvekili Altan Tan, 04.04.2013 tarihinde TBMM'ye verdiği dilekçe (TBMM) ile 2,5 emsal üzerindeki yapıların 2,5 emsal üzerindeki alanlarının Rant Vergisi ile %20 vergilendirilmesini kanun teklifi haline getirmiştir. Aynı milletvekilinin Halkların Demokratik Partisi'nde olduğu dönemdeki imzasını taşıyan 22.12.2015 tarihli dilekçede

(TBMM) ise aynı konu daha geniş bir şekilde kanun olarak teklif edilmiştir. Yeni kanun teklifinde vergi oranı da %25 olarak ifade edilmiştir. Söz konusu kanun teklifleri imar düzenlemeleriyle sınırlı kalmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalara göre rant vergisinin gündeme geldiği dönemde TBMM'de bulunan partilerden iktidar partisi dâhil üçünün kentsel rantların vergilendirilmesini seçim beyannamelerine alarak bu konuda yapılacak düzenlemeleri benimsediği söylenebilir. Yapılan kanun teklifine dayanarak Halkların Demokratik Partisi'nin de bu konuya destek vereceği tahmin edilebilir. Ancak partilerin uygulama konusundaki hedefleri ve buna bağlı olarak düzenleme önerilerinin farklılaşabileceğini de gözden uzak tutmamak gerekmektedir. Konunun TBMM'de gündeme gelmesi halinde düzenlemenin içeriğinde bir uzlaşmaya varılıp varılmayacağı öngörülemez de partilerin ilke olarak konuyu destekliyor olmaları rant vergisinin gelecekte Türk Vergi Sistemi içerisinde yer alması ihtimalini güçlendirmektedir. Rant vergisi toplumsal bir talep olarak siyasal partiler vasıtasıyla da hedeflenirken mevcut yasal düzenlemelerin gayrimenkul rantlarını vergilemedeki rolüne değinilmelidir. Rant vergisi ile ilişkili olan düzenlemeler aşağıda kısaca ele alınmıştır.

3.3. Mevcut Yasal Düzenlemeler

Türkiye'de gayrimenkullerin değer artışlarıyla ilgili vergisel düzenlemeler 1950'den bu yana Gelir Vergisi Kanunu içerisinde yer almaktadır. 1970 yılında ayrıca Gayrimenkul Kıymet Artışı Vergisi getirilmiş ancak 1982 yılında yürürlükten kaldırılarak bir tapu harcı haline getirilmiştir (Mutluer, Öner ve Kesik, 2007: 328-329). Bunun dışında geçmişte şerefiye niteliğinde uygulanan bir değerlendirme resmi uygulaması da 5237 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nda yer almıştır. Bu uygulama 1980'den sonra devam etmemiştir. 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nda değerlendirme resmine yer verilmemiştir (Aslan, 2014: 125).

Mevcut durumda Gelir Vergisi Kanunu'nun 80. maddesi ile iktisap tarihinden itibaren 5 yıl içerisinde elden çıkarılan gayrimenkullerden kazanç sağlanmışsa söz konusu değer artış kazançları vergiye tabi olmaktadır. Elden çıkarma ile ilgili bir sürenin belirlenmiş olmasının nedeni kanun koyucu tarafından söz konusu süre içerisindeki satışların kazanç sağlama amacını taşıdığı kabul edilmiş olmasındandır (Ökmen ve Yurtsever, 2010: 69-70). Ne var ki bu düzenleme imar faaliyeti kapsamında olan emsal artışları ile ilgili sorunu çözmeye ve diğer imar faaliyetleri

sonucu doğan değer artışlarını kavramaya yetmediği gibi merkezi idare ve yerel idarelerin yaptığı ve yapmayı planladığı bayındırlık faaliyetlerinin, ulaşım projelerinin ve kentsel dönüşüm projelerinin gayrimenkullere sağladığı rantları vergilendirmeye de yetmemektedir (Kaya, 2011: 89-91).

1319 Sayılı Emlak Vergisi Kanunu ile gayrimenkullere ilişkin bir servet vergisi uygulanmaktadır. Nominal servet vergisi şeklinde uygulanan Emlak Vergisi ile servet artışlarının vergilendirilmesi mümkün olamamaktadır. Rant vergisi bir servet artışı vergisi şeklinde önerilmekte olup ortaya çıkan değer artışlarını bir defaya mahsus vergilendirmeyi amaçlamaktadır.

2464 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun 86-88. maddeleri belediyelerin yol, su ve kanalizasyon hizmetleri nedeniyle bu harcamalardan özel fayda sağlayan gayrimenkul sahiplerinden harcamalara katılma payı almasına imkân tanımaktadır. Ancak 89. madde ile bu paylar bina ve arsalar için vergi değerinin % 2'si ile sınırlandırılmıştır. Başka bir deyişle

harcamalara katılma payında üst sınır her gayrimenkul için gayrimenkulün vergi değerinin % 2'sidir. Bu düzenleme şerefiye niteliğinde olmayıp gayrimenkul değer artışlarını kapsamamaktadır. Düzenlemenin temel amacının kamu hizmetleri nedeniyle özel fayda sağlayanların harç benzeri bir uygulamayla yükümlü tutulmasıdır. Harçlardan farklı olarak bu durumda hizmetlerden yararlanma konusunda gönüllülük söz konusu olmamaktadır (Tunçer ve Rakıcı, 2014a: 231-238).

3.4. Rant Vergisi'nin İçeriği

Henüz açıklanmış olan resmî bir tasarı bulunmamakla birlikte rant vergisinin çeşitli toplantılarda ele alınması sonucunda bazı bilgiler mevcuttur. Tuncer'e göre rant vergisi, çevre düzenlemesi, çürük binaların yenilenmesi nedeniyle getirilen imar amaçlı, bir defaya mahsus olmak üzere alınacak bir servet vergisidir (Tuncer, 2015: 10).

Aşağıda yer alan Tablo 2'de gayri resmî bilgiler ışığında vergilemenin teknik kavramları açısından rant vergisinin içeriğine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2: Rant Vergisi Düzenlemesi İçerik Taslağı

Amaç	Çevre düzenlemesi, kentsel dönüşüm, çürük binaların yenilenmesi nedeniyle ortaya çıkan değer artışının (rant) vergilenmesi.
Konu	Verginin konusu girişilen imar faaliyeti nedeniyle ortaya çıkan artı değer, (şehirleşme rantının) bir bölümünün kamuya mal edilmesi. (Bir defaya mahsus servet vergisi)
Mükellef	İmar kaynaklı artı değer kamu kesimi, mülk sahipleri ve inşaat firması arasında paylaşıldığı halde, tasarıda vergi mükellefi inşaat firması olarak belirlenmiştir. Firma da bu vergiyi, mülk sahiplerine ve kamuya yansıtacaktır.
Mükellefiyetin Başlangıcı	İnşaat firmasının projenin inşaat ruhsatını alma aşaması
İstisna ve Muafiyetler	Rant vergisinde istisna ve muafiyetlerin çok dar tutulacağı anlaşılmaktadır. Çünkü kamuya ait binaların bile yenilenmesinde vergi ödeneceği anlaşılıyor. Bu konuda tek istisna tarihi ve sanat değeri olan yapılar için girişilecek restorasyondur.
Matrah	Rant vergisinin matrahı, çevre düzenlemesinden, şehirleşmeden, çürük binaların yenilenmesinden doğan ve imar kaynaklı artı değerdir (rant). Bu kavram Katma Değer Vergisi'ndeki katma değerden farklıdır. Bu değer kurulacak komisyonlarca belirlenecektir.
Verginin Oranı	Genel Plan Değişikliğinde %40 ile %60 arasında bir oran Bireysel Plan Değişikliklerinde %80 ile %100 arasında bir oran
Verginin Ödenmesi	Değer artışı payı, taşınmazın plan değişikliğinden sonraki ilk satışından veya yapı ruhsatı aşamasından önce ödenecektir.

Kaynak:: (Tuncer, 2015: 14; Saraçoğlu, Pürsünlerli Çakar ve Çakır, 2015: 92-95)

Tablo 2'den de görülebileceği gibi rant vergisi konusunda belirsizlikler çok fazladır. Verginin gündeme gelişi özellikle imar düzenlemelerinde yapılan değişiklikler neticesinde inşaat başlamadan önce veya inşaat esnasında ortaya çıkan değer artışlarının vergilenmesini hedeflemektedir. Ancak yukarıdaki tabloda bir karmaşa göze çarpmaktadır. Bir yandan imar faaliyetleri

nedeniyle ortaya çıkan artı değerden bir kısmının kamuya aktarılması amaçlanırken diğer yandan mükellefiyetin başlangıcı ve verginin ödenmesi inşaat projesiyle ilişkilendirilmektedir. Hükümet tarafından gündeme getirilişi ve tartışmaların seyri ışığında rant vergisinin imar değişikliklerine bağlanarak büyük inşaat firmalarının imar değişiklikleri yoluyla sağladıkları rantlarla sınırlı olarak düzenleneceği tahmin edilebilir.

Nitekim Tablo 2'deki içerik taslağından da bu durumun izini sürmek mümkündür.

Rant vergisinin yalnızca imar değişiklikleriyle sınırlı uygulanması verginin kapsamını daraltacağı gibi bayındırlık faaliyetleri nedeniyle değeri artan gayrimenkullerde değer artışlarının vergilenmemesi vergi adaleti açısından da sorunlu olacaktır. Bu nedenle rant vergisinin kapsamlı bir şerefiye şeklinde uygulanması ve imar faaliyetleriyle birlikte her türlü kamusal hizmetin sağlayacağı değer artışları verginin kapsamına alınmalıdır. Dikkat edilmesi gereken başka bir nokta ise imar ve bayındırlık faaliyetlerinin her zaman gayrimenkullerin değerini artırmayabileceği, bazen de azaltabileceğidir. Bu durumun dikkate alınmaması vergi adaleti açısından sorunlu olacaktır. Diğer yandan gayrimenkul değer artışlarının vergilendirilmesinde çifte vergilendirme sorunu ortaya çıkabilecektir. Bir yandan rant vergisi diğer yandan Gelir Vergisi ile vergilendirme durumu söz konusu olabilir. Bunu önleyecek tedbirlerin de yapılacak düzenlemede yer almasında yarar vardır (Tunçer ve Rakıcı, 2014b: 260-264).

3.5. Rant Vergisinin Faydalı ve Sakıncalı Yönleri

Türkiye'de 2000'li yıllardan bu yana konut üretimi ve satışında bir hareketlilik yaşanmaktadır. Artan nüfus ve kentsel dönüşüm gibi nedenlerle imar planlarında değişiklikler yapılması ve yeni alanların konut üretimine açılması söz konusudur. Yaşanan bu gelişmeler kentsel rant tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Ancak bu tartışmaların diğer ucunda artan konut fiyatlarından etkilenen tüketiciler bulunmaktadır. Değeri artan konutlar, alt gelir gruplarının konut edinmelerini güçleştirmektedir. Bu bağlamda uygulamaya konulacak rant vergisinin yükünün nihai olarak kimin üzerinde kalacağı da önem kazanmaktadır.

Rant vergisinin yansıtılabilirliği derecesi gelir ve servet dağılımında adaletin sağlanması ile yakın ilişki içindedir. Rant vergisinin yansıtılması durumunda yükselen konut fiyatlarının beraberinde kiralari da yükseltmesi kaçınılmazdır. Kiracı konumunda olan kesim bu durumda daha fazla kira ödeyerek yüksek gelir ve servet gruplarına daha fazla kaynak aktarmak zorunda kalabilecektir. Diğer yandan konut edinmek isteyen hane halkları için konut fiyatlarına yansıtılmış bir rant vergisinin ilave maliyet ve aynı şekilde üst gelir ve servet gruplarına daha fazla kaynak aktarılması anlamına geleceği söylenebilir. Bu şekilde rant vergisinin

taşıyıcısı konumuna düşebilecek geniş bir kesim ortaya çıkabilecektir. Belirtilen etkilerin derecesini yapılacak olan düzenlemenin içeriğinin belirleyeceği açıktır. Değer artışları doğru ve şeffaf bir biçimde hesaplanıp ortaya konulabileceği takdirde verginin yansıtılması da zorlaşabilecektir (Saraçoğlu, Pürsünlerli Çakar ve Çakır, 2015: 96).

KONUTDER, tercihli uygulama önerisi getirerek yalnızca emsal artışından faydalanmak isteyen maliklerin verginin mükellefi olmasını teklif etmiştir (Gülistan, 2015). Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 7 Haziran Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi'nde yer alan ifadelerle göre tercihli bir uygulama öngörülmemekte ancak rant vergisinin, imar düzenlemesinin değer artışı olarak realize edildiği ilk satış veya yapı ruhsatı aşamasından önce uygulanacağı ifade edilmektedir (Adalet ve Kalkınma Partisi, 7 Haziran Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi, 2015: 70). Diğer imar düzenlemeleri durumunda veya kamunun bayındırlık faaliyetleri neticesinde değeri artan gayrimenkuller söz konusu olduğunda ise uygulamanın nasıl olacağı belirsizdir. Sözü edilen diğer durumların düzenleme dışında bırakılması vergi adaletini zedeleyecek ve gayrimenkul sahiplerinin etkisi olmadığı halde kamu kesimi faaliyeti neticesinde ortaya çıkan diğer durumlardaki değer artışları vergi dışında kalacaktır.

Konut fiyatlarına yansıma ve buna bağlı olarak konut ve kira fiyatlarındaki artışların neden olabileceği gelir ve servet dağılımı adaletsizliği gibi sosyal sorunların yanında verginin kapsamının dar olması nedeniyle vergi adaleti açısından ortaya çıkabilecek olumsuz durumlar ile birlikte değer artışlarının doğru tespit edilebilmesi gibi sorunlar rant vergisinin başlıca sakıncalı yönlerini oluşturduğu ifade edilebilir. Oluşturacak düzenlemelerde bu hususların dikkate alınması gerekmektedir. Ancak düzenleme yapılırken Gelir Vergisi yanında şerefiye biçiminde uygulanacak kapsamlı bir rant vergisinin bütünlüklü olarak ele alınmaması durumunda diğer sorunların çözümü tek başına anlam ifade etmeyecektir. Diğer bir deyişle şerefiye türü bir rant vergisi yanında spekülatif kazançların vergilendirilmesine GVK Md.80 ile devam edilmelidir.

Düzenlemenin amacının açık bir şekilde ifade edilmesi önem taşımaktadır. Şeffaflık Paketi içerisinde değerlendirilmesini gerektiren amaçlar ön planda ise o takdirde bu amaçların açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Bu durumda rant vergisi yerine başka önlemlerle

amaca ulaşmanın yolları tartışılmalıdır. Malî, ekonomik, gelir ve servet dağılımı gibi amaçlar ön planda ise muhtemel uygulama sonuçları iyi analiz edilmelidir.

Anılan sakıncalı yönlerin dışında kapsamlı bir şerefiye biçiminde uygulanacak rant vergisinin faydaları da düzenlemenin yapılmasında iti güç olabilecektir. Her şeyden önce verginin mali amacıyla yerel yönetimlerin (belediyelerin) gelir kaynaklarının artırılması mümkün olabilecektir. Bu şekilde belediyelerin merkezi idareden ayrılan paylara olan bağımlılığının azaltılması ve öz gelirlerinin artırılması sağlanabilecektir. Aynı zamanda herhangi bir üretim faktörünü üretime sokmaksızın elde edilen rantların bir kısmının kamu kesimine aktararak kamu hizmetleri yoluyla toplumun geniş kesimlerine yönelik harcanması sosyal açıdan yarar sağlayabilecektir. Bunun dışında sözü edilen biçimiyle yapılacak düzenleme ile kaynakların spekülatif alanlardan verimli alanlara doğru yönelmesi sağlanabilecek ve ekonomik büyümeye katkı sağlayabilecektir. Son olarak yerel siyasetin güçlenmesi, toplumun karar alma mekanizmalarına daha etkin katılmasının bir aracı olarak şeffaflığın artırılması ve rant kollama faaliyetlerinin önüne geçilmesi gerekmektedir. Geniş anlamda kamu kesiminin, dar anlamda belediyelerin bayındırlık hizmetleri ve imar faaliyetlerinin bütünüyle dikkate alındığı bir rant vergisiyle bu amaca da hizmet edilecektir (Tunçer ve Rakıcı, 2014a: 231-238).

SONUÇ

Türkiye gündemine Şeffaflık Paketi'yle giren rant vergisi temelde imar değişiklikleri yoluyla sağlanan rantların vergilendirilmesini amaçladığı görülmektedir. İsviçre ve Avusturya örneklerinde de görüldüğü gibi gayrimenkul rantlarının vergilendirilmesi talebi başka ülkelerde de söz konusudur ve kimi düzenleme örnekleri de mevcuttur. Türkiye'de rant vergisi olarak tartışmaya açılan düzenleme girişiminin

gayrimenkul rantlarını genel olarak vergilendirme amacını taşımak yerine daha dar kapsamlı bir çerçeveye oturtulması gündemdedir. Rant kollama alanlarının başında gelen imar faaliyetleri özellikle yerel siyasette en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. Toplumun bu konudaki duyarlılığının siyasal partilerin seçim beyannamelerine de seçim vaadi olarak yansdığı görülmektedir. İmar düzenlemeleri neticesinde emek olmaksızın kazanılan değer artışlarının vergilendirilmesi konusunda hemen her kesimin mutabık olduğu söylenebilir. Halihazırda Gelir Vergisi Kanunu, Emlak Vergisi Kanunu ve Belediye Gelirleri Kanunu içerisinde rant vergisine benzer düzenlemeler bulunmaktadır. Bu düzenlemelerin rant vergisi önerisinin amacını gerçekleştirme bugünkü şekliyle mümkün değildir. Bu durumda ya mevcut düzenlemeler amaca göre yeniden ele alınacak ya da rant vergisi veya benzeri adla yeni bir vergi ihdas edilecektir. Birincisinin yol açacağı karmaşıklık açıktır. Bu nedenle çalışmada da konu doğrudan yeni bir düzenleme önerisi biçiminde ele alınmıştır.

Bu kapsamda gayrimenkullerin değer artışlarının vergilendirilmesine GVK md.80 ile devam edilmelidir ve spekülatif kazançlar açısından yeniden ele alınmalıdır. Bu kapsamda süre sınırı kaldırılabilir. Ancak bunun yanında rant vergisi ile belediyeler de şerefiye türü bir servet artışı vergisine başvurmaktadır. Belediyelerin gelir kaynaklarının artırılması ve kentsel rantların vergilendirilmesi için tamamlayıcı nitelikte bu türden yerel bir vergiye ihtiyaç bulunmaktadır. Mevcut rant vergisi önerisinin kapsamı daha spesiftir. Tek başına mevcut rant vergisi önerisi ile ulaşılmak istenen amaç daha çok imar düzenlemelerinde kayırmacılığın önüne geçmek olarak yorumlanabilir. Bu amaçla yapılacak bir düzenlemenin ise yeterli olması zor görünmektedir.

KAYNAKÇA

- Adalet ve Kalkınma Partisi, 2015. *1 Kasım Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/1-kasim-secim-beyannamesi-rgb-rev-06-10-15.pdf>. (Erişim: 18.10.2015).
- Adalet ve Kalkınma Partisi, 2015. *7 Haziran Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi*, <http://www.akparti.org.tr/upload/documents/2015-secim-beyannamesi-20nisan.pdf>. (Erişim: 18.10.2015).
- Akyürek, M. und Urtz, C. 2012. Wie könnte eine „Widmungsabgabe“ aussehen?, *Österreichische Steuerzeitung (ÖStZ)*, 4, 71-83.
- Amann, W. 2002. *Steuern Und Gebühren Für Immobilien*, <http://www.iibw.at/deutsch/portfolio/immobilien/downloads/Arge%20Eigenheim%202002%20Steuern%20und%20Gebuehren%20fur%20Immobilien.pdf>. (Erişim: 23.05.2016).
- Andel, N. 1998. *Finanzwissenschaft*, 4.Auflage, Tübingen: Mohr Siebeck.
- Aslan, M. 2014. Kentsel Rantların Vergilendirilmesi, *Ankara Barosu Dergisi*, 3, 115-134.
- Baugesetz (BauG) 2014. <http://www.be.ch/portal/de/index/mediencenter/medienmitteilungen.assetref/dam/documents/portal/Medienmitteilungen/de/2014/06/2014-06-20-vnl-baug-gesetz-de.pdf>. (Erişim: 31.10.2015).
- Bundesministerium für Finanzen (BMF), *Private Grundstücksveräußerungen (ImmoEST)*, https://www.bmf.gv.at/steuern/immobilien-grundstuecke/private-grundstuecksveraeusserungen.html#heading_Hoehede_des_Steuersatzes. (Erişim: 27.10.2016).
- Cumhuriyet Halk Partisi, 2015. *Seçim Bildirgesi*, <https://www.chp.org.tr/Public/1/Folder//52608.pdf>. (Erişim: 18.01.2015).
- Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö. ve Gümüş, E. 2011. *Kamu Maliyesi*, 2.Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Edizdoğan, N. ve Çelikkaya, A. 2010. *Vergilerin Ekonomik Analizi*, Bursa: Dora Yayınları.
- Gelir Vergisi Kanunu (193 S.K.), Resmi Gazete, 06.01.1961, Sayı: 10700.
- Gülstan, A. 2015. Emsali kullanan parayı ödesin, *Hürriyet Gazetesi*, <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/28220678.asp>. (Erişim: 18.10.2015).
- Halkların Demokratik Partisi, *2015-Kasım Seçim Bildirgesi*, http://www.hdp.org.tr/images/UserFiles/Documents/Editor/HDP_secim_bildirgesi_ic_baski.pdf. (Erişim: 18.01.2015).
- Kaya, F. 2011. Gayrimenkul Rantlarının Vergilendirilmesi, *Vergi Dünyası*, 361, 85-92.
- LaLAT, *Loi d'application de la loi fédérale sur l'aménagement du territoire*, https://www.ge.ch/legislation/rsg/f/rsg_11_30.html. (Erişim: 31.10.2015).
- Lezzi, M. 2014. Mehrwertabgabe gemäss Artikel 5 Raumplanungsgesetz, *Blätter für Agrarrecht*, 3(3),

133-144.

Milliyetçi Hareket Partisi, 2015. 1 Kasım 2015 Seçim Beyannamesi, http://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/1kasimsecimleri/beyanname_1kasim2015.pdf. (Erişim: 18.01.2015).

Mutluer, M.K., Öner, E. ve Kesik, A. 2007. *Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Müller-Jentsch, D. 2011. *Ökonomische und planerische Überlegungen zur Widmungsabgabe: Erfahrungen aus der Schweiz, Salzburger Sommergespräche*, http://www.salzburg.gv.at/mueller-jentsch_praesentation.pdf. (Erişim: 31.10.2015).

Nadaroğlu, H. 2001. *Mahallî İdareler: Teorisi Ekonomisi Uygulaması*, 7.Bası, İstanbul: Beta Basım Yayım.

Nowotny, E. und Zagler, M. 2009. *Der öffentliche Sektor: Einführung in die Finanzwissenschaft*, 5.Auflage, Berlin-Heidelberg: Springer-Verlag.

Ökmen, M. ve Yurtsever, H. 2010. Kentsel Planlama Sürecinde Oluşan Kamusal Rantın Vergilendirilmesi, *Maliye Dergisi*, 158, 58-74.

Özgüven, A. 1997. *İktisat Bilimine Giriş*, 7.Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Pehlivan, O. 2014. *Kamu Maliyesi*, Trabzon: Celepler Matbaacılık.

Raumplanungsgesetz (RPG), AS 1979 1573, 22.06.1979, <https://www.admin.ch/opc/de/classified-compilation/19790171/index.html>. (Erişim: 31.10.2015).

Saraçoğlu, F., Pürsünlerli Çakar, E. ve Çakır, M. 2015. Rant Vergisi ve Ülkemizdeki Tartışmalar, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(3), 83-99.

Steiermark Landtag, *Erfassung von Umwidmungsgewinnen*, XV. Gesetzgebungsperiode, Einl.Zahl 400/1, <http://www.landtag.steiermark.at/cms/beitrag/11242614/5076210/>. (Erişim: 15.07.2016).

TBMM, Kanun Teklifi, 22.12.2015, <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/2/2-0549.pdf>. (Erişim: 28.08.2016).

TBMM, Kanun Teklifi, 04.04.2013, <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/2/2-1429.pdf>. (Erişim: 28.08.2016).

T.C.Başbakanlık İdareyi Geliştirme Başkanlığı, <http://www.igb.gov.tr/HaberGoster.aspx?ID=1125>. (Erişim: 27.04.2015).

TDK, *Bilim ve Sanat Terimleri Ana Sözlüğü*, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&view=bilimsanat. (Erişim: 29.04.2015).

Tuncer, S. 2015. Yeni Rant Vergisinin Temel İlke ve Esasları, *Yaklaşım Dergisi*, 269, 9-14.

Tunçer, M. ve Rakıcı, C. 2014a. Rant Vergisi Üzerine-I, *Yaklaşım Dergisi*, 258, 231-238.

Tunçer, M. ve Rakıcı, C. 2014b. Rant Vergisi Üzerine-II, *Yaklaşım Dergisi*, 259, 260-264.

Turhan, S. 1998. *Vergi Teorisi ve Politikası*, 6.Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

- Turhan, S. 1977. *Vergi Teorisi*, İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Türk, İ. 1996. *Kamu Maliyesi*, 2.Bası, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Weddigen, W. 1964. *Allgemeine Finanzwissenschaft*, 4.Auflage, Berlin: Duncker&Humblot.
- Zimmermann, H. 1999. *Kommunal финанzen - Eine Einführung in die finanzwissenschaftliche Analyse der kommunalen Finanzwirtschaft*, Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft.
- Zimmermann, H. und Henke, K.D. 2005. *Finanzwissenschaft*, 9.Auflage, München: Verlag Franz Vahlen.

TELAFİ EDİCİ ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİ İLE TÜRKİYE VE AB ÜLKELERİNİN İNSANİ GELİŞİMİŞLİK DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ¹

DOI NO: 10.5578/jeas.49652

Erhan ORAKÇI², Ali ÖZDEMİR³

ÖZ

Ülkelerin insani gelişmişlik düzeylerinin sıklıkla üç temel gösterge üzerinden değerlendirildiği görülür. Bunlar; eğitim, sağlık ve refah düzeyi göstergeleridir. Ülkelerin insani gelişmişlik düzeyleri ölçümünde bu üç göstergenin yeterli görülmediği ve başka göstergelerin kullanıldığı birçok çalışma yapılmıştır. Bu tartışmalar ışığında Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin insani gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde “İnsani Gelişmişlik Endeksi” (İGE) ile birlikte Avrupa Yaşam Kalitesi Anketi’nden seçilen göstergeler kullanılmıştır. Ülkelerin insani gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesinde, Gri İlişkisel Analiz (GİA) ve MOORA (Multi-Objective Optimization on the basis Ratio Analysis) yöntemlerinden yararlanılmış ve sonuçlar karşılaştırılmıştır. Göstergelerin etki düzeyi Entropi ve CRITIC (CRiteria Importance Through Intercriteria Correlation) ağırlıklandırma yöntemleri ile değerlendirilmiştir. İnsani gelişmişlik düzeyi en yüksek ilk üç ülke; GİA ve MOORA – Oran yöntemi’ ne (OY) göre; Lüksemburg, Finlandiya ve Avusturya iken MOORA – Referans nokta yaklaşımı yöntemine (RNY) göre Birleşik Krallık, Hollanda ve Danimarka olarak bulunmuştur. Türkiye ise GİA Yöntemine göre 26, MOORA - OY ve RNY’ ye göre 23. sırada bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnsani Gelişmişlik, GİA, MOORA, ÇKKV

Jel Sınıflandırması: C43, C44, C61

61

DETERMINATION HUMAN DEVELOPMENT LEVELS OF TURKEY AND EU COUNTRIES WITH COMPENSATORY MULTI CRITERIA DECISION MAKING METHODS

ABSTRACT

Human development levels of countries are usually evaluated over three basic indicators which are education, health and welfare. In many studies three indicators are found to be insufficient and, therefore, additional indicators are used. Considering these discussions, the Human Development Index and indicators derived from the Europe Quality of Life Survey are used to determine the human development levels of Turkey and EU countries in this study. Grey Relational Analysis (GRA) and MOORA methods are used to determine the human development levels of countries and results are compared. Effectiveness level of indicators is evaluated through Entropy and CRITIC objective weighting methods. Using GRA and MOORA-RS Luxemburg, Finland and Austria are found to be first three countries regarding human development and using MOORA-Reference point UK, Netherlands and Denmark are top three. Turkey is found to be the 26th when GRA is applied and 23rd when MOORA-RS and RPA is applied.

Keywords: . Human Development, GRA, MOORA, MCDM

Jel Classification: C43, C44, C61

¹ Geliş Tarihi: 07.10.2016 - Kabul Tarihi: 03.02.2017

² Arş. Gör., Anadolu Üniversitesi, 02223350595, erhanorakci@anadolu.edu.tr

³ Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, 02223350595, alozdemir@anadolu.edu.tr

GİRİŞ

Karar verme, bir amaca ulaşabilmek için mevcut ve koşullara göre mümkün olan çeşitli hareket tarzlarından en uygun görüneni seçmek, tercih etmektir (Kurt, 2003: 7). Bir başka deyişle karar verme, hareketsizlik veya kararsızlık halinden hareket veya eylem haline geçişi ifade eder. Karar ise; verilmeden önce var olan hareketsizlik, eylemsizlik ve dalgalanma durumunun yok edilmesini amaçlayan sistemler ve yargılar bütünüdür (Sarıkaya, 2013: 4). Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri, alternatifler arasındaki seçimin belirsiz olduğu durumlarda, bilgi, veri ve deneyimin beraber kullanılarak dengeli bir seçimin yapıldığı rasyonel ve sistemli süreçlerdir (Baker, 2002: 6).

ÇKKV yöntemleri kriterlerin skor, değer ve ağırlıkları ile karar vericilere alternatiflerin tanımlanması, değerlendirilmesi, sıralanması, sınıflandırılması, seçilmesi ve reddedilmesine yardımcı olan kavram, yaklaşım ve modellerden oluşur (Colson ve De Bruyn, 1989: 1201). ÇKKV problemlerinde, çözüme ulaşabilmek için farklı birçok teknik ortaya konmuştur. Bu tekniklere ÇKKV teknikleri denilmekte ve problemin yapısına göre farklı yaklaşımlar kullanılmaktadır (Göksu ve Gögür, 2008: 2).

ÇKKV problemleri içerisinde birçok elemanı barındırır. Bu elemanlar; kriterler, amaçlar, alternatifler ve karar matrisi olarak sıralanabilir. ÇKKV'de esas amaç alternatifler arasından kriterler baz alınarak amaca göre en iyi en faydalı olanı seçmektir.

Ülkelerin her alanda gelişmişlik düzeylerini, sosyal ve ekonomik yapısını diğer ülkelerle karşılaştırmamızı sağlayan çeşitli kuruluşlar vardır. Bu kuruluşların en önemlilerinden biri; Birleşmiş Milletler Kalkınma Programıdır (BMKP). BMKP'nin her yıl yayımlanmış olduğu İnsani Gelişme Raporu (İGR), birçok alanda ülkeleri kıyaslamak, onlara yol göstermek ve kalkınmalarına yardımcı olmak amacıyla endeksler oluşturur. Bu endekslerin en önemlisi; İnsani Gelişme Endeksidir (İGE).

İGE, BMKP tarafından oluşturulan ve her yıl İGR'de yayınlanan bir endekstir. BMKP tarafından 1990'da yayınlanan ilk raporda, gelişimin teorisi, ölçümü ve politikası düzenlenmiş ve İGE tanıtılmıştır (Stanton, 2007: 3).

İGE, insani gelişiminin üç temel boyutunu ele alır. Bunlar, uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgiye ulaşma ve makul yaşam standartlarına ulaşma olanağıdır. Uzun ve sağlıklı bir yaşam

boyutunu; doğumda beklenen yaşam süresi göstergesi, bilgiye ulaşma imkânı boyutunu; ortalama okullaşma yılı ve beklenen okullaşma yılı göstergeleri ve makul yaşam standartlarına ulaşabilme boyutunu; kişi başı GSMH göstergesi ile ölçülmektedir (HDR, 2015: 3). İGE hesaplamasında kullanılan göstergelerden doğumda beklenen yaşam süresi göstergesi; bir bebeğin doğduğu dönemdeki ölüm oranları dağılımının bebeğin yaşadığı süre zarfında sabit kalacağı varsayılır, ortalama okullaşma yılı göstergesi; 25 yaş üstü bireylerin ortalama eğitim alma süresini, beklenen okullaşma yılı göstergesi; çocuğun okula başladığı zamandaki yaşa bağlı okula kayıt oranı dağılımının çocuğun yaşadığı süre boyunca sabit kalacağı varsayılır, kişi başı GSMH göstergesi; üretim faktörleri tarafından elde edilen yurt içi ve yurt dışı gelirlerden, dünyanın geri kalanı tarafından üretilen ürün ve hizmetlere ödenen miktar çıkarıldıktan sonra kalan tutarın satın alma paritesi ile dönüştürülüp, yıl ortasındaki nüfusa bölünmesi ile elde edilir (HDR: Technical Notes, 2015: 1).

İGR, insani gelişme ile ilgili konularda küresel, bölgesel ve ulusal politikaların tartışılmasını teşvik etmek amacıyla yayınlanmaktadır. İGE, sağlık, eğitim ve refah göstergelerini ele alarak ülkelerin insani gelişmişlik düzeylerini belirler ve bu üç göstergelyi refah ve makul bir yaşam standardının ön koşulu olarak kabul eder⁴.

İGR'de İGE dışında birçok endeks değeri hesaplanmaktadır. Bunlardan bazıları; Eşitsizliğe Uyarlanmış İnsani Gelişme Endeksi (EUİGE), Cinsiyete Dayalı Gelişme Endeksi (CDGE), Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (CEE) ve Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (ÇBYE) endeksleridir (HDR, 2015; 208).

1. LİTERATÜR TARAMASI

Endeksler, ülkelerin farklı alanlardaki güçlerini ve yetersizliklerini belirleyen, diğer ülkelere göre konumunu gösteren araçlar olarak kullanılabilir. Her yıl ülkelerin farklı alanlardaki konumlarını belirleyen ve onlarca endeksten oluşan raporlar yayımlanmaktadır. Bu raporların birçoğu, ülkelerde kabul gören ve önemsenen raporlardır. BMKP tarafından yayımlanan İGR bunlardan biridir. İGE ve birçok endeksin bulunduğu İGR kabul gören ve önemsenen bir rapor olmasına rağmen birçok bilim insanı tarafından eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin en önemlisi; İGE'de kullanılan göstergelerin yetersiz olduğu konusudur. Literatür incelendiğinde bu yetersizlikleri

⁴http://www.peri.umass.edu/fileadmin/pdf/gls_conf/glw_jahan.pdf

gidermek amacıyla sunulan birçok çalışmanın olduğu görülür.

Reig-Martinez (2012), yaptığı çalışmada; Avrupa, Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinden oluşan 42 ülkeyi Refah Bileşik Endeksi (RBE) kullanarak sıralamıştır. Bu çalışmada Veri Zarflama Analizi ile 42 ülke 7 kriter ile ele alınmıştır. Çalışmada; kişi başı gelir, hastalıkların çevresel yükleri, gelir eşitsizliği, cinsiyet ayrımı, eğitim, ortalama yaşam süresi ve hükümet etkinliği kriterleri kullanılmıştır. Çalışma sonucunda RBE'ye göre en iyi skorlara sahip üç ülke sırasıyla; İsveç, Danimarka ve Norveç olurken, en kötü skorlara sahip üç ülke sırasıyla; Moritanya, Libya ve Suriye olmuştur. Türkiye ise 42 ülke arasından 34. olmuştur.

Kaya vd. (2011) yaptığı çalışmada; Avrupa Yaşam Kalitesi Anketi (AYKA) göstergelerini kullanarak AB ülkeleri ve AB'ye aday üye ülkelerinin sıralamalarını VIKOR (Vise Kriterijumska Optimizacija I Kompromisno Resenje) yöntemi ile hesaplamıştır. Ülke sıralamaları; 2003, 2005 ve 2007 olmak üzere üç yıl için hesaplanmıştır. Ülke sıralamalarına bakıldığında 2003 ve 2007 yılları için İspanya'nın; 2005 yılı için ise Danimarka ve İsveç'in en iyi yaşam kalitesine sahip ülkeler olduğu görülmüştür.

Urfaloğlu ve Genç (2013) yaptıkları çalışmada; AB ülkelerinin ve üye olmaya aday toplam 32 ülkenin ekonomik performanslarını, ELECTRE (ELemination Et Choice Translating REality), PROMETHEE (Preference Ranking Organisation Method for Enrichment Evaluations) ve TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution) yöntemlerini kullanarak hesaplamış ve ülke sıralamaları elde edilmiştir. Çalışmada; kişi başı gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH), büyüme hızı, ihracat, ithalat, istihdam oranı ve enflasyon kriterleri kullanılmıştır. Çalışmada kullanılan ÇKKV tekniklerinin benzer skorlar ürettiği ve ilk üç ülke ile son üç ülke sıralamalarının genel olarak benzer olduğu görülmüştür. Türkiye, ele alınan ülkeler arasında ELECTRE yöntemi'ne göre 31'nci sırada, PROMETHEE yöntemi'ne göre 32'nci sırada ve TOPSIS yöntemi ile 13'üncü sırada yer almıştır. Türkiye'nin sıralamada üst seviyelere çıkabilmesi için hangi göstergelere ağırlık vermesi gerektiği tartışılmıştır.

Safari ve Ebrahimi (2014) yaptıkları çalışmada; 2011 yılı İGE'ye göre ilk 10 sırada olan ülkeler, Safari vd. (2013) tarafından geliştirilen, TOPSIS yönteminde kullanılan ideal çözüme yakınlık ve ideal çözüme uzaklık değerlerinin açısız olarak hesaplandığı "Modified Similarity

Method" yöntemi ile sıralanmışlardır. Kullanılan yöntem ile elde edilen sıralamalar ve 2011 HDI sıralamaları karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma sonucunda, çalışmada ele alınan 4 ülkenin sıralaması değişmemiş, diğer 6 ülke sıralamaları ise çok az değişmiştir.

Grimm vd. (2008) yaptıkları çalışmada, İGE'nin düşük gelir gruplarını derecelendirmede yetersiz olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle; İGE göstergeleri ile beraber, hane halkı anketi ve yaşam standartlarını ölçme anketlerini kullanmıştır. Adı geçen anketler uluslararası Macro şirketi tarafından yapılmıştır.

Engineer vd. (2010)'da İGE göstergelerine, ölüm göstergesi olan beklenen sağlıklı yaşam kriterini de ekleyerek hesaplamıştır. Elde edilen sıralamalar İGE ile elde edilen sıralamalarla büyük oranda benzerlik göstermiştir.

Ramos ve Silber (2005) yaptıkları çalışmada; ülkelerin gelişmişlik düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilen dört yaklaşımın etkinliğini belirlemek amacıyla stokastik sınır analizi yaklaşımı ile etkinlik analizi uygulamasını kullanmıştır. Bu dört uygulama İngiliz hane halkı panel anketi verileri ile yapılmıştır. Uygulama sonucunda insani gelişmişliğin farklı yaklaşımlarla ölçülmesinin mümkün olduğu vurgulanmıştır.

2. NESNEL AĞIRLIKLANDIRMA YÖNTEMLERİ

ÇKKV problemlerinin çözümünün önemli aşamalarından biri kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesidir. Aynı problem için uygulanan farklı ağırlıklandırma yöntemleri, kriterlerin farklı ağırlıklandırmasına neden olur (Hobbs,1980'den aktaran Zardari vd., 2015: 37). Ağırlıklandırma yöntemleri, öznel ağırlıklandırma ve alternatiflerin kriterler için aldığı değerler yani veriler baz alınarak belirlenen nesnel ağırlıklandırmalar olmak üzere ikiye ayrılır (Kao, 2010: 1786).

Öznel ağırlıklandırma yöntemleri karar vericinin yargıları, sahip olduğu bilgi ve deneyimlerine bağlı olarak şekillenen yöntemlerdir. Buna karşılık nesnel ağırlıklandırma yöntemleri, karar vericinin yargılarından bağımsız olarak matematiksel modellerin kullanıldığı yöntemlerdir (Ahn, 2011: 552).

2.1 Entropi Yöntemi

Entropi kavramı, olasılıksal belirsizliğin ölçüsü olarak nitelendirilebilir. Örneğin iki farklı para atma deneyinde birinci deneyin yazı ve tura gelme olasılıkları sırasıyla 0.01 ve 0.99 olsun.

İkinci deneyde ise bu olasılıklar sırasıyla 0.5 ve 0.5 olsun. İki deney karşılaştırıldığında, ikinci deneyin olasılıksal belirsizliği birinci deneyden daha fazladır (Fang vd., 1997: 2).

Entropi bir sistemdeki bilgilerin kayıp ve kazançlarını ölçmek için kullanılır. Bilginin düzensizlik derecesi, olasılık dağılımının değişkenliğinin bir ölçüsüdür. Değişkenliğin büyük olması düzensizliğin fazla olduğunu ve buna bağlı olarak sistem ile ilgili bilginin az olduğunu gösterir (Rechberger ve Brunner, 2002: 810). Diğer bir deyişle, entropi bilgi teorisinde, bilginin düzensizlik derecesini yansıtır, değerin küçük olması sistemdeki düzensizliğin küçük olduğunu ve bilginin yararlılık değerinin daha büyük olduğunu gösterir (Qi vd., 2015: 58).

2.2. CRITIC Yöntemi

CRITIC, ÇKKV problemlerinde kriterlerin görece önem değerlerini nesnel biçimde belirleyen bir yöntemdir. Kriter ağırlıkları, her bir karar durumunun özünü oluşturan çatışma - çelişki ve bu zıtlığın yoğunluğundan (contrast intensity) elde edilir (Diakoulaki vd., 1995: 764). CRITIC yönteminde kriterler arasındaki zıtlığı belirlemek için korelasyon analizi kullanılır (Zardari vd., 2015: 33). Bu amaçla kriter ağırlıklarının belirlenmesi için öncelikle kriterlerin korelasyon matrisi oluşturulur. Bu matriste; iki kriter arasındaki uyum ne kadar yüksek ise bu kriterlere ilişkin korelasyon değeri o kadar yüksek bulunur.

3. TELAFİ EDİCİ ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİ

ÇKKV yöntemleri, telafi edici ve telafi edici olmayan yöntemler olmak üzere ikiye ayrılır (Billing ve Marcuc, 1983: 332-333; Svenson, 1979: 92). Telafi edici olmayan yöntemler, kriterler arasında ödünleşmeye izin vermeyen yöntemlerdir. Tercih edilen veya olumlu bir kriter, tercih edilmeyen veya olumsuz bir kriteri telafi etmez. Her kriter kendi içerisinde değerlendirilir. Telafi edici yöntemlerde ise kriterler arasında ödünleşmeye izin verilir. Tercih edilen veya olumlu bir kriter, tercih edilmeyen veya olumsuz bir kriteri telafi eder (Hwang ve Yoon, 1981: 24-25). Bir anlamda, telafi edici ÇKKV yöntemleri, kriterler arasındaki dengeleme sürecine dayanır. Bu yöntemler kriterler arasındaki dengeleme sonucunda alternatifler arasında seçim, sıralama ve uzlaşma sağlar. Telafi edici karar verme yöntemlerinde, bilgiler detaylı bir şekilde işlenir ve kriterler arasında ödünleşme yapılması gerekir. Telafi edici olmayan karar verme yöntemlerinde ise, eldeki bütün bilgiler kullanılmaz ve ödünleşme göz ardı edilir. Telafi

edici olmayan karar modelleri, sınırlandırılmış rasyonellik (bounded rationality) kavramı ile tutarlılık gösterir (Rothrock ve Yin, 2008: 125).

3.1. Gri İlişkisel Analiz

Bir sistemdeki iki üye arasında veya iki sistem arasında değişen ilişkilerin ölçümüne, "gri ilişki" denir. Bu üyeler arasındaki benzerlik miktarını veya farklılığı ölçmeye ise "gri ilişkisel analiz" denir (Feng ve Wang, 2000: 136). GİA'nın amacı, bütün faktörlerin değişen özellikleri ile ilgili olan veri setleri arasındaki geometrik karşılaştırmayı yapmaktır. Bu karşılaştırmada gri ilişkisel derece değerlerinden yararlanır. Eğriye en yakın olan serinin gri ilişkisel derecesi en yüksek, eğriye en uzak olanın gri ilişkisel derecesi de en azdır (Du ve Wang, 2010: 142). GİA tekniğinde gri ilişkisel derece, referans alınan seri ile diğer serilerin karşılaştırılması sonucu ortaya çıkan bir değerdir. Gri ilişkisel derece [0,1] aralığında değerler alır. Bulunan değer 1'e ne kadar yakınsa, referans seri ile karşılaştırma yapılan seri arasındaki benzerlik o kadar fazladır. Buna karşın, referans seri ile karşılaştırma yapılan serinin derecesi 0'a ne kadar yakınsa benzerlik o kadar azdır biçiminde yorumlanır. İnsanlar mevcut bilginin netlik derecesini genellikle renklerle ifade etmektedir. Tamamıyla eksik bilginin varlığı veya belirsizlik durumundaki sistemler siyah, tam bilginin ve belirsizliğin olmadığı sistemler beyaz, kısmi bilginin olduğu sistemler ise gri renkte ifade edilmektedir (Liu vd., 2012: 99). Sosyal, ekonomik ve bilimsel araştırma yaparken yetersiz bilgi içeren birçok durumla karşılaşırız.

Bu sistemlerdeki yetersiz bilgi ve belirsizlik durumu GİA'de grilik olarak açıklanmaktadır. Belirsizlik alanlarına örnek olarak; sistemdeki parametre veya faktörlerle ilgili bilgi yetersizliği, sistemin yapısı ile ilgili bilgi yetersizliği, sistem sınırları ile ilgili bilgi yetersizliği ve sistemin hareket yönü ile ilgili bilgi yetersizliği verilebilir (Liu ve Lin, 2006: 6).

Gri ilişkisel uzay ikili sistemdeki gösterimi (X, Γ) şeklindedir. X, referans ve karşılaştırma serisi olan x_0 ve referans seri ile karşılaştırma yapılacak olan x_i serisinden oluşur. Γ , gri ilişkisel uzayda $\gamma \in \Gamma$ gibi gri ilişkisel haritalardan oluşan harita kümesi olarak adlandırılır (Julong, 1989:4). GİA dört varsayım üzerinden hareket eder: normallik, dual simetri, bütünlük ve yakınlık.

GİA beş adımdan oluşur (Wu, 2002: 211):

• Referans Serisinin Elde Edilmesi

Başlangıç karar matrisinde, fayda yönlü kriterlerde alternatiflerin aldığı en büyük değer, maliyet yönlü kriterlerde alternatiflerin aldığı en küçük değer referans serisi olarak belirlenir.

$$X = \begin{bmatrix} x_0(1) & x_0(2) & \dots & x_0(n) \\ x_1(1) & x_1(2) & \dots & x_1(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_m(1) & x_m(2) & \dots & x_m(n) \end{bmatrix} \quad (1)$$

• Normalizasyon Matrisinin Oluşturulması

Normalizasyon yöntemleri kriterleri yaklaşık olarak aynı büyüklüklerde ölçeklendirir. Bununla birlikte farklı sonuçlar üretilebildiğinden farklı teknikler, farklı çözümlere neden olabilir. Bu nedenle problemin çözümünde uygun normalizasyon tekniğinin kullanılmaması, gerçek çözümün ortaya çıkmasına engel olabilir. (Chatterjee ve Chakraborty, 2014: 148). Bu çerçevede GİA yönteminde normalizasyon yöntemi olarak Weitendorf Lineer normalizasyon yöntemi uygulanmaktadır. Bu normalizasyon yöntemine göre:

Kriter maliyet yönlü ise;

$$x_i^* = \frac{\max_j x_i(j) - x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (2)$$

Kriter fayda yönlü ise;

$$x_i^* = \frac{x_i(j) - \min_j x_i(j)}{\max_j x_i(j) - \min_j x_i(j)} \quad (3)$$

Kriter için optimal bir değer belirlenmişse;

$$x_i^* = \frac{|x_i(j) - x_{0b}(j)|}{\max_j x_i(j) - x_{0b}(j)} \quad (4)$$

förmülleri kullanılarak veriler normalize edilir. Verilerin normalize edilmesi ile aşağıda gösterilen normalizasyon matrisi elde edilir.

$$X^* = \begin{bmatrix} x_1^*(1) & x_1^*(2) & \dots & x_1^*(n) \\ x_2^*(1) & x_2^*(2) & \dots & x_2^*(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_m^*(1) & x_m^*(2) & \dots & x_m^*(n) \end{bmatrix} \quad (5)$$

• Mutlak Değer Matrisinin Oluşturulması

j. kriter için referans serisi olan x_0^* ile

normalize edilmiş karşılaştırma matrisinin elamanı olan x_i^* arasındaki fark olan $\Delta_{0i}(j)$ değerleri hesaplanarak mutlak değer matrisi oluşturulur.

$$\Delta_{0i} = |x_0^*(j) - x_i^*(j)| \quad i = 1, 2, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (6)$$

Bütün faktör serileri ile referans serisi arasındaki mutlak değer farkları alınarak mutlak değer matrisi oluşturulur.

$$\Delta_{0i} = \begin{bmatrix} \Delta_{01}(1) & \Delta_{01}(2) & \dots & \Delta_{01}(n) \\ \Delta_{02}(1) & \Delta_{02}(2) & \dots & \Delta_{02}(n) \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \Delta_{0m}(1) & \Delta_{0m}(2) & \dots & \Delta_{0m}(n) \end{bmatrix} \quad (7)$$

• Gri İlişkisel Katsayı Matrisinin Oluşturulması

$\Delta_{\max}$ mutlak değer matrisinin sayısal olarak en büyük değerli elemanı, $\Delta_{\min}$ mutlak değer matrisinin sayısal olarak en küçük elemanını ifade eder. ξ ayırıcı katsayısı olarak ifade edilen ve $[0,1]$ aralığında değer alan bir katsayıdır.

$$\Delta_{\max} = \max_i \max_j \Delta_{0i}(j), \quad \Delta_{\min} = \min_i \min_j \Delta_{0i}(j) \quad (8)$$

Gri ilişkisel katsayı Eşitlik (9) ile hesaplanır.

$$\gamma_{0i} = \frac{\Delta_{\min} + \xi \Delta_{\max}}{\Delta_{0i} + \xi \Delta_{\max}} \quad (9)$$

• Gri İlişkisel Derecelerin Hesaplanması

Gri ilişkisel derece referans serisi x_0^* ile karşılaştırma serileri x_i^* arasındaki benzerliğin bir ölçüdür. Gri ilişkisel derecenin büyüklüğü ne kadar fazla ise x_0^* ile x_i^* arasındaki benzerlik o kadar fazladır. Gri ilişkisel derece Eşitlik (10) ile bulunur.

$$\Gamma_{0i} = \frac{1}{n} \sum_{j=1}^n \gamma_{0i}(j) \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (10)$$

3.2. MOORA Yöntemi

MOORA yöntemi çok amaçlı optimizasyon yöntemidir. MOORA-OY yöntemi ve MOORA-RNYY olmak üzere iki yöntemden oluşmaktadır (Brauers ve Zavadskas, 2006: 445). MOORA-OY'da temel yaklaşım, normalize edilmiş olan fayda kriterleri toplamından, normalize edilmiş maliyet kriterleri toplamının farkının hesaplanarak sonuca ulaşılmasıdır (Stanujkic vd., 2012: 145-146). MOORA-RNYY'de ise, kriterlerin fayda - maliyet yönlü

olma durumlarına göre belirlenen referans serisi ile diğer sütun elemanları arasındaki farkın hesaplanması temeline dayanır.

Çok amaçlı optimizasyon (veya programlama) belli kısıtlara bağlı kalarak, iki veya daha fazla çatışan amacı aynı anda optimize etme sürecidir. Optimal kararlar, çatışan iki veya daha fazla amacın dengelendiği aralıkta bulunmak zorundadır (Chakraborty, 2011: 1156). Çok amaçlı optimizasyon problemleri genellikle çelişen amaçları (kriterleri) barındırır (Taha, 2014:343). Çok amaçlı problem çözümlerinde kriterlerin yönlerine bağlı olarak fayda fonksiyonu ve maliyet fonksiyonu tanımlanır (Winston,1994: 772).

Literatürde MOORA Yönteminin; MOORA-RNYY, MOORA-OY ile birlikte Tam Çarpım Yaklaşımı (Full Multiplicative Form) ve anılan üç yaklaşımın sonuçlarının (sıralamalarının) Baskınlık Teorisi (The Theory of Dominance) kullanılarak tek bir sıralamanın elde edildiği MULTI-MOORA olmak üzere dört farklı türünün kullanıldığı görülmüştür (Kundakçı, 2016: 19-20). Ayrıca Stanujkic vd. (2012: 141-154) yaptıkları çalışmada kriter değerinin tek bir değer değil de belirli bir aralıkta değer alması durumunda MOORA-OY adımlarını tekrar ele almışlardır.

3.2.1. MOORA - Oran Yöntemi

MOORA-OY'da çözüme, $i=1,2,\dots,n$ kriter ve $j=1,2,\dots,m$ alternatifler olmak üzere, x_{ij} değerlerinden oluşan başlangıç karar matrisinin oluşturulması ile başlanır ve aşağıda açıklanan dört adımla süreç tamamlanmış olur (Brauers ve Zavadskas, 2006: 447; Stanujkic vd., 2012: 147-148).

- Verilerin Normalize Edilmesi

Normalize edilmiş karar matrisi $i=1,2,\dots,m$ alternatif sayısı ve $j=1,2,\dots,n$ kriter sayısını göstermek üzere, r_{ij} değerleri Eşitlik (11) ile hesaplanır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}} \quad (11)$$

Kriterlerin önem derecelerinin farklı olması durumunda kriter ağırlıkları ile ilgili sütun değerleri çarpımı Eşitlik (12) ile yapılır.

$$v_{ij} = w_j \cdot r_{ij} \quad (12)$$

- Fayda ve Maliyet Kriterlerinin Hesaplanması

Karar problemlerinin çözümünde, maksimize

etmek istediğimiz kriterler fayda kriterleri, minimize etmek istediğimiz kriterler de maliyet kriteridir. S_i^+ olarak gösterilen fayda kriterleri ve S_i^- olarak gösterilen maliyet kriterlerinin toplamı Eşitlik (13) ve Eşitlik (14)'ten yararlanılarak hesaplanır.

$J^{\max}$ fayda kriterlerinin aldığı değerleri göstermek üzere,

$$S_i^+ = \sum_{j=1}^n v_{ij} \quad j \in J^{\max} \quad (13)$$

$J^{\min}$ maliyet kriterlerinin aldığı değerleri göstermek üzere,

$$S_i^- = \sum_{j=1}^n v_{ij} \quad j \in J^{\min} \quad (14)$$

- Performans Endekslerinin Hesaplanması

Eşitlik (13) ve Eşitlik (14) ile her bir alternatifin, fayda kriterleri için aldığı değerler toplamı ile maliyet kriterleri için aldığı değerler toplamı bulunur. Elde edilen bu iki değer farkı alternatifin performans endeks değerlerini verir. Her bir alternatife ait performans endeksleri Eşitlik (15)'te olduğu gibi hesaplanır.

$$S_i = S_i^+ - S_i^- \quad (15)$$

- Alternatiflerin Sıralanması

Performans endeksleri hesaplandıktan sonra en büyük değer sahip olan endeksten başlanarak sıralama işlemi yapılır. Eğer karar problemi bir seçim problemi ise en yüksek performans endeks değerine sahip olan alternatif seçilir.

$$A^* = \left\{ A_i : \max_i S_i \right\} \quad (16)$$

3.2.2. MOORA- Referans Nokta Yaklaşımı Yöntemi

MOORA-RNYY'de temel prensip, maksimum yapılmak istenen kriterin alternatiflerde aldığı en büyük değer ve minimum yapılmak istenen kriterin alternatiflerde aldığı en küçük değer olan (r_j) değerleri ile normalleştirilmiş matris değerleri (r_{ij}) arasındaki farkın mutlak değerinin bulunmasıdır (Brauers ve Zavadskas, 2010: 12).

MOORA-RNYY'de alternatiflerin, kriter değerleri ve yönleri baz alınarak belirlenmiş referans noktalarına olan uzaklıkları bulunur (Özbek, 2015: 9). Referans Nokta Yaklaşımı Yöntemi'nde aşağıdaki işlem adımları

gerçekleştirilir.

- Verilerin Normalize Edilmesi

MOORA-OY'da olduğu gibi Eşitlik (11) ile normalize edilmiş karar matrisi oluşturulur.

- Referans Serisinin Belirlenmesi

Kriterlerin fayda ve maliyet yönlü olmalarına bağlı olarak belirlenen referans seri ile referans serisinin ait olduğu sütundaki elemanların farkları Eşitlik (17)'de gösterildiği şekilde hesaplanarak, d_{ij} elemanlarından oluşan D matrisi oluşturulur.

$$d_{ij} = |r_j - r_{ij}| \quad (17)$$

- Sütunlara Ait En Büyük Değerlerin Bulunması

D matrisi oluşturulduktan sonra Eşitlik (18)'de gösterilen Chebyshev metrik formülü ile her bir sütuna ait en büyük değer bulunur (Poznyak, 2008:256).

- Alternatifin Seçimi

Eğer problem bir sıralama problemi ise, Eşitlik (18) ile her bir alternatifin sütunlarda aldığı en büyük değerler küçükten büyüğe doğru sıralanarak, sıralama yapılır. Eğer problem bir seçim problemi ise, en küçük değere sahip alternatif seçilir.

67

4. GRİ İLİŞKİSEL ANALİZ VE MOORA YÖNTEMLERİ İLE ÜLKELERİN İNSANI GELİŞİMİ DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ

4.1 Problemin Tanımı

Ele alınan problem; ülkelerin sahip oldukları kaynaklar ile bu kaynakların ülke vatandaşlarına olan yansıma derecesini birlikte değerlendirmektir. İGE sıralamasında üst sıralarda olan bir ülkenin göstergeleri olumlu değerlere sahipken bu olumlu değerlerin topluma ne kadar yansıdığı problemin konusudur. Bu amaçla İGE göstergeleri ve AYKA göstergeleri beraber ele alınarak birleşik bir gelişmişlik endeksi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Türkiye ve 28 AB ülkesi çalışmanın alternatiflerini oluşturmuştur.

Ülkelerin her alanda gelişmişlik düzeylerini, sosyal ve ekonomik yapısını diğer ülkelerle karşılaştırmamızı sağlayan çeşitli kuruluşlar vardır. Bu kuruluşlar belirli zaman aralıklarıyla raporlar yayınlıyorlar ve bunların en önemlilerinden biri; BMKP'dir. BMKP'nin her yıl yayınlamış olduğu İGR, birçok alanda ülkeleri kıyaslamak, onlara yol göstermek ve kalkınmalarına yardımcı olmak amacıyla endeksler oluşturur. Bu endekslerin en önemlisi; İGE'dir. İGE, göstergeleri; uzun

yaşam, eğitim (iki gösterge) ve gelir olmak üzere toplam 4 göstergeden oluşmaktadır (UNDP, 2015: 204). Bu göstergeler ışığında ülkelerin insani gelişmişlik düzeyleri belirlenir ve ülkeler arasında bir sıralama oluşturur.

Ülkelerin sahip oldukları ile toplum refahına yansıttıkları farklılık gösterebilir. Bu bağlamda ülke vatandaşlarının birçok alanda tutumlarını ölçmek amacıyla anketler düzenleyen kuruluşlar vardır. Bunlardan birisi, Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan Avrupa Şehirlerinin Yaşam Kalitesi (Quality of Life in European Cities 2015) yayınıdır. Bu yayın 2015 yılında, Türkiye şehirlerinin de içinde bulunduğu 83 Avrupa şehirlerinde yaşayan vatandaşlara ait anket sonuçlarını içermektedir. Ülke vatandaşlarının sosyal, ekonomik, çevresel vb. tutumlarını ölçmek amacıyla uygulanmaktadır. AB'nin çeşitli alanlarda kamuoyu araştırmalarını yapan kurum, Eurobarometer (EB) kurumudur⁵

4.2. Problemin Amacı

Endeksleri oluşturmak amacıyla ele alınan göstergelerin hem öznesi hem de nesnesi insandır. Bu anlamda göstergeler, toplumdaki bireylerden ayrı düşünülemez. Bir ülkenin gösterge değerlerinin iyi olması yanında, bu göstergeyi olumlu yönde etkileyen kriterlerin toplum yaşamında bir karşılık bulması da önemlidir. Bu amaçla İGE göstergeleri olan; doğumda beklenen yaşam süresi, ortalama okullaşma süresi, beklenen okullaşma süresi, kişi başı GSMH ve toplumun tutumlarını ölçmek amacıyla yapılan EB anketi soruları birer gösterge olarak ele alınmış ve birleşik bir gelişmişlik endeksi oluşturulmuştur. Çalışmada, İGE'nin göstergeleri ile toplumun tutumu beraber ele alınarak daha kapsamlı sonuçlara ulaşılması hedeflenmiştir. Çalışmanın birinci amacı; telif edici yöntemler olan GİA ve MOORA yöntemlerinin sıralama amaçlı kullanımlarında yeterliliklerinin ortaya konması ve iki yöntemin ne derece benzer sonuçlar verdiğinin belirlenmesidir. İkinci amaç ise; Ülkemizin diğer AB ülkeleri içerisindeki sıralamasını, İGE göstergeleri ve toplum tutumunun beraber ele alınarak belirlenmesidir.

4.3. Problemin Kriterleri

Çalışmada kriterler belirlenirken, İGR'de yer alan İGE göstergeleri ve AYKA'da kullanılan bazı göstergeler kullanılmıştır. AYKA'da kullanılan anket soruları beşli likert ölçeği ile hazırlanmış sorulardır. Anket sorularına verilen cevaplar derecelendirilmeye

⁵ <http://www.ab.gov.tr/?p=45725&l=1>

çalışılmıştır. Her iki yöntemin uygulanmasında kriter ağırlıkları nesnel ağırlıklandırma yöntemleri olan Entropi ve CRITIC yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada Türkiye ve 28 AB ülkesinin İGE göstergeleri ve AYKA anket sonuçları kullanılarak karşılaştırılması gerçekleştirilmiştir. GİA ve MOORA yöntemlerinde kullanılan göstergeler eşit önem derecesinde (ağırlıklandırma kullanılmadan) ve nesnel ağırlıklandırma yöntemleri olan Entropi ve CRITIC yöntemleri

kullanılarak elde edilen gösterge ağırlıkları ile ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Göstergelerin eşit önem derecesine sahip olması durumu ile farklı önem derecesine sahip olma durumu karşılaştırılmıştır. Kullanılan anket soruları ve İGE göstergeleri ile bu göstergelerin Entropi ve CRITIC yöntemleri ile elde edilen ağırlık değerleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan Kriterler

		Kriterler	Entropi Ağırlık Değerleri	CRITIC Ağırlık Değerleri
İGE Göstergeleri	K1	Kişi başı GSMH	0,0640	0,0358
	K2	Ortalama okullaşma süresi	0,0243	0,0363
	K3	Beklenen okullaşma süresi	0,0630	0,0551
	K4	Doğumda beklenen yaşam süresi	0,0463	0,0643
AYKA Göstergeleri	K5	Şehir memnuniyeti	0,0147	0,0224
	K6	Toplu taşıma	0,0210	0,0295
	K7	Sağlık hizmetleri	0,0517	0,0412
	K8	Spor olanakları	0,0325	0,0283
	K9	Kültürel olanaklar	0,0184	0,0318
	K10	Eğitim olanakları	0,0600	0,0367
	K11	Mimari yapı	0,0329	0,0276
	K12	Kamusal alanlar	0,0257	0,0296
	K13	Perakende mağazaları	0,0178	0,0415
	K14	İstihdam olanakları	0,0529	0,0425
	K15	Ev kira ücretleri	0,0828	0,0941
	K16	Göçmenlerin entegrasyonu	0,0274	0,0420
	K17	Güven hissi	0,0301	0,0302
	K18	İdari hizmet	0,0449	0,0357
	K19	Hava kalitesi	0,0565	0,0371
	K20	Gürültü düzeyi	0,0500	0,0350
	K21	Temizlik	0,0331	0,0304
	K22	Yeşil alanlar	0,0235	0,0286
	K23	İklim değişikliği ile mücadele	0,0523	0,0360
	K24	Yaşanılan hayat memnuniyeti	0,0186	0,0244
	K25	Yaşam alanları memnuniyeti	0,0131	0,0241
	K26	Hane halkı ekonomik durum	0,0198	0,0243
	K27	İş durum memnuniyeti	0,0227	0,0340

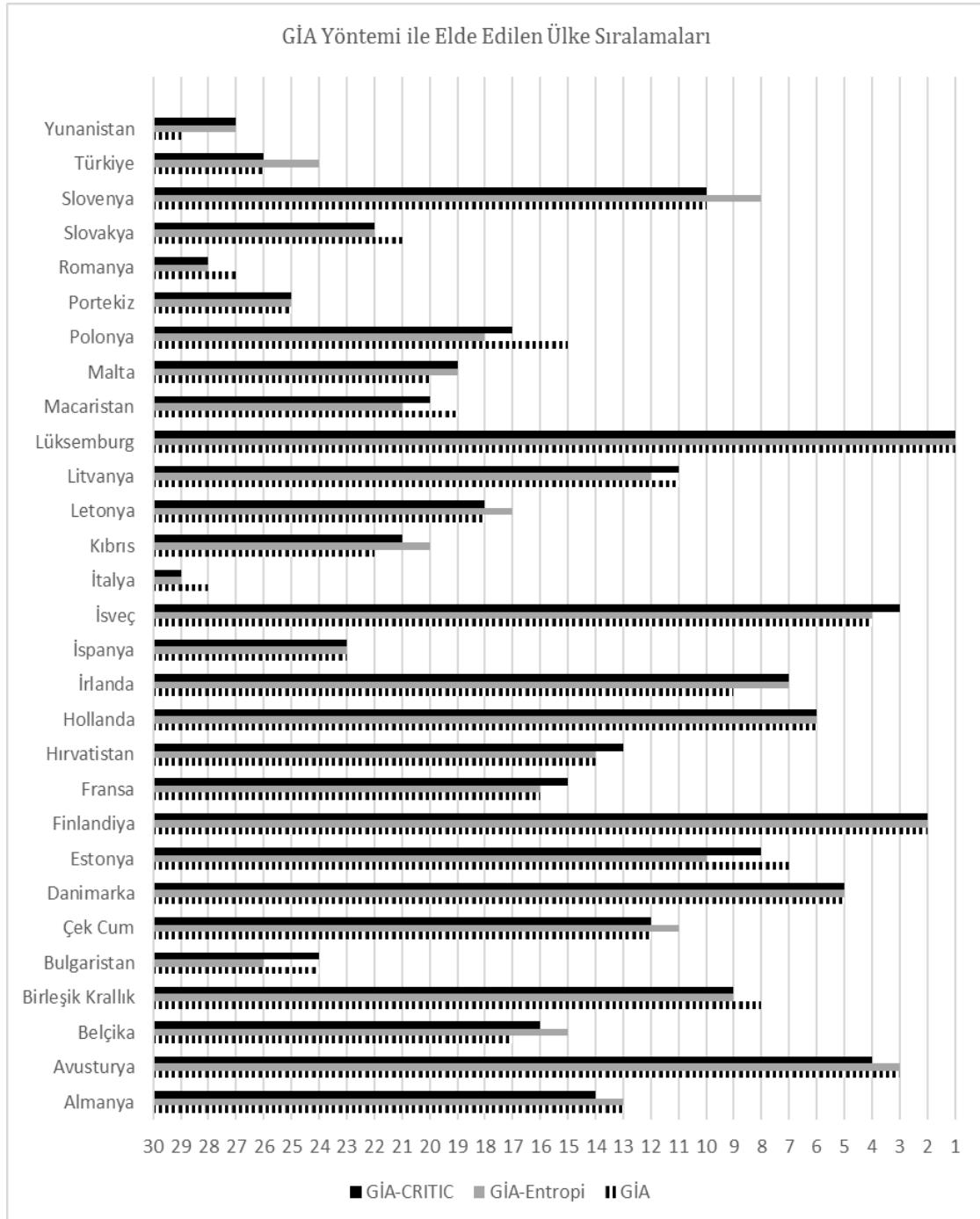
5. BULGULAR

Ülkeler GIA, MOORA-OY ve MOORA-RNYY ile sıralanırken göstergeler; eşit ağırlık, Entropi ve CRITIC Yöntemleri ile belirlenen ağırlık değerleri kullanılarak her bir yöntem için üç farklı sıralama elde edilmiştir. Entropi ve CRITIC yöntemleri kullanılarak göstergelerin ağırlıkları Excel hesap tablosunda gerekli işlemler yerine getirilerek hesaplanmıştır.

Tablo 1'de görüldüğü gibi ev kira ücretleri (K15) göstergesi her iki nesnel ağırlıklandırma

yöntemine göre en yüksek ağırlığa sahip kriter olmaktadır. Entropi yöntemine göre en yüksek ağırlık bilgisine sahip kriterler sırasıyla; ev kira ücretleri (K15), kişi başı GSMH (K1) ve beklenen okullaşma süresi (K3) olurken, CRITIC yöntemine göre en yüksek ağırlık bilgisine sahip göstergeler; ev kira ücretleri (K15), doğumda beklenen yaşam süresi (K4) ve beklenen okullaşma süresi (K3) olmaktadır. GIA, MOORA-OY ve MOORA-RNYY ile elde edilen ülke sıralamaları grafiklerde gösterilmiştir.

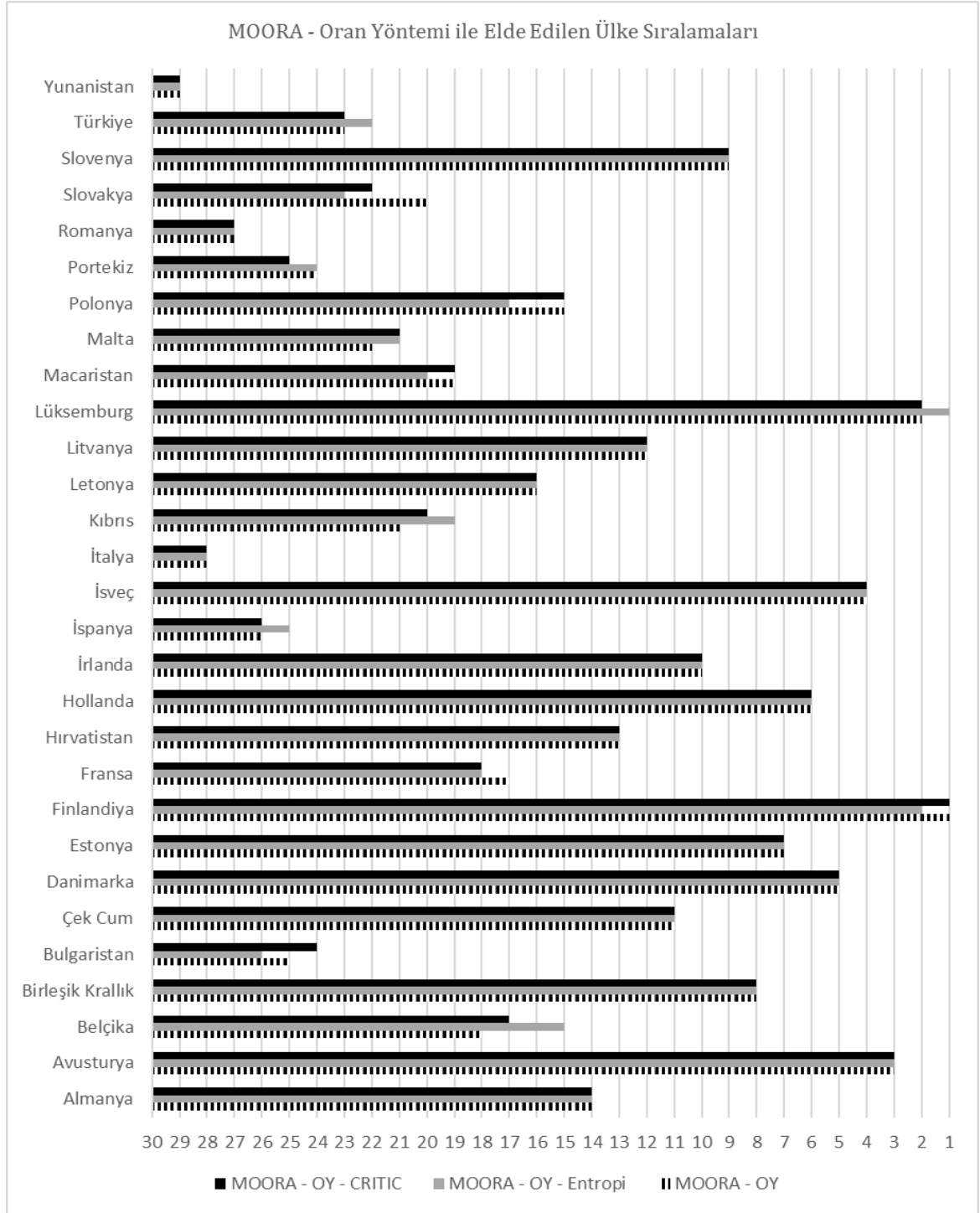
Grafik 1. GIA Yöntemi ile Elde Edilen Ülke Sıralamaları

GİA yöntemi ile elde edilen endeks değerlerine göre ilk üç ülke sırasıyla; Lüksemburg, Finlandiya ve Avusturya olmuştur. Entropi yöntemine göre gösterge ağırlıkları dikkate alındığında ülke sıralamaları değişmemiş, CRITIC yönteminde ise sıralamalarda Avusturya 3. sıradan 4. sıraya gerilemiştir. GİA yöntemi ile ülke sıralamalarında son sırayı alan

ülkeler sırasıyla; Yunanistan, İtalya ve Romanya olmuştur. Göstergelerin Entropi ile ağırlıklandırılması sonucunda son sırayı alan ülkeler sırasıyla; İtalya, Romanya ve Yunanistan olurken, CRITIC yöntemi ile göstergelerin ağırlıklandırılması sonucunda en son sırayı alan ülkeler değişmemiştir.

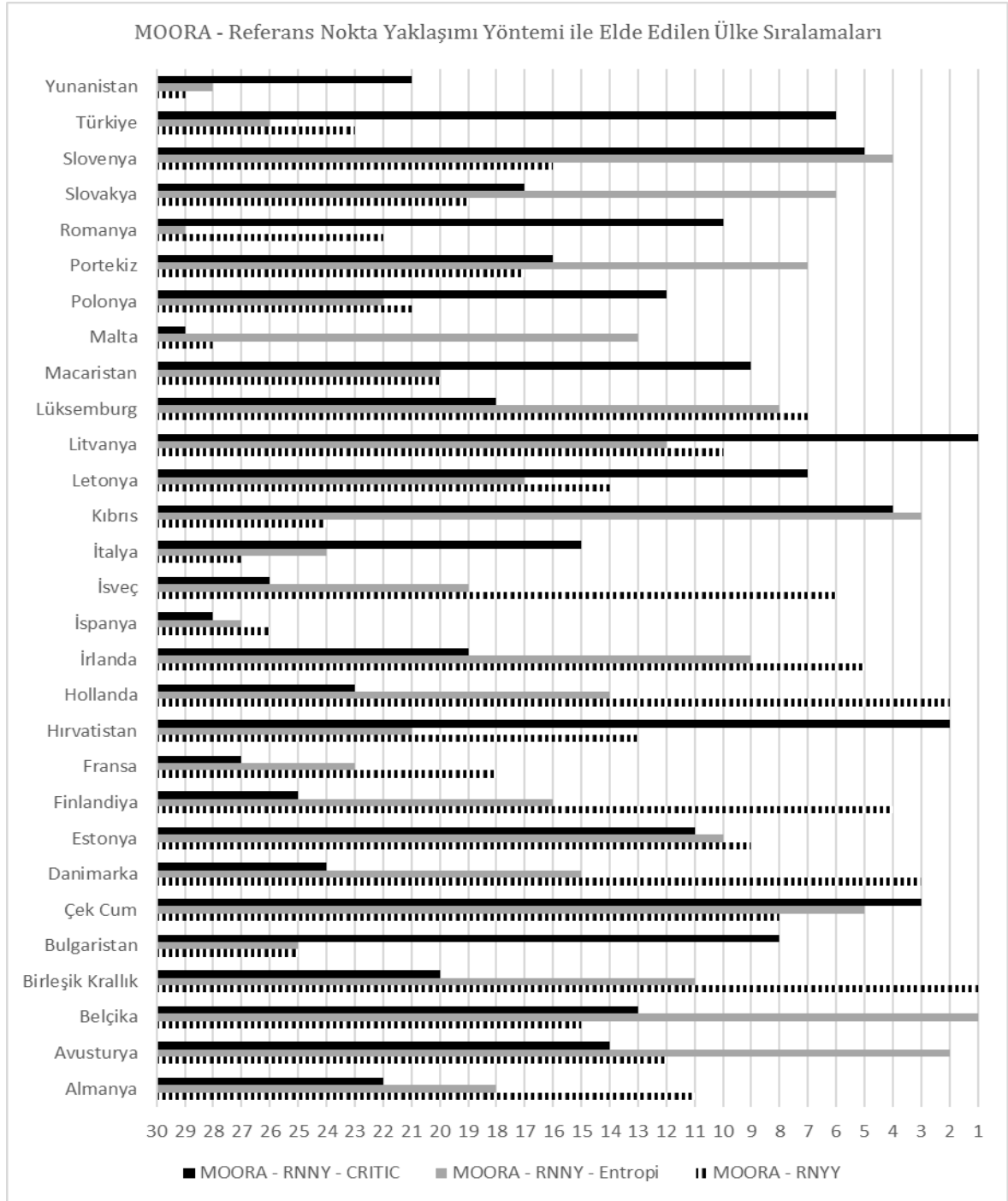
Grafik 2. MOORA- Oran Yöntemi ile Ülke Sıralamaları

MOORA-OY ile elde edilen sonuçlara göre ilk sırayı alan ülkeler sırasıyla; Finlandiya, Lüksemburg ve Avusturya olurken, son sırayı alan ülkeler sırasıyla; Yunanistan, Romanya ve İtalya olmuştur. MOORA-OY'da, entropi yöntemine göre elde edilen gösterge ağırlıkları kullanıldığında ilk sıradaki ülke sıralamaları; Lüksemburg, Finlandiya ve Avusturya, son

sıradaki ülkeler ise değişmemiştir. MOORA-OY'da, CRITIC yöntemine göre elde edilen gösterge ağırlıkları kullanıldığında ilk sıradaki ülke sıralamaları; Finlandiya, Lüksemburg ve Avusturya ilk üç sırayı almıştır. Göstergelerin ağırlıkları dikkate alınarak yapılan analizlerde son sırayı alan ülke sıralamaları değişmemiştir.

Grafik 3. MOORA- Referans Yöntemi ile Ülke Sıralamaları

MOORA-RNYY'e göre elde edilen ülke sıralamalarında ilk sırayı alan ülkeler sırasıyla; Birleşik Krallık Hollanda ve Danimarka olurken son sırayı alan ülkeler sırasıyla; Yunanistan, Malta ve İtalya olmuştur. MOORA-RNYY'de göstergelerin Entropi yöntemi ile ağırlıklandırılması sonucunda ilk sırayı alan ülkeler sırasıyla; Avusturya, Kıbrıs ve Slovenya olurken, son sırayı alan ülkeler sırasıyla; Romanya, İspanya ve Yunanistan olmuştur. MOORA-RNYY'de göstergelerin CRITIC yöntemi ile ağırlıklandırılması sonucunda ilk sırayı alan ülkeler sırasıyla; Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti ve Kıbrıs olurken, son sırayı alan ülkeler sırasıyla; Malta, İspanya ve Fransa olmuştur. GİA, MOORA-OY ve MOORA-RNYY'nin kullanılması ile elde edilen sıralamalar arasındaki benzerlik Spearman sıra korelasyon değerlerinin hesaplanması ile ortaya konmuştur. Sıra korelasyon değerleri %87 ve üzerinde elde edilmiştir. Bu durum seçilen yöntemlerin birbirine çok benzer sıralamalar oluşturduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Göstergelerin, Entropi yöntemi ile ağırlıklarının belirlenmesi sonucunda, sıralamaların ortaya çıkmasında en büyük önem derecesine sahip göstergelerin; K15 (ev kira ücretleri), K1 (kişi başı GSMH) ve K3 (beklenen okullaşma süresi) olduğu; CRITIC yöntemi ile ağırlıklarının belirlenmesi sonucunda ise en önemli göstergelerin; K15 (ev kira ücretleri), K4 (doğumda beklenen yaşam süresi) ve K3 (beklenen okullaşma süresi) olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar; gelişmişlik düzeyinde iyileştirme planlayan ülkelerin öncelikli ele alması gereken alanları belirlemede sorumlu yöneticilere bilgi sağlayacaktır.

Entropi ve CRITIC yöntemleri ile belirlenen gösterge ağırlıklarına göre benzer sonuçlar verdiği ve ülke sıralamalarını en çok etkileyen göstergenin ev kira ücretleri göstergesi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. GİA yönteminde göstergelerin eşit önem derecesine sahip olması durumu ile gösterge ağırlıklarının

Entropi ve CRITIC yöntemleri ile belirlenmesi durumu arasında çok büyük sıralama farklarının oluşmadığı fakat Entropi yönteminin CRITIC yöntemine oranla ülke sıralamalarını daha fazla etkilediği görülmüştür. Benzer olarak MOORA - OY ile göstergelerinin eşit önem derecesine sahip olması durumu ile göstergelerin önem derecelerinin Entropi ve CRITIC yöntemleri ile belirlenmesi durumunda yapılan ülke sıralamalarında yine çok büyük sıralama farklılığının oluşmadığı, benzer olarak Entropi yönteminin ülke sıralamalarını daha fazla etkilediği görülmüştür. MOORA - RNYY ise, göstergelerin eşit öneme sahip olması durumu ile göstergelerin Entropi ve CRITIC yöntemleri ile önem derecelerinin belirlenmesi durumunda ülke sıralamaları arasında büyük farklılıklar olduğu görülmüştür. Entropi ve CRITIC yöntemleri ile belirlenen gösterge ağırlıklarının MOORA-RNYY ile yapılan analizleri büyük oranda etkilediği görülmüştür. GİA ve MOORA-OY ile elde edilen sıralamaların Spearman Sıra Korelasyon değeri hesaplandığında, %99,01 oranında benzerlik bulunmuştur. GİA ve MOORA-OY, Entropi Yöntemi ile ele alındığında %98,76 oranında benzerlik bulunmuştur. GİA ve MOORA-OY, CRITIC Yöntemi ile ele alındığında %98,37 oranında benzerlik bulunmuştur. Telif edici ÇKKV yöntemleri olan GİA ve MOORA-OY' nin büyük oranda benzer skorlar ürettiği söylenebilir. GİA ve MOORA-OY ile elde edilen sıralamalar büyük oranda benzerlik göstermesine rağmen, MOORA-RNYY ile karşılaştırılıp, Spearman Sıra Korelasyon değeri hesaplandığında; yaklaşık olarak %87-89 oranında benzerlik bulunmuştur. Bu durumda MOORA-RNYY'nin, GİA ve MOORA-OY'ye oranla farklı skorlar ürettiği söylenebilir.

Gelecekte daha farklı insan merkezli göstergelerden yararlanılarak daha geniş bir pencereden problem incelenebilir. ÇKKV yöntemleri ve uygun çok değişkenli istatistik teknikleri kullanılarak elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir.

KAYNAKÇA

- Ahn, B.S. 2011. Compatible Weighting Method with Rank Order Centroid: Maximum Entropy Ordered Weighted Averaging Approach. *European Journal of Operational Research*, 212 (2011), 552-559.
- Baker, D.; Bridges, D.; Hunter, R.; Johnson, G.; Krupa, J.; Murphy, J. ve Sorenson, K. 2002. Guidebook to Decision - Making Methods. *Developed for the Department of Energy*, https://www.researchgate.net/publication/255621095_Guidebook_to_Decision-Making_Methods. (Erişim tarihi: 13.05.2016).
- Billing, R.S. ve Marcus, S.A. 1983. Measures of Compensatory and Noncompensatory Models of Decision Behavior: Process Tracing Versus Policy Capturing. *Organizational Behavior and Human Performance*, 31, 331-352.
- Brauers, W. K. M ve Zavadskas, E. K. 2006. The MOORA Method and Its Application to Privatization in A Transition Economy. *Control and Cybernetics*, 35 (2), 445-469.
- Brauers, W.K.M ve Zavadskas, E. K. 2010. Project Management by MULTIMOORA as an Instrument for Fransition Economies. *Technological and Economic Development*, 16(1), 5-24.
- Chakraborty, S. 2011. Application of The MOORA Method for Decision Making in Manufacturing Environment. *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 54, 1155-1166.
- Chatterjee, P. ve Chakraborty, S. 2014. Investigating The Effect of Normalization Norms in Flexible Manufacturing System Selection Using Multi-Criteria Decision Making Methods. *Journal of Engineering Science and Technology Review*, 7(3), 141-150.
- Colson, G. ve De Bruyn, C. 1989. Models and Methods in Multiple Objective Decision Making. *Mathematics on Computation*, 12(10-11), 1201-1211.
- Diakoulaki, D.; Mavrotas, G. ve Papayannakis, L. 1995. Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The CRITIC Methods. *Computers and Operations Research*, 22(7), 763-770.
- Du, J. ve Wang, X. 2010. The Analysis of China's Macro-Economy with Grey Dynamic Model in 30 Years of Reform and Opening Up. In *Advances in Grey Systems Research* (141- 152). Verlag Berlin Heidelberg: Springer
- Engineer, M.H.; Roy, N. ve Fink, S. 2010. "Healthy" Human Development Indices" *Social Indicators Research*, 99(1), 61-80.
- Feng, C.M. ve Wang, R.T. 2000. Performance Evaluation for Airlines Including the Consideration of Financial Ratio. *Journal of Air Transport Management*, 6, 133-142.
- Göksu, A. ve Güngör İ. 2008. Bulanık Analitik Hiyerarşi Proses Ve Üniversite Tercih Sıralamasında Uygulanması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 1-26.
- Grimm, M.; Harttgen, K.; Klasen, S. ve Misselhorn, M. 2008. A Human Development Index by Income Groups. *World Development*, 36(12), 2527-2546.
- Hwang C.L. ve Yoon K. 1981. *Multiple Attribute Decision Making Methods and Applications*. New York: Springer- Verlag.
- Julong, D. 1989. Introduction to Grey System Theory. *The Journal of Grey System*, 1,1-24.
- Kao, C. 2010. Weight Determination for Consistently Ranking Alternatives in Multiple Criteria Decision Analysis. *Applied Mathematical Modeling*, 34, 1779-1787.
- Kaya, P.; İpekçi Çetin, E. ve Kuruüzüm, A. 2011. Çok Kriterli Karar Verme İle Avrupa Birliği Ve Aday Ülkelerin Yaşam Kalitesinin Analizi. *Ekonometri ve İstatistik*, 13, 80-94.
- Kundakçı, N. 2016. Combined Multi-Criteria Decision Making Approach Based on Macbeth and Multi-MOORA Methods. *Alphanumeric Journal*, 4(1).
- Kurt, Ü. (2003). *Karar Verme Sürecinde Yöneticilerin Kişilik Yapılarının Etkileri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi, Ankara.
- Liu, S.; Forrest, J. ve Yang, Y. 2012. A Brief Introduction to Grey Systems Theory. *Grey Syst. Theory Appl.* 2 (2), 89-104.
- Liu, S. ve Lin, Y. 2006. *Grey Information Theory and Practical Applications*. London: Springer – Verlag.

- Özbek, A. 2015. *Akademik Birim Yöneticilerinin MOORA Yöntemiyle Seçilmesi: Kırıkkale Üzerine Bir Uygulama*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 38, 1-18.
- Poznyak, A.S. 2008. *Advanced Mathematical Tools for Automatic Control Engineers*. Elsevier: Amsterdam.
- Ramos, X. ve Silber, J. 2005. On The Application of Efficiency Analysis to The Study of the Dimensions of Human Development. *Review of Income and Wealth*, 51(2), 285-309.
- Reig-Martinez, E. 2012. Social and Economic Wellbeing in Europe and The Mediterranean Basin: Building an Enlarged Human Development Indicator. *Soc Indic Res*, 111, 527-547.
- Rothrock, L. ve Yin, J. 2008. Integrating Compensatory and Noncompensatory Decision Making Strategies in Dynamic Task Environments. *Decision Modeling and Behavior in Complex and Uncertain Environments*. (Ed: T. Kugler v.d). New York: Springer, ss. 125-141.
- Safari, H. ve Ebrahimi, E. 2014. Using Modified Similarity Multiple Criteria Decision Making Technique to Rank Countries in Terms of Human Development Index. *Journal of Industrial Engineering and Management*, 7(1), 254-275.
- Safari, H.; Khanmohammadi, E.; Hafezamini, A. ve Ahangari, S. S. 2013. A New Technique for Multi Criteria Decision Making Based on Modified Similarity Method. *Middle-East Journal of Science and Research*, 14(5), 712-719.
- Sarıkaya, M. 2013. *Karar Verme Süreçleri Ve Örgütsel Sessizlik*. Pamukkale Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Stanton, E. A. 2007. The Human Development Index: A History. *Political Economy Research Institute. Workingpaper Series 127*.
http://scholarworks.umass.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1101&context=peri_workingpapers
(Erişim tarihi: 26.06.2016).
- Stanujkic, D.; Magdalinovic, N.; Stojanovic, S. ve Jovanovic, R. 2011. Extension of ratio system part of MOORA method for solving decision-making problems with interval data. *Informatica*, 23, 141-154.
- Svenson, O. 1979. Process description of decision making. *Organizational behavior and human performance*, 23, 86-112.
- Taha, H. A. 2014. *Yöneylem Araştırması*. (Çev.) Ş.A. Baray ve Ş. Esnaf, Literatür Yayıncılık.
- UNDP. 2015. Human Development Report 2015. *United Nations Development Programme*, New York.
- UNDP. 2015. *Human Development Report Technical Notes 2015*. United Nations Development Programme, New York.
- Urfaloğlu, F. ve Genç, R. 2013. Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri İle Türkiye'nin Ekonomik Performansının Avrupa Birliği Üye Ülkeleri İle Karşılaştırılması. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, 35 (2), 329-360.
- Winston, W. L. 1994. *Operations Research: Applications and Algorithms*. (Third Edition). California: Duxbury Press.
- Wu, H. H. 2002. A Comparative Study of Using Grey Relational Analysis in Multiple Attribute Decision Making Problems. *Quality Engineering*, 15, 209 - 217
- Zardari, N. H.; Ahmed, K.; Shirazi, S. M. ve Yusop, Z. B. 2015. *Weighting Methods and Their Effect on Multi - Criteria Decision Making Model Outcomes in Water Resources Management*. London: Springer

FAILED EFFORTS TO REFORM HUMANITARIAN INTERVENTION SYSTEM IN THE UNITED NATIONS¹

DOI NO: 10.5578/jeas.50686

Şahin Eray KIRDIM²

ABSTRACT

The doctrine of humanitarian intervention is one of the most controversial issues in international relations and law. The UN Security Council, acting under its Chapter VII powers, can authorize humanitarian interventions. However, a number of interventions after the Cold War have shown that the political considerations of the five permanent members reduce the effectiveness of humanitarian interventions undertaken by the international community. Scholars who wish to improve this effectiveness have had proposals ranging from trying to remove the veto power of the permanent members in humanitarian intervention discussions to those proposing another cosmopolitan organization that will have a permanent armed force ready to be used in humanitarian crises. This article examines whether or not those proposals are strong enough to give raise any amendment in the humanitarian intervention system. If not, it aims to extract the criteria for the appropriate authority in humanitarian interventions to help future proposals.

Keyword: Humanitarian Intervention, United Nations, Security Council, Veto Power.

Jel Classification: F5, K33, F53

75

BİRLEŞMİŞ MİLLETLERDEKİ İNSANİ MÜDAHALE SİSTEMİNİ REFORM ETMEYE YÖNELİK BAŞARISIZ DENEMELER

ÖZ

İnsani müdahale doktrini, uluslararası ilişkiler ve uluslararası hukukun en çok tartışılan konularından biridir. BM Güvenlik Konseyi, BM Şartı VII. Bölüm yetkileri dahilinde, uluslararası topluluğu insani müdahaleleri gerçekleştirme konusunda yetkilendirebilir. Ancak, Soğuk Savaş sonrası dönemde gerçekleştirilen pek çok insani müdahalenin gösterdiği gibi, beş daimi üyenin politik çıkar hesapları uluslararası toplum tarafından gerçekleştirilen insani müdahalelerin etkisini düşürmektedir. Bu etkiyi artırmak isteyen akademisyenler, daimi üyelerin insani müdahale görüşmelerindeki veto yetkisini kaldırmaktan insani krizlerde kullanılmaya hazır kalıcı bir silahlı kuvvete sahip başka bir kozmopolit örgüt kurmaya kadar pek çok öneride bulundular. Bu makale, bu önerilerin insani müdahale sisteminde herhangi bir değişikliğe neden olacak kadar güçlü olup olmadığını incelemektedir. Makalenin temel amacı, gelecekteki önerilere yardımcı olacağı ümidiyle, insani müdahalelere yetki vermek gücüne haiz uygun makam için gerekli olan kriterleri belirlemektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsani Müdahale, Birleşmiş Milletler, Güvenlik Konseyi, Veto Yetkisi.

Jel Sınıflandırması: F5, K33, F53.

¹ Geliş Tarihi: 13.12.2016 - Kabul Tarihi: 06.02.2017

² Dr., Afyon Kocatepe University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Sub-Department of Juridical Sciences, +90 0 272 228 12 92 / 13169, yekirdim@aku.edu.tr

INTRODUCTION

A conventional definition of humanitarian intervention is “the threat or use of force by a state, group of states, or international organization primarily for the purpose of protecting the nationals of the target state from widespread deprivations of internationally recognized human rights” (Murphy, 1996: 11-12). There are two types of humanitarian intervention depending on the actors undertaking the intervention. The first type is unilateral humanitarian interventions, which are conducted without a prior Security Council authorization. An example of this type of intervention is the 1999 NATO intervention in Kosovo. The second type interventions occur as a result of a United Nations Security Council Resolution such as the ones in Somalia and Rwanda in 1990s.

The current international law regime on the authorization of humanitarian interventions is clear. Although some commentators argue that humanitarian interventions may be undertaken independent of the United Nations (Benjamin, 1992; Stein, 2004; Teson, 1988), this article favors others’ contention that it is the Security Council only, acting under its Chapter VII powers, that can authorize military interventions for humanitarian purposes. If unilateral humanitarian interventions were lawful, there would be no reason for the majority of the international community to claim that the 1999 NATO intervention in Kosovo was unlawful (Kosovo Report, 2000: 4). That being said, this article accepts the contention in the 2000 Kosovo Report.

Humanitarian interventions, therefore, are accepted legal as long as they are authorized by the Security Council. However, the effectiveness of humanitarian interventions has remained at an undesirable level due to the national interest concerns among the five permanent members of the Security Council (the P5). Altruistic humanitarian interventions either occur so late after heavy losses (i.e. Rwanda) or do not occur at all (i.e. Kosovo). This is so because the leading intervener countries always possess a national interest reason along with altruism. Therefore, the current regime causes a selectivity issue.

“It is only a matter of time before reports emerge again from somewhere of massacres, mass starvation, rape, and ethnic cleansing (Evans and Sahnoun, 2002: 100). Once again the question

will echo in the Security Council and world capitals: *What should we do?* Considering high-risk conflict areas such as Eastern Europe, the Middle East, and North Africa, it is likely that the political considerations of the P5 will defeat the humanitarian impulse in the crisis.

Fortunately, international law scholars have been working on proposals to reduce the single-authority impact of the Security Council on the authorization of humanitarian interventions. This article will review some of those important proposals. The article will focus on the three approaches that have gained the greatest attention. Those three are: i-) abolishing/limiting the veto power of the P5 on the humanitarian intervention discussions in the Security Council; ii-) enabling or allowing regional organizations to intervene in humanitarian crises in cases where the Security Council is deadlocked because of political disunity; and iii-) creating a cosmopolitan U.N. standing army ready to be used in humanitarian crises. The article will also explain in each subsection why these proposals would be ineffective to make the system work better and are unlikely to be adopted. The article will later extract the criteria for the appropriate authority in humanitarian interventions from those proposals and the objections to them for the purpose of helping future proposals.

1. UNWANTED VETO POWER IN THE CONTEXT OF MASS ATROCITIES

The Security Council has faced criticism since its establishment in 1946. In the age of human rights and global democracy, the heaviest criticism has been directed at the veto power given to the P5 (Mahmood, 2013: 134). Originally, the purpose of the veto power was “to prevent the U.N. from taking direct action against any of its principal founding members” (Okhovat, 2011: 11). Nevertheless, since the establishment of the U.N., permanent members have used their veto powers in order to fulfill their broader national interests (Okhovat, 2011: 3).

It is no secret that a large majority of the U.N. members support the abolition of this exclusive right of the P5 (Wouters and Ruys, 2005: 21). The African Union, the Arab League, and the Group of Non-Aligned Nations as well as some Western countries have all offered proposals

2. UNWANTED VETO POWER IN THE CONTEXT OF MASS ATROCITIES

The Security Council has faced criticism since its establishment in 1946. In the age of human rights and global democracy, the heaviest

criticism has been directed at the veto power given to the P5 (Mahmood, 2013: 134). Originally, the purpose of the veto power was “to prevent the U.N. from taking direct action against any of its principal founding members” (Okhovat, 2011: 11). Nevertheless, since the establishment of the U.N., permanent members have used their veto powers in order to fulfill their broader national interests (Okhovat, 2011: 3).

It is no secret that a large majority of the U.N. members support the abolition of this exclusive right of the P5 (Wouters and Ruys, 2005: 21). The African Union, the Arab League, and the Group of Non-Aligned Nations as well as some Western countries have all offered proposals aiming at either abolishing or limiting the scope of the veto power (Winkelmann, 1997: 75-83). Aside from the P5, Poland, Australia, and Singapore, “hardly any state explicitly supports the existing veto power” (Wouters and Ruys, 2005: 21). However, since the permanent members’ positive votes are needed to amend any provisions of the U.N Charter (U.N. Charter, art. 108), most states either have abandoned such proposals or have not striven to support any of them.

77

Another agenda item of the international community which relates directly to the veto power of the P5 is to prevent gross human rights abuses by the member states through humanitarian interventions. The members of the international community, aware that any military intervention without prior authorization by the Security Council would lack legality, have proposed many times to restrain the P5 from using their veto powers.

The International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), a commission convened by the Canadian government in 2001, proposed the Responsibility to Protect (R2P) Doctrine. According to the R2P Doctrine, although each state is individually responsible to protect its populations from genocide, war crimes, ethnic cleansing, and crimes against humanity, in the event of a state’s unwillingness or failure to prevent those, the international community is given the responsibility to warn the state and, if deemed necessary, militarily intervene (ICISS, 2001a).

One of the proposals of the ICISS was that “a permanent member, in matters where its vital national interests were not claimed to be involved, would not use its veto to obstruct” a Security Council resolution authorizing a

humanitarian intervention (ICISS, 2001a). A critical issue here is the definition of “vital national interests” as addressed below in more detail.

The High Level Panel on Threats Challenges and Change also recommended in 2004 that the veto “use be limited to where vital interests are genuinely at stake” and that “the permanent members, in their individual capacities, . . . pledge themselves to refrain from the use of the veto in cases of largescale human rights abuses” (High Level Panel, 2004: 203).³

Similarly, the Small Five Group (Costa Rica, Jordan, Liechtenstein, Singapore and Switzerland) proposed in 2006 and later in 2012 that permanent members should not apply their veto in the cases of genocide, crimes against humanity, and serious violations of international humanitarian law (Draft Resolution A/60, 2006: 14; Draft Resolution A/66, 2012: 20).

The Secretary-General Ban Ki-Moon’s report to the General Assembly in 2009 on Implementing the Responsibility to Protect speaks a similar language. Accordingly, the Secretary-General urged the P5 “to refrain from employing or threatening to employ the veto in situations of manifest failure to meet obligations relating to the responsibility to protect, as defined in paragraph 139 of the Summit Outcome [Document]” (Report of the UN Secretary-General, 2009: 61).

The relatively new French initiative should be mentioned here as well since France is a permanent member of the Security Council. The French President Hollande recommended in the General Assembly “a code of good conduct be defined by the permanent members of the Security Council, and that in the event of a mass crime they can decide to collectively renounce their veto powers” (General Debate of the 68th Session, 2013).

The question that the opponents of the veto power need to address is “which items can be considered important enough to fly the flag of ‘vital national interest’” (Wouters and Ruys, 2005: 29). That is important to bear in mind that there is always a vital interest that at least one permanent member may be affected due to an issue if that issue is important enough to be

³ The High Level Panel was created in 2003 to analyze threats and challenges to international peace and security, and to recommend action based on this analysis.

brought before the Security Council for discussion.

It is, however, true that, if not all, at least some members of the Security Council have restrained themselves from using their veto powers without binding themselves with any legal commitments. Take the admission of new U.N. member states. In 1948, the U.S., the U.K., France, and China (but not Russia) declared that they would refrain from using the veto power in the admission of new U.N. member states (Yearbook of the United Nations, 1948-49: 426). The U.S. representative even stated that applying to the veto power caused "grave injustice to a number of states fully qualified for membership in the [U.N.]" (Yearbook of the United Nations, 1948-49: 426-427). Therefore, he did not consider the admission of new state membership in the U.N. as "the vital interests of the Great Powers" (Yearbook of the United Nations, 1948-49: 427).

However, in 1996, the U.S. position changed regarding U.N. membership stating that "there is relatively recent evidence, in the Balkan states and elsewhere, that considerations of regional and international security can have a direct and important bearing on all membership issues" (Global Policy Forum, 1996). Indeed, the admission of a new member state potentially touches upon security interests of some permanent members at least, such as the cases of Chechnya, Tibet, Taiwan, the Occupied Palestinian Territories, and the former Yugoslav Republics have demonstrated.

That being said, the realist theory of international relations is the biggest obstacle to passing such a proposal. Accordingly, the realist theory suggests that the international system illustrates an anarchic picture because a supranational mechanism that can enforce international rules over the states does not exist, and all state actions focus on the maximization of their own self-interest (Boucher, 1998: 47-110). In such a system, it does not seem very likely that any member of the P5 would give up its veto power, since it is one of the most privileged authorities in international affairs. This is especially true because humanitarian interventions are characteristically reformist. For example, all humanitarian interventions undertaken after the Cold War in Somalia, Haiti, Rwanda, Bosnia-Herzegovina, East Timor, DRC, and Libya caused direct or indirect regime change/independence. Therefore, it is against the realist reading of international relations that

all of those five countries would simultaneously support such a proposal that may cause loss of power in some cases.

Apart from the unlikelihood of an amendment to the U.N. Charter regarding the veto power, the permanent members feel unmotivated even to make a gentlemen's agreement, as France proposed, which would be binding in every case (Mahmood, 2013: 134). As ICISS explicitly admitted, "[i]t is unrealistic to imagine any amendment of the Charter happening any time soon so far as the veto power and its distribution are concerned" (ICISS, 2001a).

3. DEVOLUTION OF THE PRIMARY RESPONSIBILITY TO REGIONAL ORGANIZATIONS

Another proposal is to improve the capacity of regional organizations to undertake humanitarian interventions (ICISS, 2001a). There are two different proposals regarding this approach. The first is "a collective reinterpretation of the U.N. Charter to give regional organizations the primary responsibility for authorizing military interventions subject to subsequent approval or disapproval by the Security Council" (Slaughter, 2014). The second is to create a new legal right of humanitarian intervention that permits regional organizations to intervene legally without Security Council authorization (Pattison, 2010: 219-239). Neither of these two is realistic.

The first proposal is obviously illegal under the current U.N. Charter, and would therefore require a charter amendment although the U.N. Charter provides that "[n]othing in the present Charter precludes the existence of regional arrangements or agencies for dealing with such matters relating to the maintenance of international peace and security" (U.N. Charter art. 52). Unauthorized military interventions are not permitted according to the U.N. Charter, which provides that "[t]he Security Council shall, where appropriate, utilize such regional arrangements or agencies for enforcement action under its authority. But no enforcement action shall be taken under regional arrangements or by regional agencies without the authorization of the Security Council" (U.N. Charter art. 53). Again, it is obvious that the authorization should be given before an intervention, not subsequently (Walter, 1997: 177-182; Villiani, 2002: 551-555).

As seen in the African Union practice, grouping countries may come together and willingly

authorize the regional organization, of which they are a member, to militarily intervene in humanitarian crises in the member states.⁴ Even in such a case, the states acting in the name of the regional organization shall seek prior authorization by the Security Council because “[i]n the event of a conflict between the obligations of the Members of the United Nations . . . and their obligations under any other international agreement, their obligations under the present Charter shall prevail” (U.N. Charter art. 103).

Notwithstanding this language, it might be argued that humanitarian interventions conducted by regional organizations without prior Security Council authorization are still lawful based on two interventions of the Economic Community of West African States (ECOWAS) in Liberia and Sierra Leone (Berger, 2001; Lewit, 1998: 333-375). In 1990, ECOWAS intervened in Liberia beyond the U.N. framework. Rather than condemning this action, the Security Council praised ECOWAS’ intervention (S.C. Res. 788, 1992). The Security Council similarly praised ECOWAS’ unauthorized intervention in Sierra Leone in 1998 (S.C. Res. 1162). However, neither these interventions, nor the silence of the Security Council establishes the legality of the actions. If the two interventions by ECOWAS were lawful, there would be no reason for the majority of the international community to claim that the 1999 NATO intervention in Kosovo was unlawful, though legitimate (The Independent International Commission on Kosovo, 2000: 4). The membership of the country, which the intervention is being taken against, as the cases of Liberia and Sierra Leone, cannot be the criteria because nowhere in the ECOWAS Charter did the parties give consent to the organization to militarily intervene in cases of humanitarian crises.

Although Jeremy Levitt (1998: 368) argues that the language of Article 58(2)⁵ gave ECOWAS the

⁴ The Constitutive Act of the African Union, which was adopted in July 2000, in Article 4(h) provides the Union with the right of intervention in a member state in respect of crimes against humanity, war crimes and genocide. *Constitutive Act of the African Union*, 11 July 2000, 2158 U.N.T.S. 3.

⁵ Article 58(2) provides that “[m]ember States [shall] undertake to co-operate with the Community in establishing and strengthening appropriate mechanisms for the timely prevention and resolution of intra State and inter-State conflicts, paying particular regard to the need to . . . establish a regional peace and security observation system and peace-keeping forces where appropriate.”

authority to intervene, as member states were obligated to send peace-keeping forces to Sierra Leone, Berger (2001: 65) argues that “it does not authorize use of that force without mechanisms defined in relevant Article 58(3)⁶ Protocols. Without a pertinent protocol, ECOWAS could not use Article 58(2) to justify its intervention into Sierra Leone”. Moreover, during the ECOWAS intervention, “member-states had not signed a protocol relevant to Article 58[(2)], thus leaving the security mechanisms without substance” (Berger, 2001: 65).

The second proposal, empowering regional organizations to intervene legally within their own regions without seeking Security Council authorization, does require an amendment to the U.N. Charter as well. Such an amendment would have explicitly stated, at the very least, that while dealing with matters relating to the maintenance of human dignity and international peace and security that involve enforcement measures, regional agencies do not need to seek an authorization by the Security Council based on its powers under Chapter VII of the U.N. Charter. Also the language “[b]ut no enforcement action shall be taken under regional arrangements or by regional agencies without the authorization of the Security Council” in Article 53 should be amended accordingly.

Such amendments are quite unfeasible for four reasons. First, as stated above, the permanent members’ positive votes are needed to amend any provisions of the Charter (U.N. Charter, art. 108), and those members are not likely to support an amendment, which would cause a diminution of their political powers (Cox, 2009; Lee, 2011). Second, not every regional organization has an appropriate legal basis allowing enforcement measures against its members. Other than the African Union, there is no international treaty that has any provision allowing a military action against one of its members in cases of humanitarian crises. Third, many of the regional organizations are not capable of carrying out a military intervention due to poor funding. Even in the African Union practice, the organization “relies heavily on external funding for peace operations, but this is *ad hoc* and unreliable” (Pattison, 2010: 237). Although it is true that such organizations could be funded by the countries that wish an

⁶ Article 58(3) states that “[t]he detailed provisions governing political cooperation, regional peace and stability shall be defined in the relevant Protocols.”

intervention, this might increase the tension between major powers if one or more of those do not approve the intervention. Despite its ineffectiveness, the Security Council still has a role in the elimination of polarization between the major powers. Lastly, there is no reason to be too optimistic as to think that national interest concerns that the P5 have in the Security Council would not take place in regional organizations. Such concerns are the biggest obstacle in front of necessary humanitarian interventions.

Due to the reasons mentioned above, a devolution of the responsibility to regional organizations from the Security Council would not solve the problem. Moreover, given the unlikelihood that all P5 members would agree on the abolition of the veto power, the regional organizations neither have legal authority to intervene in humanitarian crises nor most of them have the resources.

4. A COSMOPOLITAN STANDING U.N. FORCE FOR HUMANITARIAN INTERVENTIONS

One problem in humanitarian interventions is to convince countries to send troops to save strangers. It is always a hard case for governments to discuss in front of their constituents whether national resources (in other words, taxpayers' money and soldiers) should be spent on the protection of foreign people (Wheeler, 2002: 32). Some have proposed to solve this problem by establishing a standing U.N. military force of around 5,000-15,000 troops to conduct humanitarian interventions with authorization of the Security Council, which would be ready to deploy within a few days. Accordingly, the troops would be truly cosmopolitan, meaning that they would be volunteers who do not have any national allegiance (Kinloch-Pichat, 2004).

The main advantage of such a standing force is, Pattison (2010: 230) argues, that "rather than the current situation where the [U.N.] has to beg, often unsuccessfully, for *ad hoc* contributions of troops from unwilling member states in order to fulfil its mandates, there would be a readily available standing army to deploy quickly and effectively whenever needed". Besides not being subject to national authorization, these troops would be able to train together and become integrated and provide states with quickly responding the crisis.

However, the proposed U.N. standing force would not improve the system as much as it is desired. One of the many reasons is that states

would not agree to a standing U.N. force because they would fear that it might be used against them (Evans, 1993: 58). Secondly, some have argued that when we consider the size of the force (5,000 - 15,000 soldiers), such a small force would lack utility and longevity to make the intervention successful in many situations (Hillen, 1994: 62). For example, just the implementation of the no-fly zones in Northern Iraq in 1991 required 20,000 British, American, and French troops (ICISS, 2001b: 88), and 21,000 troops were needed for the multinational intervention in Haiti in 1994 (ICISS, 2001b: 104). Moreover, because of the need for rotation of the troops, when there are two or more humanitarian crises at the same time in different countries, a larger force would certainly be required (Pattison, 2010: 232).

Third, the force would heavily rely on powerful states, the U.S. in particular, "for lift capacity, communications, and logistics," and therefore, it would reduce its independent position from major powers (Pattison, 2010: 232). Moreover, the standing army would not be independent from the contributing member states (especially the U.S.) who could use this dependency to control the force (Kinloch-Pichat 2004: 206-211). This would also increase the criticism regarding the legitimacy of humanitarian intervention if the intervening parties engage in non-altruistic activities.

Fourth, any humanitarian intervention would be dependent on the authorization of the Security Council, which will make sure that even justified humanitarian intervention will never take place because the force could be used against any of the P5 or their close allies. In this sense, China's opposition in Darfur, Russia's in Kosovo, and in Rwanda reveals this conclusion. "It is very unlikely that the [U.N.] will be enriched with a cosmopolitan military force in the twenty-first century. That will continue to be a bigger pill than sovereign states will feel able to swallow" (Goulding, 2004: 114).

5. CRITERIA FOR APPROPRIATE AUTHORITY IN HUMANITARIAN INTERVENTIONS

Humanitarian intervention is a very controversial issue in international relations, probably because there are no criteria on which the international community mostly agree. Although its widespread acceptance, even the legality of humanitarian intervention doctrine is still being debated (Hurd, 2011). However, developments regarding the threshold issues are

occurring. For example, the international community seems now to have an answer to the question of when humanitarian intervention is necessary. "It is now agreed that the responsibility to protect populations relates (only) to the core crimes as defined in articles 6–8 of the [International Criminal Court] Statute (genocide, war crimes, and crimes against humanity including ethnic cleansing)" (Peters, 2011: 20).

On the other hand, international law scholars do not have a precise description of the appropriate authority criteria. In other words, the following question still seeks a new and effective answer: Who should decide when and how a humanitarian intervention should take place? ICISS has tried to find an answer to this question with six criteria. Accordingly, if the international community had right answers regarding "right authority, just cause, right intention, last resort, proportional means and reasonable prospects" criteria, the biggest part of the problem in humanitarian intervention system would be solved (ICISS, 2001a).

Moving forward from the fact that each of these six criteria would consist of different article topics, this article will only focus on the right authority question.

4.1. Who Should Decide?

As seen in the above proposals and the objections, the biggest part of the discussion focuses on the question of right authority (Evans and Sahnoun, 2002: 106). The similarities in the use of words in the literature is remarkable. For example, most of the authors incline to accept that it is *the international community* that needs to take action in cases of humanitarian crisis (ICISS, 2001a; 2005 World Summit Outcome). That being the case, a nonexistent international community in reality seeks for a legitimate form of world government, which also does not exist due to the sovereign equality concept of international relations (Kelsen, 1994: 207-220). Therefore, the best way remains for us to find the most plausible right authority.

Determining the criteria of the right authority is not an easy job. Yet, it is possible. Foremost, the right authority should be legal. There is neither customary international law nor any treaty allowing a state or group of states to conduct a humanitarian intervention without Security Council authorization (O'Connell, 2000: 88-89). Secondly, as the discussion about a U.N.

cosmopolitan standing army suggests, it is very important that the intervening party have the appropriate military power to conduct an intervention successfully (ICISS, 2001a). Third, given the fragile structure of international relations, the decision-making authority should be effective enough to handle the conflicts of interests between the major powers because "[i]t is difficult to imagine a major conflict being avoided, or success in the original objective being achieved, if such action were mounted against any of them. The same is true of other major powers who are not permanent members of Security Council" (ICISS, 2001a). It is true that this would simply create a double standard that humanitarian interventions that are against the interests of any of the major powers cannot be launched. However, the fact that interventions may not be able to be launched in every cases does not necessarily mean they should not properly be launched in any case where they can be.

5.1.1. Is it the Security Council?

It is argued that under the present international system, "there is no better or more appropriate body than the Security Council to deal with military intervention issues for human protection purposes" (Evans and Sahnoun, 2002: 107). First, the Security Council's legal authority is vast. Evans and Sahnoun (2002: 106) argues that "the U.N. is unquestionably the principal institution for building, consolidating, and using the authority of the international community" and therefore, the U.N. Charter is one of the basic documents of international law with which the international community must comply (Macdonald, 2000: 263-300; Sloan, 1989: 61-126). The Charter clearly renders the power to authorize military interventions to the Security Council, including but not limited to humanitarian intervention.

Second, the Security Council is the only lawful organ that has legalized humanitarian intervention with precedents. In the post-Cold War world, there have been eight humanitarian interventions in the true sense, which were in Somalia, Haiti, Rwanda, Bosnia, Democratic Republic of Congo, East Timor, and Libya undertaken by the U.N., and the 1999 NATO intervention in Kosovo. Only the 1999 NATO intervention in Kosovo was labeled unlawful only because the NATO members did not hold an authorization prior to the intervention (The Independent International Commission on Kosovo, 2000: 4; Simma, 1999; Joyner, 2002).

Any scholars writing on the legality of humanitarian intervention have to touch upon the previous humanitarian interventions authorized by the Security Council in one way or the other.

Similarly, the international community still relies on the logistic and military capacities of the major powers (especially the U.S.) for humanitarian interventions. In all of the above-stated interventions, the leading intervening countries were the U.S., the U.K, and France. Therefore, lack of the will of these countries towards a humanitarian intervention will dramatically affect the “reasonable prospects”, which is another criterion of justified humanitarian intervention according to the ICISS (ICISS, 2001a).

Lastly, since the discussion takes place between the major powers in the Security Council, the tension in international relations is minimized (Kardaş, 2013: 23). If one major reason why humanitarian interventions are not mounted is national interests (Wesley, 2005: 58), the other is the possibility that the intervention may create a conflict of interest among the major powers (Peerenboom, 2005). However, the decision-making process in the Security Council may create peaceful diplomatic channels and may eliminate the conflicts that the parties may have.

5.1.2. Is it not the Security Council?

Despite this realistic approach, “[t]he legitimacy of humanitarian intervention . . . derives from its altruistic nature, namely the concern with defending human rights” (Krieg, 2013: 55). In other words, although the Security Council, which is a political body of the U.N. and normally has political concerns among its members (Martenczuk, 1999: 527), is definitely the legal body to authorize humanitarian interventions, the inertia in some cases such as Rwanda, Darfur, and Kosovo has also definitely undermined its legitimacy in the international community (Teson, 2006: 766).

In addition, some countries in the Security Council such as China and Russia, whose human

rights records are not pristine, have failed to convince the international community that they might be the guardian of human rights all over the world. This failure gets worse after the members of the Security Council arbitrarily use their veto power (Teson, 2006: 766).

Moreover, the Security Council itself is an undemocratic and outdated institution as it stands as the sole representative of the international community (Boutros Ghali, 2009: 111; Glennon, 2001: 56; Lillich, 1995: 15). However, the Security Council as such reminds the international community of a “legalized tyranny” (Gordon, 2011: 41), and “the decisions to assist victims of grievous injustice should not depend on the acquiescence of rulers who at the very least do not represent their people and at the very worst are tyrants themselves” (Teson, 2006: 768).

CONCLUSION

It is no doubt that the doctrine of humanitarian intervention is one of the most controversial issues in international law and relations. However, it should not prevent scholars from taking direct part in the discussion and proposing solutions to the problems that the doctrine is facing. One major problem, as seen in the above, is the right authority question. The main reason causing the problem is the Security Council itself and the undemocratic veto power given to the P5. Although scholars have proposed solutions to reform the system, they all failed; not because their proposals were of no use, but because the realist theory of international relations still prevails. Based on the proposals and the objection to them, this article has discussed whether the right authority is the Security Council. The advantages and disadvantages presented above will help scholars find effective solutions, but the conclusion that cannot be ignored is that the international community needs an immediate and effective solution to reform the humanitarian intervention system.

KAYNAKÇA

2005 World Summit Outcome, G.A. Res. 60/1, U.N. GAOR, 60th Sess., U.N. Doc. A/RES/60/1 ¶ (Oct. 24, 2005)

Benjamin, Barry M. 1992. Unilateral Humanitarian Intervention: Legalizing the Use of Force to Prevent Human Rights Atrocities, *Fordham International Law Journal* 16(1), 120-158.
Berger, L.F. 2001. State Practice Evidence of the Humanitarian Intervention Doctrine: The ECOWAS Intervention in Sierra Leone, *Indiana International & Comparative Law Review*, 11(3), 605-632.

Boucher, D. 1998. *Political Theories of International Relations: From Thucydides to the Present*, New York: Oxford University Press.

Boutros Ghali, Boutros. 2009. Reforming the UN and other International Institutions, (Ed.) Ubuntu Forum Secreteriat, *Reforming International Institutions: Another World is Possible*.

Cox, Brian. 2009. United Nations Security Council Reform: Collected Proposals and Possible Consequences, *South Carolina Journal of International Law and Business*, 6(1), 89-128.

Draft Resolution A/60/L.49, 17 March 2006, Annex ¶14.

Draft Resolution A/66/L.42/Rev.2, 15 May 2012, Annex ¶ 20.

Evans, Gareth. 1993. A UN Volunteer Military Force—Four Views, *New York Review of Books*, 40/12.

Evans, G. & Sahnoun, Mohamed. 2002. The Responsibility to Protect, *Foreign Affairs*, 81(6), 99-110.

General Assembly of the United Nations General Debate of the 68th Session, (Sep. 24, 2013) <http://gadebate.un.org/68/france>.

Glennon, M. J. 2001. *Limits of Law, Prerogatives of Power: Interventionism After Kosovo*, New York: Palgrave Macmillan.

Global Policy Forum, Statement by Cameron R. Hume, Minister-Counselor for Political Affairs at the U.S. Mission to the United Nations, 23 May 1996, retrieved from <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/200-reform/41269.html>, accessed on 12.12.2015.

Gordon, J. 2014. The United Nations Security Council and the Emerging Crisis of Legitimacy, *Yale Journal of International Affairs*, 40-47.

Goulding, M. 2004. Cosmopolitan Purposes and the United Nations, (Ed.) Lorraine M. Elliott and Graeme Cheeseman, *Forces for Good: Cosmopolitan Militaries in the Twenty-first Century*, Manchester: Manchester University Press.

High Level Panel on Threats, Challenges and Change, *A More Secure World: Our Shared Responsibility*, UN Doc. A759/565 ¶ 203 (2 December 2004).

Hillen, J. F. 1994. Policing The New World Order: The Operational Utility of A Permanent UN Army, *Strategic Review*, 22(2), 54-62.

<http://www.princeton.edu/~slaught/Articles/RegionalResponsibilitytoProtect.pdf>.

Hurd, I. 2011. Is Humanitarian Intervention Legal? The Rule of Law in an Incoherent World, *Ethics & International Affairs*, 25(3), 293-113.

International Commission on Intervention and State Sovereignty, *The Responsibility to Protect* (Dec. 2001a), retrieved from <http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf>, accessed on 08.12.2015.

International Commission on Intervention and State Sovereignty, *The Responsibility to Protect: Research, Bibliography, Background (Supplementary Volume to the Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty)* (2001b).

Joyner, D. H. 2002. The Kosovo Intervention: Legal Analysis and a More Persuasive Paradigm, *European Journal of International Law*, 13(3), 597-613.

- Kardaş, Ş. 2013. Humanitarian Intervention as a 'Responsibility to Protect': An International Society Approach, *All Azimuth*, 2(1), 21-38.
- Kelsen, H. 2004. Principle of Sovereign Equality of States as a Basis for International Organization, *The Yale Law Journal*, 53(2), 207-220.
- Kinloch-Pichat, Stephen. 2004. A UN 'Legion': Between Utopia and Reality (London: Frank Cass).
- Krieg, A. (2013). Motivations for Humanitarian Intervention: Theoretical and Empirical Considerations, Springer Netherlands, Dordrecht.
- The Kosovo Report: Conflict International Response, Lessons Learned. 2000. The Independent International Commission on Kosovo, 4.
- Lee, S. 2011. The Feasibility of Reforming the UN Security Council: Too Much Talk, Too Little Action?, *Journal of East Asia & International Law*, 4(2), 405-418.
- Levitt, J. 1998. Humanitarian Intervention of Regional Actors in Internal Conflicts: The Case of ECOWAS in Liberia and Sierra Leone, *Temple International & Comparative Law Journal*, 12(2), 333-375.
- Lillich, R. B. 1995. The Role of the UN Security Council in Protecting Human Rights in Crisis Situations: UN Humanitarian Intervention in The Post-Cold War World, *Tulane Journal of International and Comparative Law*, 1-18.
- Macdonald, R. 2000. The Charter of the United Nations as a World Constitution, (Ed.). Michael N. Schmitt, *International Law across the Spectrum of Conflict: Essays in Honour of Professor L.C. Green on the Occasion of His Eightieth Birthday*, Newport: Naval War College.
- Mahmood, F. 2013. Power Versus the Sovereign Equality of States: The Veto, the P-5 and United Nations Security Council Reforms, *Journal of International Affairs*, 18(4), 117-138.
- Martenczuk, B. 1999. The Security Council, the International Court and the Judicial Review: What Lessons from Lockerbie, *European Journal of International Law*, 10(3), 517-547.
- Murphy, S. D. 1996. *Humanitarian Intervention: The United Nations in an Evolving World Order*, Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- O'Connell, M.E. 2000. The UN, NATO, and International Law After Kosovo, *Human Rights Quarterly*, 22(1), 57-89.
- Okhovat, S. 2011. The United Nations Security Council: Its Veto Power and Its Reform, *CPACS Working Paper*, 15/1.
- Pattison, J. 2010. *Humanitarian Intervention and the Responsibility to Protect: Who Should Intervene?*, New York: Oxford University Press.
- Peerenboom, R. P. 2005. Assessing Human Rights in China: Why the Double Standard, *Cornell International Law Journal*, 38(1), 71-172.
- Peters, A. 2011. The Security Council's Responsibility to Protect, *International Organizations Law Review*, 8, 15-54.
- Report of the UN Secretary-General, *Implementing the Responsibility to Protect*, U.N. Doc. A/63/677, ¶ 61 (12 January 2009).
- S.C. Res. 1162, U.N. Doc. S/RES/1162 (Apr. 17, 1998).
- S.C. Res. 788, U.N. Doc. S/RES/788 (Nov. 19, 1992).
- Simma, B. 1999. NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects, *European Journal of International Law*, 10, 1-22.
- Slaughter, A. 2014. A Regional Responsibility to Protect, (Ed.), David Held and Kyle McNally, *Lessons from Intervention In The 21st Century: Legality, Legitimacy and Feasibility*, Global Policy E-book, available at
- Sloan, B. 1989. The United Nations Charter as a Constitution, *Pace International Law Review*, 1(1), 61-126.

- Stein, Mark. 2004. Unauthorized Humanitarian Intervention, *Social Philosophy and Policy*, 21(1), 14–38.
- Teson, F.R. 1988. *Humanitarian Intervention: An Inquiry Into Law And Morality*, New York: Transnational Publishers.
- Teson, F.R. 2006. The Vexing Problem of Authority in Humanitarian Intervention: A Proposal, *Wisconsin International Law Journal*, 24(3), 761-772.
- UN. 1948-1949. *Yearbook of the United Nations*, USA: United Nations Publications.
- Villani, U. 2002. The Security Council Authorization of Enforcement Action by Regional Organizations, (Ed.) Jochen A. Frowein and Rüdiger Wolfrum, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Boston: Martinus Nijhoff
- Walter, C. 1997. Security Council Control over Regional Action, (Ed.) Jochen A. Frowein and Rüdiger Wolfrum, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Boston: Martinus Nijhoff.
- Wesley, M. 2005. Toward a Realist Ethics of Intervention, *Ethics & International Affairs*, 19(2), 55–72.
- Wheeler, N. 2002. *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*, New York: Oxford University Press.
- Winkelmann, I. 1997. Bringing the Security Council into a New Era, (Ed.) Jochen A. Frowein and Rüdiger Wolfrum, *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, Boston: Martinus Nijhoff.
- Wouters, J & Ruys, Tom. 2005. Security Council Reform: A New Veto for a New Century?, *K.U. Leuven Institute for International Law Working Paper*, 78.

SANAT VE ZANAAT OLARAK KAMU POLİTİKASI ANALİZİ¹

DOI NO: 10.5578/jeas.50701

Fatih DEMİR²

ÖZ

Kamu politikası analizi, kamu politikası çalışmalarının ilgilendiği temel konulardan biridir. Toplumun ve siyasetin giderek karmaşıklaşması, karşılaşılan sorunların daha karmaşık hale gelmesine neden olmaktadır. Bunun sonucunda, sorunların çözümüne yönelik karar verme süreçlerinin daha güçlü şekilde desteklenmesi gerekmektedir. Kamu politikası analizi, kamu politikalarına karar verme aşamasında başvuru olan önemli bir yöntemdir. Anketler, istatistikler, veri setleri, diğer sayısal gereçler ve düzenleyici etki analizi gibi teknikler politika analizinin zanaat boyutunu meydana getirirken içe bakış, sezgisel unsurlar, öngörü ve çeşitli informal süreçler ise sanat boyutunu meydana getirir. Bu karmaşık olgu, hem üstlendiği işlevler, hem de karar vericilere sağladığı çok yönlü içebakışla daha sağlıklı karar vermeye yardımcı olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Politikası, Siyasa Analizi, Karar Verme

Jel Sınıflandırması: H83

PUBLIC POLICY ANALYSIS AS ART AND CRAFT

87

ABSTRACT

Public policy analysis is one of the basic areas of interest of public policy studies. The increasingly complicated structure of society and politics leads to the complexity of problems encountered. As a result, decision-making processes aiming at the solution of problems have to be supported more robustly. Public policy analysis is an essential method used in decision-making stage of public policy processes. Surveys, statistics, datasets, other numerical instruments and techniques such as regulatory impact analysis create the craft aspect of policy analysis whereas insight, intuitive elements, foresight and various informal processes represent its art aspect. This complicated phenomenon helps more robust decision-making with the functions it offers and the multi-dimensional insight it provides to decision-makers.

Keywords: Public Policy, Policy Analysis, Decision-Making

Jel Classification: H83

¹ Geliş Tarihi: 23.12.2016 - Kabul Tarihi:21.02.2017

² Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, (236) 201 10 00-115, fatihdemir.dr@gmail.com

GİRİŞ

Bu makalenin odaklandığı konu olan siyasa analizini ele almaya başlamadan önce, Türkçede “politika” ve “siyaset” karşılığı olarak İngilizce dilince yer alan “political, politics, policy” kavramlarının açıklanmasında fayda vardır.

“Political” kavramının karşılığı olarak Türkçede “siyasi” ve “politik” sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde “siyasi” karşılığı “siyasetle ilgili, siyasal, politik” olarak verilmektedir. Medeni Hukuk Terimleri Sözlüğünde ise yurt yönetimine ilişkin olarak tanımlanmaktadır. Politik sözcüğü ise TDK sözlüğünde “Politika ile ilgili, siyasi, siyasal” olarak açıklanmaktadır. Ayrıca “Uzlaşmayı, iyi geçinmeyi amaçlayan” olarak ikincil bir anlamı da verilmektedir. Buradan da görülmektedir ki “siyasi” ve “politik” kavramları arasında büyük bir fark yoktur; sadece “politik” kavramına uzlaşmayla ilgili bir içerik eklenmiştir.

“Politics” sözcüğü ise Türkçeye hem “politika” hem “siyaset” olarak çevrilmektedir. Burada bir farklılaşma ortaya çıkmaktadır. “Politika” kavramının kökenine bakacak olursak, Yunanca “polis” sözcüğüne dayanan bu terim “kent’in işlerinin yürütülmesi” anlamına gelir. Bu bağlamda doğrudan demokrasiyle ilişkilidir, çünkü Antik Yunanda kararlar vatandaşların toplandığı “agora”larda oylanarak alınır. Arapça bir kelime olan “siyaset” ise günlük hayatta genellikle “politics” karşılığı olarak kullanılmaktadır, fakat köken itibarıyla farklıdır. Atları tımar etme anlamındaki “seyislik” kavramıyla bağlantılı olan “siyaset”, halkı cezalandırmaya ve ödüllendirmeye dayalı bir yönetme faaliyetine atıfta bulunur. Buradan hareketle, “politics” kavramının karşılığı olarak “politika” daha doğru bir tercih gibi görünmektedir, “siyaset” ise Doğu kökenli ve farklı bir içeriğe sahip bir kavramdır. Bundan dolayı makalede “politika” kavramı tercih edilmiştir. Buna karşın, “siyaset bilimi” yerleşik bir kavram olduğundan dolayı, “politika bilimi” anlamında ve “political science” karşılığı olarak kullanılmıştır.

“Policy” kavramının karşılığını vermek, yukarıda ele alınanlardan hem daha kolay, hem daha zordur. Daha kolaydır çünkü siyaset ve politika kavramlarından ayırıştırılabilmek adına “siyasa” sözcüğüyle karşılanması yönünde bir eğilim vardır. Daha zordur, çünkü “siyasa” sözcüğü nispeten yeni türetilmiş olduğundan dolayı içeriği henüz netleşmiş değildir. Makalede “siyasa” kavramı, “policy” karşılığı olarak ve bireysel sorun alanlarının yönetimine ilişkin olarak tasarlanan ve yürütülen faaliyetleri

ifade etmek için kullanılmıştır. Bu bağlamda örneğin “ekonomi politikası”, “eğitim politikası” gibi ifadelerde “politika” yerine “siyasa” kullanılması daha yerinde olurdu, ancak dilimize bu şekilde yerleştiğinden dolayı “politika” kavramıyla tamlama yapılmıştır.

Makalenin konusunu oluşturan “siyasa analizi” kavramının yukarıdaki “politics” kavramı ile ilgili bölümle ilişkilendirilmesi, şu sonucu ortaya çıkarmaktadır: siyasa analizi, “siyasi politika”dan ziyade “kent’in işlerinin yürütülmesi” anlamında “yönetim politikaları” ile ilişkilidir.

SİYASA ANALİZİ NEDİR?

Çalışmanın bu bölümünde, yukarıdaki kavram açıklamalarına dayalı olarak “siyasa analizi” teriminin literatürde verilen içeriğinin çerçevesi çizilmeye çalışılmaktadır.

Siyasa analizi, politika ile ilgili sorunların somut “siyasi müdahaleler” ile çözümlenmesine yardımcı olacak çeşitli toplumsal ve bilimsel içebakışın geliştirilmesi ve uygulanması ile ilgilidir (Hajer, 2003: 181). Kamu politikasının çalışılması, son on yıllarda en hızlı gelişen toplumsal bilim alanlarından biri olmuştur. Siyasa analizi, hem siyasa yapım süreçlerinin daha iyi anlaşılması, hem de siyasi karar vericilerin ekonomik ve toplumsal sorunlar hakkında siyasa ile ilgili güvenilir bilgilerle desteklenmesi amacıyla ortaya çıkmıştır. DeLeon (1988, 9) “siyasa analizi, siyaset bilimi yaklaşımının en önemli türevidir ve metodolojilerinin ve gereçlerinin uygulanmasıyla ilgilidir... [Bu yüzden] siyasa analizi genellikle siyaset bilimi alanının geniş semsiyesi altında daha ayrı bir tür olarak kabul edilmektedir” demektedir. Wagner (2007: 29) modern anlamda siyasa analizinin geçmişini Aydınlanma çağına kadar götürmekle beraber, Amerikan ve Fransız devrimlerinin çok önemli dönüm noktaları olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda siyasa analizi, büyük çaplı toplumsal dönüşümlerin temelinde yatan dinamiklerin anlaşılması amacıyla geliştirilen bir yöntem olarak değerlendirilmektedir.

Siyasa tavsiyelerinde bulunma işlevi hükümetin kendisi kadar eski olmakla birlikte, modern toplumun giderek daha karmaşık hale gelmesinden dolayı, karar vericilerin “bilgi”ye olan ihtiyacı artmaktadır. Politika kararları, karmaşık teknik bilgi ile karmaşık toplumsal ve siyasi gerçekliği açıklamayı, öngörmeyi ve planlamayı amaçlamaktadır. Ancak kamu politikasının tanımlanmasında bile sorunlarla karşılaşmaktadır. Bazı yazarlar kamu politikasını “hükümetin yapmayı ya da

yapmamayı tercih ettiği her şey” olarak tanımlarken bazıları kamu politikasının spesifik özelliklerine odaklanan tanımlar getirmişlerdir. Örneğin Lowi ve Ginsburg (1997: 607), kamu politikasını “bir ödül ya da ceza olabilecek bir yaptırımla desteklenen, resmi olarak beyan edilen bir niyet” olarak tanımlarlar. Bir eylem veya eylemsizlik hali olarak kamu politikası bir kanun, kural, yönetmelik, tebliğ, düzenleme veya talimat şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

Örgütlerde karar verme ve planlama ile ilgili ampirik çalışmalar, gerçek dünyadaki karar verme davranışının genellikle birbirinden kesin çizgilerle ayrılan kesintili aşamalardan meydana gelmediğini ortaya koymaktadır. Siyasa analizi ve tavsiye eyleminin, idealde araştırma, analiz, seçeneklerin ortaya konması, istişare, teklifler, karar verme gibi pürüzsüz bir süreç izlediği düşünülür; ancak gerçekte farklı bir süreç işlemektedir. Birçok durumda bu adımların sırası karışabilir, bazıları atlanabilir ve dışsal faktörler öngörülemez etkiler ortaya koyabilirler. Böyle düzenli bir sıra izleyerek üretilen siyasa analizi genellikle politika formülasyonunun önemli bir parçasıdır, fakat hikâyenin tamamı değildir (Wilson, 12006: 152).

Yine de, bu aşamalar rasyonel planlama ve karar verme davranışını anlamak için bir soyutlama olarak kullanışlı olabilmektedir. Böyle bir rasyonel modele göre, karar verme davranışı sorunlar ve hedeflerin kapsamlı bir analizine dayanmalıdır; ardından bilgilerin toplanması ve analiz edilmesi ve bu hedeflere ulaşmak için en iyi alternatiflerin araştırılması aşamaları gelmelidir. Bu aşama, farklı seçeneklerin fayda- maliyet analizini ve hangi eylem tarzının benimseneceğine dair nihai seçimi de içermelidir. Amaçlara göre tedbirler uygulanmalı ve sonuçlar değerlendirilmeli, gerekirse değiştirilmelidir. Aşamalara dayanan bu tipolojinin geniş bir kabul görmesinin en önemli sebebi, ideal-tipte, rasyonel ve bulgulara dayalı siyasa üretimi için normatif bir model olmasıdır. Ayrıca, aşamalı yaklaşım, seçilmiş politikacıların kararları alması, daha sonra tarafsız kamu görevlilerinin bu kararları uygulaması gerektiği şeklindeki temel demokratik anlayışla da uyumludur (Jann ve Wegrich, 2007: 44).

SIYASA ANALİZİ: SANAT MI, ZANAAT MI?

Kamu politikası literatüründe, siyasa analizinin bir sanat mı yoksa zanaat mı olduğu hakkında tartışmalar yer almaktadır. Wildavsky (1979), Weinter (1992) ve Sapru (2011) konuyu uluslararası literatürde ele alan çalışmaların başlıcalarıdır. Türkçe literatürde ise bu konuyu

Köseoğlu (2013) kapsamlı şekilde ele almış, kamu politikasının meslek, sanat ve disiplin boyutlarını incelemiştir. Siyasa analizi bir yönüyle zanaattır, çünkü günlük yaşamın siyasi sorunlarına çözüm bulmayı amaçlamaktadır ve bu amaca yönelik olarak yürütülen birçok faaliyet (bilgi üretme, tavsiyelerde bulunma, sorunu tanımlama gibi) mesleki, teknik ve diğer somut bilgi türlerinin edinilmesini, işlenmesini ve kullanılmasını zorunlu kılar. Ancak diğer taraftan siyasa analizi bir sanattır, çünkü insanlar arası ilişkilerin ve informal yapıların oluşturulmasını, anlaşılmasını ve yorumlanmasını, karar verme süreçlerinin tasarlanmasını ve siyasi yaşamda sık sık ortaya çıkan belirsizliklerin yönetilmesini gerektirir. Bu tartışmadan hareketle, zanaat ve sanat kavramları arasındaki temel farklar şöyle ortaya çıkmaktadır:

- Sanat, duyguları ifade eden bir çalışma biçimidir. Zanaat ise, dökümcülük ve oymacılıkta olduğu gibi, fiziksel bir biçimi olan bir çalışma biçimidir.
- Zanaat nicel olarak ifade edilebilir, fakat sanat genellikle nicel olarak ifade edilemez.
- Zanaat formları kopya edilerek çoğaltılabilirken sanat formları için bu yapılamaz.
- Sanat formları insanları duygusal olarak harekete geçirirken zanaat formları insanları cezbeder.
- Zanaattan farklı olarak sanat kalp ve ruhtan gelir. Zanaat eserleri ise aklın ürünüdür.
- Sanat büyük ölçüde kişinin doğuştan getirdiği becerilerine dayanırken zanaat tecrübeyle edinilen becerilere dayanır.

ZANAAT OLARAK SİYASA ANALİZİ

Yukarıdaki değerlendirmeye dayanarak, zanaatkârlık gerektiren işlerin temel özellikleri tespit edilebilir. Buna göre zanaatkârlık gerektiren işler, fiziksel formlara ve çıktılara sahiptir. Sayısallaştırılabilirler, nicel olarak ifade edilebilirler. Başkaları tarafından kopyalanarak çoğaltılabilirler. Akla, rasyonel muhakemeye dayanırlar. Ayrıca birtakım becerilerin tecrübelerle geliştirilmesini içerirler.

Siyasa analizinin zanaat yönü, yerine getirdiği işlevler temelinde tartışılmaktadır. Siyasa analizi faaliyetlerinin karar verme süreçlerinde yerine getirdikleri işlevleri üç başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar bilgi üretme, sorun tanımlama/çözme ve karar vericilere tavsiyede bulunma işlevleridir.

1. Bilgi Üretme Fonksiyonu

Lasswell'in siyasal bilimlerle ilgili vizyonu, onu bir uygulamalı toplumsal bilim haline getirmektir; akademik dünyada üretilen bilgi ile politikanın ve sorunlarının gerçek dünyası arasındaki uçurumu kapamak amacındaydı. Lasswell, siyasal bilimleri bir hukuk firması veya doktor örneğinden yola çıkarak açıklamıştı: siyaset bilimcinin işi, politika dünyasının hastalıklarını teşhis etmek, bu hastalıkların sebeplerini ve belirtilerini anlamak, tedavi önermek ve tedavinin etkisini değerlendirmektir. Aynen bir doktor gibi, siyaset bilimci de bilimsel temelli bir eğitim almalıdır fakat bu bilgiyi daha büyük bir değer yönelimli amaç için kullanılmalıdır (Smith ve Larimer, 2009: 10). Politika bilimleri ile ilgili incelemesinde Lasswell (1971: 1) temel amacın "kamusal düzendeki karar süreçleri hakkında bilgi edinmek" olduğunu söyler. Ona göre bu bilgi, politikaların nasıl üretildiği ve uygulamaya konduğu hakkında sistemli, görgül çalışmalar biçimini almaktadır (Smith ve Larimer, 2009: 29). Dolayısıyla, siyasa analizine rasyonalist yaklaşımın Lasswell'in siyasal bilimler nosyonuna dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu yaklaşım, kamu politikasını araçsal yönüyle ele almaktadır; politikaların sorunları ele almak veya hedefleri gerçekleştirmek için birer araç olarak görülmesi söz konusudur. Burada siyasa analizi, sebep-sonuç ilişkilerini değerlendirmeyi de içeren teknik bir uğraş olarak karşımıza çıkmaktadır; bu yönü itibarıyla "neyin yapılması gerektiği" hakkındaki sorulara cevap vermeye yarayan bilginin üretildiği bir süreçtir.

Siyasa analizi, Dunn tarafından (2004: 35) "politika sorunlarının çözülmesi için siyasi ortamlarda kullanılacak bilgileri üretmek ve siyasaya dönüştürmek amacıyla birçok araştırma ve argüman yöntemleri kullanan, *uygulamalı* bir toplumsal bilim disiplini" olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla siyasa analizi politika için bilgi üretmenin bir yöntemidir, ancak bu bilginin siyasi değil bilimsel bilgi olduğunu vurgulamak gerekir. Burada "bilimsel" tanımı belirsizliklerin arttığı bir ortamda düşünülme durumundadır. Jasanoff (1990), Functowicz ve Ravetz (1991), Hillgartner (2001) gibi yazarlar bu olgudan "düzenleyici (*regulatory*) bilim" olarak bahsederler. Örneğin, bir teknoloji tam olarak test edilebilse bile, her zaman belli "ayarlanmış", "diğer faktörler sabit kabul edilen" laboratuvar koşullarında test edilecektir; dolayısıyla diğer faktörlerin kontrol edilemediği "gerçek yaşam" koşullarındaki etkileri hiçbir zaman tam olarak öngörülemezdir. Bu anlamda dünya, gerek

doğal gerekse toplumsal çevresiyle, hem bir gerçek yaşam koşuludur (Hajer ve Laws, 2006: 415-419), hem de siyasa analizcisinin laboratuvarıdır.

Diğer taraftan, siyasa analizinin bilgi sağlama fonksiyonunu tartışırken "değer" kavramını da göz ardı etmemek gerekir. Siyasal bir yaklaşım, bilginin ve onun temsil ettiği düşünülen "gerçek"lerin demokratik değerlerin hizmetine sunulması gerektiğini söyler. Ancak gerçekler ile değerlerin birbiriyle çelişmesi, hatta bazen değerlerin gerçekleri belirlemesi de mümkündür. Politikaların kamu yararı adına şekillendirilmesiyle ilgilenen kişiler, kamu politikasına yönelik teorik ve bilimsel analizleri tatmin edici bulmayabilirler. Bu açıdan bakıldığında siyasa analizinin tek fonksiyonunun bilgi üretmek olmadığı anlaşılır. Vatandaşların toplumda evrensel sağlık hizmetine hakkı olup olmadığı, azınlıkların düşüncelerinin kamu siyasalarının üretiminde nasıl bir etkiye sahip olması gerektiği gibi "gerçek yaşamdan" sorular karşısında sadece bilgiye dayalı analizler yapılmaz, çünkü bu gibi konularda verilecek kararların siyasi sonuçları olacaktır. "Böyle soruların cevapları bağımsız, değerlerden arınmış bir dünyada yaşadığımızı varsayan bir modelin ürettiği regresyon katsayısında değildir" (Smith ve Larimer, 2009: 14).

2. Sorun Çözme / Tanımlama Fonksiyonu

Siyasa analizinin en önemli özelliklerinden biri, sorun yönelimli olması ve toplumsal sorunlara etkin müdahale imkânlarının araştırılmasına odaklanmasıdır. Lasswell toplumsal bilimleri toplumsal sorunları çözen yöntemler olarak algılamak ve dolayısıyla "siyasa bilimleri" olarak anlaşılmasını gerektiğini söylerken müdahale ve sorun çözme fonksiyonuna vurgu yapmıştı (Torgerson, 2007: 15).³ Siyasa analizi kavramını "sorun" olgusu üzerine inşa eden Bardach (2012), sürecin sekiz aşamadan meydana geldiğini ileri sürmektedir: (i) sorunun tanımlanması, (ii) bulguların bir araya getirilmesi, (iii) alternatiflerin oluşturulması, (iv) kriterlerin seçilmesi, (v) sonuçların öngörülmesi, (vi) fırsat maliyetleri⁴ ile yüzleşilmesi, (vii) karar

³ Bununla beraber Lasswell'in yaklaşımı teorik altyapıdan yoksun değildir. Chicago ekolünün önemli bir temsilcisi olan Lasswell, bu ekolün pratikte karşılaşılan toplumsal sorunların tespit edilmesi ve çözülmesine yönelik felsefi pragmatizmi ve siyasi ilerlemeciliğini, teorik tartışmalarla harmanlamış ve "siyasa yönelimi" (*policy orientation*) adı verilen yaklaşımı geliştirmiştir.

⁴ Alıntı yapılan metnin orijinalinde Bardach "trade off" ifadesini kullanıyor. Aslında "fırsat maliyeti" şeklindeki

verilmesi ve (viii) hikayenin anlatılması. MacRae ve Wilde (1979: 22) siyasa analizini "belirli bir sorunun ele alınması için, birkaç alternatif arasından en iyi siyasanın seçilmesi için mantık ve bulguların kullanılması" olarak tanımlamaktadır. Patton ve Sawicki (1986: 76) ise "toplumsal, ekonomik veya fiziksel sorunları çözmeye yönelik alternatif politikalar veya programların tespit edildiği ve değerlendirildiği bir süreç" tanımını yapmaktadır.

Siyasa sorunlarının bazıları siyasa analizinin konusu değildir; fakat siyasa analizine konu olduklarında analiz, çeşitli şekillerde karar verme davranışını destekler. Siyasa analizi, bir sorunu ele almak için yeni bir politikanın gerekip gerekmediğinin belirlenmesi, hâlihazırda bir politika yürürlükteyse bunun değiştirilmesinin ya da sona erdirilmesinin gerekip gerekmediğinin belirlenmesi, bir politikanın geçmişe veya geleceğe dönük olarak analiz edilmesi, benzer sorunları ele alan birden fazla politikanın karşılaştırılması, mevcut veya yeni politikaların gelecekteki etkilerinin değerlendirilmesi, belirli politikaların geliştirilmesi sürecindeki aşamaların ortaya çıkarılması gibi işlevler görebilir.

Rasyonalist yaklaşım kamu politikasını lineer bir sorun çözme süreci olarak görür. Shulock'a göre (1999: 227) kamu politikası "sorun çözmek için alternatifler arasından seçim yapmaya yönelik bir araçtır". Bu görüşte olanlar, toplumsal bilimlerin teorik ve metodolojik araçlarını, siyasa alternatifleri arasında makul düzeyde objektif ve tarafsız bir sıralama yapmak ve tercihte bulunmak için kullanmak gerektiğini ileri sürerler.

Sorunlara nasıl yaklaşılacağı konusundaki bir diğer görüş ise bütün kararların normatif bir temele dayandığı şeklindedir. Bu görüşe göre kararlar sadece teknik veya araçsal bir doğaya sahip değildirler. Bir hükümet belli bir konuda ne yapılması gerektiği sorunuyla karşı karşıya kaldığında, ortaya bir değerler çatışması çıkması ihtimali her zaman vardır. Liberallerin, muhafazakârların, toplumsal demokratların, feministlerin, yeşillerin ve diğerlerinin istekleri arasında farklılıklar olacaktır. Siyasa analizinin bilgi verme hizmeti sunduğu siyasi karar vericiler, genellikle değerlerin etkisindedir ve kendi tercih ettikleri değerleri desteklemeyen siyasa analizleri ile pek fazla ilgilenmezler.

tercüme kavramı tam olarak karşılamıyor, ancak hem yakın hem de kolay ifade edilebilecek bir seçenek olduğu için tercih edildi. Daha doğru bir tercüme belki "bir şeyi elde etmek için başka bir şeyden vazgeçme zorunluluğu" şeklinde olabilir.

Rasyonalist siyasa analizi araçsaldır; iyi tanımlanmış bir soruna teknik bir çözüm bulma çabasıdır. Politikada ise çözümler, teknik üstünlüklerinden dolayı değil, onlar kullanılarak ulaşılabilecek sonuçlar siyasi gündemleri destekledikleri için savunulurlar. Dolayısıyla, rasyonalist analizin ürettiği bilgi, siyasi söylemi tayin eden değerler ile eşleştirilir. Siyasetçiler, siyasa analizi kapsamında yapılan araştırmaların sonuçlarına, kendi tercihlerine uydukları nispette başvururlar (Smith, 2005).

Böylece bir soruna verilen siyasa yanıtları kazananlar ve kaybedenler ortaya çıkaracaktır ve bu süreçteki paydaşlar tercihlerinin hükümet nezdinde kabul görmesi ve siyasa haline gelmesi için mücadele verecektir. Analizcinin işi, politikanın realitesinde uygun olan böyle bir durumda yorumlama ve kolaylaştırma yeteneklerini göstermektir. Analizci, değerlerin birbiriyle çatışmasına yol açan farklı perspektifleri anlamalı ve bunları değerlendirmelidir. "Ne yapmalı?" sorusu müzakere ve tartışma ile en iyi cevabı bulur; teoriler veya istatistikler çoğu zaman yetersiz kalırlar (Smith ve Larimer, 2009: 101-102).

Dunn (2004, 75-76), siyasa sorunlarının en önemli sorununun çok karmaşık yapıları olduğunu ileri sürer. Siyasa sorunları, birbirine bağımlı, dinamik, öznel ve zaman zaman yapay yapılarından dolayı karmaşıktır. Bu özellikleri, siyasa sorunlarının dikkatle ve paydaşların katılımıyla yapılandırılmalarını gerekli kılmaktadır. Dunn (2004: 82), sorunun yapılandırılmasının, siyasa analizinin en önemli boyutu olduğunu ve bu aşamada yaratıcı düşüncenin büyük bir rol oynadığını belirtmektedir. Sorunun yapılandırılması, siyasi araştırma faaliyetinin sürekli olarak yeniden ortaya çıkan bir aşamasıdır; bu aşamada analizciler farklı paydaşların birbiriyle rekabet eden sorun formülasyonlarını değerlendirmek durumundadır. Bundan dolayı siyasi analizcilerin en önemli faaliyeti sorunun yapılandırılması, yani tanımlanmasıdır. Siyasi analizciler zaman zaman doğru soruna yanlış çözümler uygulamaya çalışırlar; ancak yanlış sorunu çözmeye çalışmak, daha sık yaptıkları bir hatadır. Karmaşık sorunları parçalara ayırırken, doğru çözümü yanlış soruna uygulama riskinden kaçınmak mümkün olmayabilir. Siyasa sorunlarının birbirine bağımlı, öznel, yapay ve dinamik doğasının tanınması, yanlış sorunları çözmek için geliştirilen doğru çözümlere dayalı olarak uygulanan politikaların öngörülemez olası sonuçlarına karşı dikkatli olunmasını

gerektirmektedir. Siyasa meseleleri, sadece izlenecek yol ve yöntemler hakkında değil, sorunun tanımlanması noktasında da çatışmalara sahne olabilmektedir. Kötü yapılandırılmış ve tanımlanmış sorunların çözülmesi için analizcilerin sorunun tanımlanmasında aktif rol alması bir gerekliliktir.⁵

Bununla beraber siyasa araştırmaları her zaman sorun çözmeye doğrudan uygulanabilecek bilgi sağlama işlevini yerine getirememektedir. Genellikle politikanın, karar vericileri ve kamuyu siyasa meseleleri hakkında düşünmeye sevk eden, fakat sorunu doğrudan çözmeyen bir “aydınlanma” işlevi söz konusudur.⁶ Siyasa analizi faaliyetleri sorun çözme olgusuna yaptıkları etki anlamında analiz edilebilir, ancak bu faaliyet, siyasa analizcilerinin öncelikli olarak sorun çözme amacıyla hareket ettikleri şeklinde yorumlanmamalıdır.

3. Tavsiyede Bulunma Fonksiyonu

Siyasa analizinin en önemli işlevlerinden biri de tavsiyede bulunmadır. Analizci, politika önceliklerinin teşhis edilmesi, avantajları ve dezavantajlarının ortaya konması, ulaşılan ve ulaşılmaması istenen hedeflerin siyasi gündem ve programla ilgisi gibi konularda karar vericiler için öneriler geliştirmeli, ilgili konuları tanımlamalıdır; böylece gündem belirleme sürecine katkıda bulunmak, siyasa analizinin temel bir parçasıdır. Böyle bir tavsiyede bulunma faaliyeti, sadece önerileri değil, yapılandırılmış tercihleri, tercih için hazırlığı ve kullanıcılara tavsiyede bulunan başkalarına dolaylı tavsiyelerde bulunmayı kapsar. Siyasi tercihler için kriterlerin ortaya konması ve gerekçelendirilmesini içerir; bu yüzden sadece görgül sebep-sonuç ilişkilerinin sağladığı “bilgi” ile sınırlı değildir (MacRae ve Whittington, 1997: 12).

Siyasa, hükümetlerin belirli konulardaki

eylemler, hedefleri ve beyanları, bunları uygulamak için attıkları adımlar olarak tanımlanabilir. Ayrıca, siyasi alanda olup bitenler (ya da olmayalar) hakkındaki açıklamalar da siyasa olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla siyasanın hem eylem, hem de söylem boyutu vardır. Siyasa ile ilgili tavsiyelerde bulunmak söylem boyutunda bir siyasa türüdür; kendisi de bir siyasadır. Siyasa tavsiyeleri, karar verme konumundaki kişilere, üzerinde karara varılmış olan bir hedefe nasıl ulaşılabileceği gibi konularda yol gösterebilir.

Tavsiyede bulunma fonksiyonu, uzmanlar dışındaki kişilere yöneliktir. Siyasa tavsiyelerinin kullanıcıları öncelikle karar vericilerdir; fakat vatandaşlar, müşteriler ve bu tavsiyelere uyan diğer herkes kullanıcılar içindedir. Tavsiyenin de birden fazla anlamı olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu terim, bir siyasa sorununun hazırlık niteliğindeki çerçevesinin çizilmesi çabalarına atıfta bulunabileceği gibi, spesifik bir siyasa alternatifine yönelik önerileri de ifade edebilir (MacRae ve Whittington, 1997: 351).

Siyasanın, hükümetin güç kullanımıyla ilgili bir kavram olduğunu düşünürsek, siyasa tavsiyesi bu gücün nasıl kullanılacağı hakkında sunulan öneriler olarak da anlaşılabilir. Siyasa tavsiyesinin hükümetin eylem ve söylemlerini hangi nispette etkilediği de gayri resmi bir güç kullanımını temsil eder. Dolayısıyla siyasa analizi, güç kullanımına temel teşkil eden bir faaliyettir ve kendisi de karar vericilerin eylem ve söylemlerini etkilemesi nispetinde bir nevi güç kullanımıdır. Diğer taraftan siyasa süreci ne bir cam fanusun içinde, ne de saf rasyonel bir dünyada gerçekleşmektedir. Siyasa süreci ancak siyasi bir bağlamda anlaşılabilir. Siyasa tavsiyesi, bu gibi hususları dikkate alması gereken bir faaliyettir; bu şekilde “güç” ve “iktidar” kavramlarını da içermek suretiyle siyasa analizinin kapsamını oldukça genişletmektedir. Siyasa analizi yaparken “mümkün olanın sanatı” bağlamında bir hükümetin manevra serbestisini sınırlayan kısıtlar dâhilinde nelerin başarılabilirliğini değerlendirme zanaatının icra edilmesini gerektirmektedir.⁷ Bu kısıtlar çok sayıda ve çeşitlidir. Kaynak eksikliği, iktidar zafiyeti, yetkisizlik, parlamento desteğinin olmaması, kamuoyu muhalefeti, hükümet içinden muhalefet, güçlü çıkar gruplarının karşı çıkması, finans piyasalarının gerçek veya algılanan tepkileri, teknik bilgi eksikliği gibi birçok faktör hükümetlerin elindeki siyasa

⁷ Bu konuda daha kapsamlı bir tartışma için bkz. Vickers, 1980.

⁵ Bardach sorunun tanımlanması için kullanılan kavramların, sorunun çözümü için belirleyici olduğunu ileri sürer. Örneğin sorunu “evsiz aileler için çok az barınak var” şeklinde ortaya koymak, en iyi çözümün “daha fazla barınak” inşa etmek olduğunu ima eder; bu perspektif, siyasa yapıcılarını ailelerin evsiz kalmalarını önlemeye yönelik politikaları düşünmekten alıkoymaz. Bunun yerine sorunu “çok fazla evsiz aile var” şeklinde ortaya koymak, siyasa yapıcılarını bambaşka bir çözüme yöneltebilir. Başka örnekler için bkz. Bardach, 2012.

⁶ Aslında Lasswell’in siyasa süreci modeliyle ilgili anlayışı analitik olmaktan ziyade normatiftir. Farklı aşamaları doğrusal şekilde sıralaması, özünde bir sorun çözme modeli olarak tasarlanmıştır ve örgüt teorisi ve kamu yönetiminde geliştirilen diğer betimleyici rasyonel planlama ve karar verme modelleri ile uyum halindedir. Bkz. Jann ve Wegrich, 2007: 43-44.

seçeneklerini kısıtlamaktadır (Wilson, 2006: 154-155).

Görgül açıdan bakıldığında siyasa tavsiyesi, politikacılar ve bürokratların tek bir çalışma veya rapordan etkilenmediği geniş kapsamlı bir süreç olarak kabul edilir. Aksine siyasa analizi, genel sorun algılamaları ve dünya görüşlerinde değişikliğe yol açan bir etkiye sahiptir (Weiss, 1977). Bu bağlamda siyasa analizi ile ilgili bilimsel araştırmalar da siyasa yapımı sürecine dâhil edilen çeşitli bilgi kaynaklarından biri olmaktadır (Lindblom ve Cohen, 1979: 10-29).

Tavsiyede bulunma fonksiyonu ile ilgili önemli tartışma konularından biri “politika avukatlığı”dır, bundan dolayı bu bölümde kısaca değinmek faydalı olabilir. Siyasa avukatlığı (policy advocacy) büyük ölçüde hükümet dışı gruplarla ilgili olan ve karar vericileri etkileyen çok çeşitli faaliyetleri içeren bir kavramdır. Bu faaliyetler arasında dava açma, lobicilik ve kamusal eğitim başta gelir. Buna ek olarak kapasite inşası, ilişki inşası, ağ oluşturma ve liderlik geliştirme de sayılabilir. Bütün bu faaliyetler büyük ölçüde hükümet dışı gruplar tarafından üstlenilir çünkü bu tür örgütler geleneksel olarak siyasa süreçlerinde seslerini duyurma imkânları sınırlı olan kitlelere hizmet ederler.

SANAT OLARAK SİYASA ANALİZİ

Siyasa analizinin yukarıda tartışılan üç fonksiyonunun yanı sıra, sanat yönüne vurgu yapan çalışmalar da mevcuttur. Bunların en önemlisi 1979 tarihinde Wildavsky'nin yayınladığı “Sanat ve Zanaat Olarak Siyasa Analizi” başlıklı kitabıdır. Yazar kitabın bir kısmında siyasa analizinin sanat yönünü ele almakta ve teknik yönünün zayıflıklarına işaret etmektedir. Siyasa analizinin teknik boyutu çeşitli sınırlamalardan dolayı maluldür; bunların en önemlisi, siyasa analizi kapsamında sunulan önerilerin çok sayıda ve birbirinden farklı, hatta birbiriyle bağlantısız, uygulanırlıkları belirsiz ve yüzeysel nitelikte olmalarıdır. Siyasa analizi hayal gücü gerektirir ve siyasa analizcileri sıklıkla “düşünce deneyleri” yapmaları gereken kişilerdir. Siyasaların her zaman ve her yerde geçerli doğrular üretmeyeceğinin bilincinde olmak gerekir; siyasalar sürekli değiştirilen ve yerlerini daha iyilerine bırakan hipotezlerdir. Bu ise sürekli bir düşünme, tasarlama, hipotezleştirme faaliyetini zorunlu kılar.

Siyasa analizi ayrıca insanlar arasındaki ilişkilerle ilgili bir süreçtir. Wildavsky bunu şu şekilde ifade eder: “Doktorlar ve hastalar, öğretmenler ve öğrenciler arasındaki ilişkilerin

sonuçlarından hoşlandığımızda, bu insanların bir araya geldikleri kurumsal düzenlemeleri daha güçlü şekilde onaylarız. Onaylamıyorsak, bu ilişkileri değiştirmek isteriz. Bu ilişkilerin örüntüsünü değiştirdiğimizde çok büyük farklılık meydana getiririz, böylece sonuçlar da değişir” (Wildavsky, 1979: 417).

Siyasa analizinin sanatsal yönünü ön plana çıkaran bir başka konu ise karar verme ile olan ilişkisine yapılan vurgudur. Karar verme, her bir karar bağlamında uygun olan makul karar kurallarının seçimi sanatıdır. Makul karar kuralları kendi içinde tutarlıdır ve ahlaki tartışmaların sonucu olmaları nispetinde değerlere dayalıdır. Analiz ise bu kararlara dair kuralları, uygun standartlara göre, mantıklı şekilde uygulama bilimidir. Rasyonel analiz mantıklı, geçerli, güvenilir, ampirik olarak test edilmiş ve gerçeklere dayalı olmalıdır. Değerler ve gerçekler birbirinden çok farklı entelektüel kategoriler olsalar da pratikte birbirinden ayrılmaları kolay olmamaktadır (Andrews, 2007: 163)

Siyasaları mantıksal olarak analiz edebilme kabiliyeti, kabul edilebilir alternatif siyasaların oluşturulmasına yönelik bir içebakış gerektirir. Bir siyasa argümanını kendini oluşturan parçalar ayırdıktan sonra analizciler genellikle siyasi bir oydaşma inşa etme çabasına yönelirler. Bu süreçte, statik siyasa konumlandırma kavramının, ikna gücünü de içeren dinamik bir argümana dönüştüğüne tanık olmaktayız. Analizciler siyasa üzerinde oydaşma ve çatışma için muhtemel alanların tespit ettikten sonra temel çatışma alanlarını ele alan alternatif siyasa teklifleri geliştirebilirler. Bu alternatif argüman, ikna etmeye çalıştığı kitlenin eleştirileri ve itirazlarıyla karşılaşabilir, hitap etmeye çalıştığı kitleye ulaşma noktasında engellerle karşılaşabilir, ya da sentezleyebileceğinden çok daha fazla ve çeşitli görüşler ortaya çıkmasına neden olabilir. Bunların her biri siyasa analizcisi için yeni sorunlar anlamına gelir. Birçok durumda analizci ilk başta geliştirdiği önerinin ötesine geçmek, bunu yaparken sadece argümanını dar bir çerçevede savunmayı değil, siyasi durumun çok daha kapsamlı bir resmini ortaya koymayı amaçlamak durumunda kalır. Dar bir argüman sadece sınırlı bir inanç bağlamında savunulabilir; buna karşın siyasa analizcisi, yukarıda tanımlanan türden sorunlarla karşılaştığında, oydaşma inşasına engel olan inanç sisteminin revize edilmesi, hatta gerekirse yenisiyle değiştirilmesine dair yeni veya yeniden formüle edilmiş bir bakış açısı sunmaya çalışmalıdır (Fischer, 2007: 235). Bu türden siyasa tekliflerinin geliştirilmesi, bilim

olduğu kadar sanattır da. Bu süreç kestirimde bulunmayı, benzetme yapmayı, metaforları kullanmayı, ayrıca yerleşik sebep-sonuç ilişkileri ve gerçeklerden mantıksal sapmalar yapmayı gerektirir. Bütün bunlar, bilim adamlarının kapalı, genelleştirilmiş modellere dayalı olarak yaptıkları analizlerden farklıdır ve açık ve bağlamsak olmak zorundadır. Bilimsel model çıkarımda bulunmaya dair resmi ilkeleri izlerken, sanatsal model informal mantığın kuralları ve izleklerini takip eder.

Stone, bu informal süreçlerin kaçınılmaz olarak içerdiği belirsizliğin, sanatta bir zenginlik ve derinlik kaynağı olduğuna işaret etmektedir. Ona göre semboller kişisel hayal gücünü ve deneyimleri kullanırlar ve gözlemleri aktif katılıcı olarak sanat faaliyetinin içine dâhil ederler. Bundan dolayı belirsizlik bilimde dışlanan bir olgudur. Bilimsel metot farklı zamanlar ve yerlerde birçok gözlemci tarafından tekrarlanan gözlemlere dayanır ve bilimsel gözlemler gözlemcinin kimliğinden, duygularından ve inançlarından etkilenmeyen, belirsizlikten uzak olgular olarak kabul edilirler. Ancak bilimin büyük bölümü bu saf ideal duruma uygun değildir; mesela doktorlar hastalığı teşhis etmenin hem bir sanat, hem de bir bilim olduğunu kabul ederler. Politika ise bilimden ziyade sanat niteliğindedir, çünkü belirsizlikler politik stratejinin merkezinde yer alır. Belirsizlik kavramını göz ardı eden veya ortadan kaldırmaya çalışan siyasa analizi biçimleri, siyasa tartışmalarının özünü yakalayamazlar (Stone, 2001: 178).

SONUÇ

Bugün siyasa analizi toplumsal bilimlerde

belirgin bir şekilde gündemde olan bir konudur; siyasa analizi sadece hükümette değil diğer siyasi kurumlarda da başvurulan bir pratiktir. Dünyada akademiye ek olarak, siyasa analizcileri resmi kurumlarda, think-tank kuruluşlarında, araştırma birimlerinde, danışmanlık şirketlerinde, çıkar gruplarında ve sivil toplum örgütlerinde araştırmacı olarak istihdam edilmektedir. Büyük şirketlerin halkla ilişkiler departmanlarında da ekonomiyle ilgili düzenlemeleri ve politikaları izlemek ve araştırma işlevleri dâhil olmak üzere pek çok işlev yerine getirmektedirler.

Bazı gözlemler “kamu görevi ile ilgili danışmanlarından uzaklaştığı zaman Bakanların kanunun verdiği yetkilerden dolayı güçlerini daha keyfi kullanabileceklerinden” endişe etmektedir (Foster ve Plowden 1996, 178). Fakat tavsiyelere uymadan gerçekleştirilen keyfi eylemler her zaman bir tehlike olagelmıştır. Bu noktada bakanların görevi kamu görevlilerinden gelen, bilgiye dayalı ve tarafsız olması gereken tavsiyelere gereken ağırlığı vermek ve karar verme aşamasında bunları göz önünde bulundurmaktır (Cabinet Office, 1999).

Diğer taraftan siyasa analizi ezberden yapılan bir egzersiz değil bir sanattır. Sürecin her aşamasında informal muhakemeyi ve metodolojik tercihlerin ima ettiklerinin anlaşılmasını gerektirir. Anketler, istatistikler ve diğer sayısal gereçlere dayalı etki değerlendirmeleri gibi bilimsel yöntemlerin yanısıra, içe bakış, sezgiye dayalı tahminler ve diğer informal süreçler de siyasa analizinde son derece önemli rol oynayan “sanatsal” elemanlardır.

KAYNAKÇA

- Andrew, C. J. 2007. *Rationality in Policy Decision Making*, (Ed.) Frank Fischer, Gerald J. Miller ve Mara S., *Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods*. Sidney. Londra, New York: CRC Press. 161-171.
- Bardach, E. 2012. *A Practical Guide for Policy Analysis: The Eightfold Path to More Effective Sorun Solving*, 4. Baskı, ABD: CQ Press.
- Cabinet Office. 1999. *Modernising Government*. Londra.
- Carl, P. ve Sawicki, D. (1986). *Basic Methods of Policy Analysis and Planning*, Prentice-Hall. N.J.: Englewood Cliffs.
- deLeon, P. 1988. *Advice and Consent: The Development of the Policy Sciences*, New York: Russell Sage Foundation.
- Duncan Jr., M. ve Whittington, D. 1997. *Expert Advice for Policy Choice: Analysis and Discourse*. Washington DC.: Georgetown University Press.
- Duncan, M. ve Wilde, J. A. 1979. *Policy Analysis for Public Decisions*. North Scituate, Massachusetts: The Duxbury Press.
- Dunn, N. 2004. *Public Policy Analysis: An Introduction*, Upper Saddle River, NJ: Pearson Prentice Hall.

- Fischer, F. 2007. Deliberative Policy Analysis as Practical Reason: Integrating Empirical and Normative Arguments". (Ed.) Frank Fischer, Gerald J. Miller ve Mara S., *Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods*. Sidney. Londra, New York: CRC Press. 223-236.
- Foster, C. D. ve Plowden, F. J. (1996). *The State Under Stress: Can The Hollow State Be Good Government?* Open University Press.
- Hajer, M. 2003. Policy without polity? Policy analysis and the institutional void, *Policy Sciences*, (36),175-195.
- Hajer, M. ve Laws, D. 2006. Policy in Practice, (Ed), Michael Moran, Martin Reinve Robert E. Goodin., *The Oxford Handbook of Public Policy*, New York: Oxford University Press. 409-424.
- Hillgartner, S. 2001. *Science on Stage*. Stanford: Stanford University Press.
- Jann, W. ve Wegrich, K. 2007. Theories of the Policy Cycle, (Ed.) Frank Fischer, Gerald J. Miller ve Mara S., *Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods*. Sidney. Londra, New York: CRC Press. 43-62.
- Jasanoff, S. 1990. *The Fifth Branch: Science Advisers as Policy Makers*. Cambridge: Harvard University Press.
- Köseoğlu, Ö. 2013. Meslek, Sanat ve Disiplin Olarak Kamu Politikası: Türkiye'ye İzdüşümleri, *Bilgi*, (26): 4-36.
- Lasswell, H. 1971. *A Pre-View of the Policy Sciences*. New York: American Elsevier.
- Lindblom, C. E. ve Cohen, D. K. 1979. *Usable Knowledge: Social Science and Social Sorun Solving*. New Haven ve Londra: Yale University Press.
- Sapru, R. K. 2011. *Public Policy: Art and Craft of Policy Analysis*. New Delhi: PHI Learning Private Limited.
- Shulock, N. 1999. The Paradox of Policy Analysis: If It Is Not Used, Why Do We Produce So Much of It?, *Journal of Policy Analysis and Management*, (18): 226-244.
- Smith, K. B. 2005. Data Don't Matter? Academic Research and School Choice. *Perspectives on Politics* (3): 285-299.
- Smith, K. B. ve W. Larimer, C. 2009. *The Public Policy Theory Primer*. ABD: Westview Press.
- Stone, D. 2001. *Policy Paradox. The Art of Political Decision Making*. Revised Edition. New York: Norton.
- Torgerson, D. 2007. Promoting the Policy Orientation: Lasswell in Context. (Ed.) Frank Fischer, Gerald J. Miller ve Mara S., *Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods*, Sidney. Londra, New York: CRC Press. 15-28.
- Vickers, G. 1980. The Assumptions of Policy Analysis, *Policy Studies Journal* (9): 552-558.
- Wagner, P. 2007. Public Policy, Social Science and the State: An Historical Perspective. (Ed.) Frank Fischer, Gerald J. Miller ve Mara S., *Handbook of Public Policy Analysis: Theory, Politics, and Methods*, Sidney. Londra, New York: CRC Press. 29-40.
- Weinter, D. L. 1992. The Craft of Policy Design: Can It Be More Than Art? *Review of Policy Research* (11): 370-388.
- Weiss, C. H. 1977. *Using Social Research in Public Policy Making*, Lexington, MA: Lexington Books.
- Wildavsky, A. 1979. *Speaking Truth to Power: The Art and Craft of Policy Analysis*. Boston, Massachusetts: Little Brown.
- Wilson, R. 2006, Policy Analysis as Policy Advice, (Ed.) Michael Moran, Martin Rein ve Robert E. Goodin, *The Oxford Handbook of Public Policy*, New York: Oxford University Press. 152-168.

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE EKONOMİK FONKSİYON BAKIMINDAN SERMAYE ÜZERİNDEN ALINAN VERGİLER VE TÜRKİYE¹

DOI NO: 10.5578/jeas.54088

Kamil GÜNGÖR²

ÖZ

Vergi yapısı benzemesine rağmen Avrupa Birliğinde vergi trendi Türkiye'den farklıdır. Zira Avrupa Birliğinde vergiler sadece türlerine göre değil, işletmeler ve ekonomi üzerindeki etkileri ve kamu maliyesi, kamu hizmetleri ve halkın geneli üzerindeki etkisi bakımından da tasnif edilmiştir. Ekonomilerin 1980'li yıllardan itibaren globalleşmesi ile birlikte sermaye hareketlerinin önündeki engeller bütün dünyada uyumlaştırılmıştır. Bu işbirliği hem doğrudan yatırımlar, hem de portföy yatırımları ile ilgilidir.

Avrupa Birliği hem doğrudan hem de finansal yatırımlarla ilgili vergileri tespit ederek vergileri tarafsız hale getirme politikası izlemektedir. Bu vergilerin kurumlar vergisi ve menkul sermaye iradı gibi bir kısmı yatırımlarla doğrudan ilgili iken, servet vergileri ve muamele vergileri gibi diğer bir kısmı ise elde tutulan sermayeyi ile ilgilidir. Çalışmada bu konu Avrupa Birliği ve Türkiye bakımından analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Vergi Uyumlaştırması, Sermaye Vergileri, Avrupa Birliği

Jel Kodu: H2, H24, H25

THE ECONOMIC FUNCTIONS IN THE EUROPEAN UNION OF CAPITAL TAXES AND TURKEY

97

ABSTRACT

Although the tax structure is similar, the tax trend in the European Union is different from Turkey. Because, in the European Union, taxes are classified not only by their type but also by their effects on business entities and economy, together with their effects on public finances, public services and ordinary citizens. With the globalization of economies since the 1980s, the obstacles to capital movements have been harmonized over the world. This cooperation concerns both direct and portfolio investments.

The European Union is following the policy of neutralizing taxes by identifying taxes on both direct and financial investments. While some of these taxes such as corporation tax and tax on income from marketable securities are directly related to investments, others, such as wealth taxes and transaction taxes, are related to capital stock on hand. This study attempts to analyse this issue of taxes on capital from the perspective of European Union and Turkey.

Keywords: Tax Harmonisation, Taxation of Capital, European Union

Jel Code: H2, H24, H25

¹ Geliş Tarihi:20.02.2017 - Kabul Tarihi:24.04.2017

² Doç. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü. Tel: 0(272)2281292/13158. E-mail: kgungor@aku.edu.tr

GİRİŞ

Türkiye, 1957 yılında kurulan ve Avrupa'nın Roma İmparatorluğu'ndan sonra ilk defa bu kadar güçlü bir şekilde oluşturduğu, bugünkü adıyla Avrupa Birliği'ne üye olmak üzere 1959 yılında başvuruda bulunmuştur. Kimi zaman Türkiye'nin kimi zaman da Avrupa Birliği ülkelerinin yükümlülüklerini yerine getirmemesi nedeniyle kurumsal anlamda ancak 1996'daki gümrük birliği ile ileri bir adım atılabilmektedir.

İlk yıllarda daha kolay olan giriş süreci, 1990'lı yıllarda Doğu Blok'u ülkelerinin rejim değişikliğine uğraması ile birlikte yeni bazı kriterlere bağlanmış ve zorlaştırılmıştır. 1959'da başlayan süreç; ortak üyelik, gümrük birliği, adaylık statüsü gibi çeşitli aşamalardan geçtikten sonra 2004 yılında müzakerelerin başlaması kararı alınmış ve 2005'ten itibaren de müzakere süreci başlamıştır. Müzakere konularından birkaç tanesi; ekonomi, maliye ve vergilendirme politikasına ilişkindir. Avrupa Birliği, Birliğe tam üye olacak olan ülkelerin; kişiler, mallar, sermaye ve emek olmak üzere dört serbest dolaşıma en az etkili olacak şekilde politikalarını "uyumlu" hale getirmesini istemektedir.

Avrupa nisbeten küçük ama sadece Batı Avrupa devletleriyle sınırlı kalmayan, zamanla egemenliklerinden ve hatta ulusal kimliklerinden kendi aralarında bir birlik oluşturabilmek amacıyla feragat eden bir topluluktur (Özen, 2002: 68). 28 üyeli Avrupa Birliği* 2016 yılı itibarıyla 4.324.782 kilometrekarelik yüzölçümüyle dünyada yedinci ve 515 milyon nüfusu ile Çin ve Hindistan'dan sonra üçüncü sırada yer almaktadır. Birliğin 24 tane resmi dili vardır. Ekonomisi ABD'den daha büyüktür. Satın alma paritesine göre 19.180 trilyon dolar GSYH'si olan kurum, 2016 yılında % 1.6 ortalama büyümeyi başarmıştır. Kişi başına ortalama 37.800 dolar geliri olan Avrupa Birliği'nde tarım kesiminin oranı % 1.6, sanayi % 25.2 ve hizmetler sektörü % 73.2'dir. Yine aynı dönemdeki işsizlik oranı % 9.5 iken, çok düşük düzeyde (0.1) ortalama enflasyona sahiptir. 2 trilyon doları aşan (2.259) ihracatı ile dünyada birinci sırada yer alan Birlik, yine yaklaşık bir o kadar (2.244) trilyon dolarlık ithalatı ile yine ilk sıradadır. Dış borç açısından da benzer durum söz konusudur ve 2014 sonu itibarıyla 13.050 dolarlık borcuyla ABD'den sonra ikinci

* İngiltere ayrılma yönünde karar almasına rağmen henüz bu süreç hayata geçirilmediğinden bu ülke de verilere dâhil edilmiştir.

sırada yer almaktadır.³

Vergilendirme yetkisi üye ülkeler arasında öteden beri süregelen bir anlaşmazlık alanlarından birisidir. Vergi politikası; ekonomik etkinliğin sağlanması, piyasa ekonomisinin yerleşmesi ve yetki ikamesini (subsidiarity) de içeren geniş bir yelpazede çatışma alanı oluşturmaktadır. Zira vergilendirme yetkisi ülkelerin özgürlük ve bağımsızlıklarının bir sembolüdür. Avrupa Birliği'nde vergi politikası, Birliğin karşılıklı işbirliği ve üye devletlerin hakları arasındaki çatışmanın nasıl çözülebileceği noktasında yoğunlaşmaktadır (Myles, 2005: 112).

Bu çalışmada Avrupa Komisyonu'nun hazırladığı raporlarda benimsediği ayırım çerçevesinde sermaye üzerinden alınan vergiler analiz edilmiştir. Ancak Türkiye'de böyle bir ayırım yapılmış değildir. Bu da karşılaştırma yapmayı güçleştirmektedir. Çalışmada mercek altına alınan diğer bir konu; mevcut veriler kullanılmak suretiyle Türkiye'nin bu politikalar açısından uyumluluk düzeyidir. Avrupa Birliği'ne ilişkin veriler kullanılırken yoğunlukla Avrupa Komisyonu'nun yayınladığı raporlardan, Türkiye'ye ilişkin verilerde ise Maliye Bakanlığı ve OECD kaynaklarından yararlanmaya özen gösterilmiştir. Zaman zaman ikincil kaynakların da kullanıldığı çalışmada veriler arasında uyum gözetilmesine de dikkat edilmiştir.

Sermaye üzerinden alınan vergiler sermaye hareketlerinin arttığı 1980'li ve portföy yatırımlarının yaygınlaştığı 1990'lı yıllarda ekonomiler üzerinde önemli etkiler meydana getirmiştir. Bu etki birçok zaman pozitif iken, 2008 sonrası yaşanan krizde olduğu gibi negatif de olabilmektedir.

1. TERMİNOLOJİ VE TANIM

Sermaye; fiziksel sermayeyi, maddi olmayan varlıkları, finansal yatırımları ve tasarrufları içerecek şekilde geniş kapsamlıdır. Dolayısıyla sermaye vergileri sadece (kurumlar vergisi gibi) kazanç üzerinden alınan vergiyi değil, hane halklarının temettü ve diğer emlak gelirleri gibi sermaye stoklarına veya bu stoklara ilişkin işlemler için yapılan ödemeler de kapsam içerisindedir. (EC 2016: 303) İşletme tarafından ödenen emlak vergisi veya motorlu taşıtlar vergisi gibi onları kazanmak için bir ön koşul olarak görülebilecek vergiler ve harçlar da sermaye vergisinin kapsamına dâhildir (EC 2016: 310).

³www.ciafactbook.com sitesinden alınmıştır.

Geniş anlamda sermaye üzerinden alınan vergilere aşağıdaki vergileri dâhil edebiliriz:

-Kişi ya da hane halkı tarafından elde edilip elde tutulan sabit sermaye kazançları⁴ (Kira, temettü ve diğer malvarlığı gelirleri)

-Şirketlerin gelir ya da karlarına uygulanan vergiler (kurumlar vergisi ile menkul sermaye iradi, damga vergisi)

-Elde tutulan varlıklara uygulanan vergiler (motorlu taşıtlar vergisi, emlak vergisi)

-piyango ve kumardan elde edilen ivazsız iktisaplar

-Serbest çalışanların ya da hiç çalışmayanların sosyal güvenlik katkıları (bağımsız sosyal güvenlik katkıları)

-Mesleki ve ticari lisanslar ve ürünlere yapılan bazı vergiler ve başka yerlerde tahsis edilmezse üretime girmek için bir ön şart olarak görülebilecek diğer vergiler ve harçlar bu kategoriye dahi uyacaktır.

Bu vergide işbirliği zorunluluğu bazı temel nedenlere dayanmaktadır. Özellikle son 20 yıldır dünyadaki sermaye hareketliliğinin bağlı olarak bu vergilerin AB ülkeleri arasındaki nisbi önemi artmıştır. Bu sermaye hareketliliği doğrudan yatırım yanında portföy yatırımlarını da kapsamaktadır. Bu süreçte yüksek oranlı vergilerin sermayelerin yatırıma dönüşmesini sınırlandırdığı, dolayısıyla her iki tür sermayenin de teşvik edilmesi gerektiğinin farkına varıldı ve işbirliğine gidildi.

İkinci bir neden vergi rekabetidir. Zira vergi yatırım kararlarını etkileyen bir maliyettir. Uyumsuzluk sermaye hareketliliği üzerinde olumsuz etkide bulunacaktır. Özellikle de Avrupa Birliği'nin kendi içerisinde sermaye hareketliliğini kısıtlayacaktır. Bu vergiler ücretler ve ücret üzerinden alınan vergiler üzerinde de olumsuz etki meydana getirebilir. Zira yüksek vergiler sermaye birikimi ve verimlilik üzerinde negatif etki meydana getirir. Bu da ücretler üzerinde baskı oluşturur (EC 2011: 129).

Başka bir neden de özellikle menkul sermaye araçlarının hızlı mobilitesidir. Bu durum ilgili ülkenin vergi değişimlerinde önemli düzeyde etkili olabilmektedir. Son yıllarda daha da

⁴ Sabit Sermaye Vergisi 'Taxes on capital stock'; servet vergilerini veraset vergisini, emlak ve diğer sabit varlıkların vergisini ifade eder. Fikri mülkiyet hakları nedeniyle sahip olunan patent ve diğer lisans hakları da bu kapsamdadır. (EC 2016: 304)

artan düşük kurumlar vergisi oranları gelir vergisi olumsuz etki meydana getirdiği hususunda endişeler söz konusudur. Sermaye hareketliliğindeki mobilite vergi rekabeti sonucu bu vergilerden alınan vergileri daha da azaltacağı düşüncesi de diğer bir sebep olarak kabul edilir (EC , 2010, s. 35).

2. AVRUPA BİRLİĞİ ÜLKELERİNDE SERMAYE VERGİLERİNİN YAPISI

2.1. Genel Görünüm

Üye devletlerde vergi yapısı oldukça farklıdır. Dolaysız vergiler bakımından % 67.4 ile Danimarka birinci sırada iken, İrlanda, Malta, Birleşik Krallık ve İsveç'te % 40-50 arasında değişmektedir. Dolaysız vergilerin yüksek olduğu bu ülkelerde sosyal güvenlik katkıları nisbi olarak düşüktür. Danimarka bu sıralamada açık ara öndedir. Zira bu ülkede refah devleti harcamalarının çok büyük bir kısmı vergilerle finanse edilmektedir. Buna karşın Almanya, Hollanda ve Fransa dolaysız vergiler bakımından gerilerde gözükmeye rağmen bu ülkeler yüksek sosyal güvenlik katkılarıyla dikkat çeker.

Üye devletlerin bir kısmında ise dolaysız vergi oranları önemli ölçüde düşük oranda seyretmektedir. Bu ülkelerin birçoğu tek oranlı bir vergi sistemi uygulamaktadır ki, bu uygulama dolaysız vergilere göre vergi gelirlerinin değişimine daha duyarlıdır ve dolaysız vergi gelirlerinin azalması yönünde etkide bulunmaktadır. Bu fark ya Bulgaristan (52.4 %), Hırvatistan (51.3 %) Macaristan (48.7 %) olduğu gibi dolaylı vergilere ağırlık verilerek telafi edilmekte ya da Slovakya (43.3 %), Çek Cumhuriyeti (43.2 %) Litvanya'da (40.2 %) olduğu gibi sosyal güvenlik ödemeleri yüksek tutulmaktadır. (EC 2016: 20)

2.2. Sermaye Vergileri

AB'ye üye ülkeler arasında vergilerin tüketimden, işgücünden ya da sermayeden alınma bakımından dikkat çekici farklılıklar vardır. Üye ülkelerde vergilerin en büyük kısmı işgücü üzerinden alınmaktadır. Katkıların yarısına yakını böyledir. Tüketim vergileri kabaca üçte bir kadarken, sermaye üzerinden alınan vergiler % 20 civarındadır. Ancak yine de üye ülkeler arasında önemli farklılıklar vardır. Bulgaristan, Hırvatistan gibi kimi ülkelerde tüketim vergilerine ağırlık verilen işgücü üzerinden alınan vergileri ihmal etmişlerdir. Bu iki ülkede vergilerin yarısı kadar kısmı tüketim üzerinden alınan vergilerden oluşmaktadır. Birleşik Krallık, Kıbrıs Lüksemburg gibi ülkelerde ise vergilerin % 25'inden daha fazlası sermaye üzerinden

alınan vergilerden oluşurken, bu oran Estonya'da % 10'un altındadır. Sermaye ve işletme gelirlerinden alınan vergiler genel olarak İngiltere hariç olmak üzere bu ülkelerde

sabit sermaye üzerinden alınan vergilerden daha önemlidir. İngiltere'de bu iki vergi nerdeyse birbirine eşit durumdadır.

Tablo 1: AB Ülkelerinde Sermaye Üzerinden Alınan Vergilerin GSYH'ye Oranı

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Kurumlar Vergisi	2.5	2.4	2.6	2.9	3.3	3.3	3.0	2.3	2.4	2.5	2.6	2.6	2.5
Hane Halkı Geliri	0.7	0.7	0.7	0.8	0.9	0.9	0.9	0.8	0.7	0.8	0.9	0.9	1.0
Serbest Çal. Katkısı	1.9	1.9	1.9	1.9	1.9	2.0	2.0	1.9	1.9	1.9	1.9	1.9	1.9
Sab. Serm. Geliri	2.6	2.7	2.7	2.7	2.8	2.8	2.7	2.6	2.4	2.5	2.6	2.7	2.8
Toplam	7.7	7.7	7.9	8.3	8.8	9.0	8.6	7.6	7.5	7.7	8.0	8.1	8.2

Kaynak: EC, 2016: 193

2008'e kadar yükselme trendi gösteren sermaye üzerinden alınan vergiler, bu dönemde yaşanan kriz ve yapılan indirimler dolayısıyla azalma eğilimine girmiştir. Bunlardan en önemlisi olan kurumlar vergisi oranlarda azalmaya rağmen, 2003-2007 arasında istikrarlı bir şekilde büyümüştür. Krizin etkili olmaya başladığı 2008'de ise bir önceki yıla göre ortalama olarak % 0.2 ile çok az bir azalma yaşanmıştır. 2008'de sermaye üzerinden alınan vergilerde azalma 2003'e göre 0.8 olarak gerçekleşmiştir. Krizin en etkili olduğu 2009 ve 2010'da azalma trendi devam etmiş, ancak 2011'den sonra az da olsa yükselme trendi yakalamıştır. Ancak kriz öncesi dönemle (2007-9.0) karşılaştırıldığında sermaye vergilerinin GSYH'ye oranının (2014-8.2) yakalanamadığı görülmektedir.

Sermaye vergisinin tabanı üye ülkeler itibarıyla farklılıklar göstermektedir. Ancak bütün üye ülkeler için söylenebilecek ortak şey vergi tabanlarının yüksekliğidir. Üye ülkelerde bu oran genel olarak % 20 ile 35 arasında değişmektedir. Ancak en düşük oran % 13.5 ile Danimarka'da iken, İrlanda ve Polonya % 40'larla en üstte yer alır.

2014 itibarıyla sermaye üzerinden alınan vergiler toplam vergilerin AB ortalaması % 8.2/GSYH'dir. Bu az da olsa yukarıya doğru bir kaymadır ki, 2012'de bu oran % 8.0 idi. Artış trendi 2010 yılından bu yana devam etmektedir. Benzer bir artışın aynı dönemde sermaye ve servet stoklarına ilişkin vergiler bakımından da devam ettiği görülmektedir.

Bir bütün olarak düşünüldüğünde batı ülkelerinde (İngiltere, Malta, Kıbrıs, Lüksemburg) sermaye vergilerinin toplam vergiye oranı % 25'in üzerindedir. Bir başka deyişle bu ülkelerde vergilerin ¼ kadarı sermaye üzerine uygulanan vergilerden oluşmaktadır. En düşük seviyedeki Estonya'da

ise bu oran % 10'un altındadır. İngiltere'de hem işletme gelirlerine uygulanan verginin hem de sabit sermayeye uygulanan verginin yüksekliği dikkat çeker.

2008 ve 2009 Döneminde Polonya, Belçika ve Fransa'da daha dalgalı olduğu da dikkat çeker. İkinci grup ülkede ise sermaye vergisinin tabanında bir aşınmadan bahsedilebilir. Bu ülkeler Almanya ve Avusturya'dır. Diğer bir takım ülkelerde de benzer azalmalar yaşanmıştır. Ancak bu ülkelerde sermaye vergisi tabanı nisbi olarak değişmemiş olmasına karşın vergi gelirlerinde bir azalmadan söz edilebilir. Yunanistan, Hollanda, Slovakya, Finlandiya ve İsveç bu gruptadır. Diğer ülke grubunda ise bir taraftan vergi tabanı büyümüş, diğer taraftan da vergi gelirleri artmıştır. Çek Cumhuriyeti, İrlanda, Litvanya, Macaristan Slovenya ve İngiltere bu kapsamdadır. Son grup ülkede ise sermaye üzerinden alınan vergiler artmasına karşın, vergi tabanının GSYH'ye oranının azaldığı görülür. Danimarka, Estonya, İspanya, İtalya, Kıbrıs ve Litvanya bu kapsamdadır (EC, 2011: 138-139).

Tablo 2: Sermaye Üzerinden Alınan Vergilerin GSYH'ye Oran

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Belçika	9.9	9.6	9.7	8.4	8.8	9.2	10.0	10.6	10.6
Bulgaristan	3.9	6.1	5.0	4.2	3.8	3.6	3.6	4.0	3.9
Çek Cum.	6.5	6.6	5.9	5.5	5.1	5.1	5.1	5.2	5.2
Danimarka	8.1	7.2	6.3	5.3	7.7	7.7	8.2	7.5	9.3
Almanya	6.2	6.5	6.3	5.3	5.5	6.0	6.3	6.3	6.2
Estonya	2.6	2.8	2.7	2.7	2.3	2.2	2.3	2.6	2.6
İrlanda	9.9	9.2	7.3	6.1	6.0	5.7	6.0	6.1	6.5
Yunanistan	6.9	6.8	7.0	7.1	6.5	7.5	7.1	7.7	8.1
İspanya	10.7	11.1	8.1	7.1	6.7	6.6	7.4	7.5	7.7
Fransa	10.4	10.4	10.3	9.2	9.3	9.9	10.2	10.5	10.5
Hırvatistan	4.8	5.1	4.9	4.5	3.8	4.2	3.9	4.1	3.8
İtalya	10.0	10.7	10.3	10.1	9.2	9.4	10.5	10.8	10.6
Kıbrıs	8.8	12.4	10.9	8.4	8.3	8.8	8.2	9.1	9.2
Letonya	3.5	3.8	3.9	2.6	2.4	3.0	3.4	3.4	3.3
Litvanya	4.8	4.6	4.7	4.5	4.0	3.6	3.9	3.9	4.0
Lüksemburg	11.4	11.5	10.8	11.0	11.1	10.6	10.8	10.1	10.0
Macaristan	5.3	6.1	5.7	6.0	5.6	5.4	5.6	4.8	4.8
Malta	7.7	9.7	9.0	9.0	8.6	8.2	8.5	8.8	9.2
Hollanda	6.7	6.9	6.8	5.3	5.6	5.1	4.8	5.2	6.6
Avusturya	6.6	7.0	7.1	6.3	6.2	6.4	6.4	6.8	6.9
Polonya	8.0	8.8	8.6	7.8	7.2	7.2	7.6	7.3	7.8
Portekiz	6.4	7.3	7.4	6.6	6.5	7.1	7.1	8.1	7.7
Romanya	4.9	5.5	5.2	4.6	4.1	4.6	4.1	4.1	4.8
Slovenya	5.1	5.6	4.8	4.1	4.2	4.0	3.9	3.7	3.9
Slovakya	4.4	4.4	4.5	3.8	3.7	3.6	3.8	4.4	4.7
Finlandiya	7.6	8.3	7.4	5.7	6.6	6.7	6.2	6.8	6.6
İsveç	7.1	7.2	5.7	5.6	6.2	5.8	5.3	5.5	5.7
İngiltere	11.0	10.6	12.1	10.0	9.6	9.5	9.3	9.3	9.2
AB-28	8.8	9.0	8.6	7.6	7.5	7.7	8.0	8.1	8.2
AB-19	8.6	8.8	8.3	7.4	7.3	7.6	8.0	8.2	8.2

Kaynak: EC -2016: 260

Yukarıda yer alan tablo sermaye üzerinden alınan vergilerin ülkeler ve yıllar itibariyle dağılımı ile ilgilidir. En yüksek oranlı ülkeler; İngiltere, Malta, Kıbrıs, Lüksemburg, İtalya, İspanya ve İrlanda'dır. Bu ülkelerde sermaye vergilerinin toplam vergilere oranı 1/4'ten daha fazladır. Kıbrıs ve İrlanda dışındaki ülkelerde kurumlar vergisinin üst oranı % 30'lar civarındadır. Oysa AB ortalaması % 23.6'dır. Estonya, İsveç, Macaristan, Slovenya ve diğer iki Baltık ülkesinde sermaye üzerinden alınan vergilerin toplam vergiler içerisindeki payı 1/7 kadardır. Bu miktar Avrupa Birliği ortalamasının altındadır.

2007'ye kadar yükselen vergi gelirlerinin bu dönemden sonra azalması yaşanan konjonktürle ilgilidir. Yönetimlerin, sıklıkla indirimlere konu olan kurumlar vergisinin tabanını genişletme eğiliminde oldukları gözükmektedir. Bu durumda zararlı vergi rekabetini sınırlamak için Avrupa Birliği düzeyinde alınan bir dizi tedbirin de etkisi olmuş olabilir (EC, 2010: 3).

Sermaye üzerinden alınan vergilerin Avrupa Birliği ülkelerinde kriz döneminde önemini yitirmemiştir. Bu alanda Malta, İngiltere ve

Lüksemburg ilk üç sırayı paylaşmaktadır. Ortalama %20'lerde bir vergi yükü söz konusudur ve % 10'un altında paya sahip olan sadece iki ülke vardır. 1995'ten bu yana sermaye üzerinden alınan vergilerde genel bir azalmadan söz edilebilir, ancak artan ülkeler de vardır. Bunun nedeni ise 1980'li yıllardan itibaren önem kazanmaya başlayan küresel sermayenin ilgili ülkelere çekilmesi düşüncesiyle bu dönemde ortaya çıkan vergi rekabetidir. Avrupa Birliği her ne kadar kendi içerisinde vergi uyumlaştırması esas almışsa da gerek doğrudan gerekse portföy yatırımlarını cezp etmek için hem Avrupa Birliği üyesi ülkeler kendi aralarında, hem de diğer ülkelerle mücadele içerisinde girmişlerdir.

Sermaye üzerinden alınan en önemli vergi olan kurumlar vergisi gelirleri bu dönemde oldukça değişken bir eğilim göstermiştir. Bu vergi 2007'ye kadar istikrarlı bir yükseliş göstermiştir. Ancak bu dönemde otaya çıkan ekonomik ve finansal kriz bu gelirler üzerinde dikkat çekici bir düşüşe yol açmıştır. 2009'dan sonra ise tekrar yükselmeye başlamıştır. (EC 2016: 33)

Tablo 3: AB Ülkelerinde Kurumlar Vergisi Üst Oranları (Ek Vergiler Dâhil) 2006-2016

	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Belçika	34.0	34.0	34.0	34.0	34.0	34.0	34.0	34	34.0	34.0	34.0
Bulgaristan	15.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0
Çek Cum.	24.0	24.0	21.0	20.0	19.0	19.0	19.0	19.0	19.0	19.0	19.0
Danimarka	28.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	24.5	23.5	22.0
Almanya	38.7	38.7	30.2	30.2	30.2	3	0.2	30.2	30.2	30.2	30.2
Estonya	23.0	22.0	21.0	21.0	21.0	21.0	21.0	21.0	21.0	20.0	20.0
İrlanda	12.5	12.5	12.5	12.5	12.5	12.5	12.5	12.5	12.5	12.5	12.5
Yunanistan	29.0	25.0	35.0	35.0	24.0	20.0	20.0	26.0	26.0	29.0	29.0
İspanya	35.0	32.5	30.0	30.0	30.0	30.0	30.0	30.0	30.0	28.0	25
Fransa	34.4	34.4	34.4	34.4	34.4	36.1	36.1	38.0	38.0	38.0	34.4
Hırvatistan	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0	20.0
İtalya	37.3	37.3	31.4	31.4	31.4	31.4	31.4	31.4	31.4	31.4	31.4
Kıbrıs	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	10.0	12.5	12.5	12.5	12.5
Letonya	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0
Litvanya	19.0	18.0	15.0	20.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0	15.0
Luxemburg	29.6	29.6	29.6	28.6	28.6	28.8	28.8	29.2	29.2	29.2	29.2
Macaristan	17.5	21.3	21.3	21.3	20.6	20.6	20.6	20.6	20.6	20.6	20.6
Malta	35.0	35.0	35.0	35.0	35.0	35.0	35.0	35.0	35.0	35.0	35.0
Hollanda	29.6	25.5	25.5	25.5	25.5	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0
Avusturya	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0
Polonya	19.0	19.0	19.0	19.0	19.0	19.0	19.0	19.0	19.0	19.0	19.0
Portekiz	27.5	26.5	26.5	26.5	29.0	29.0	31.5	31.5	31.5	29.5	29.5
Romanya	16.0	16.0	16.0	16.0	16.0	16.0	16.0	16.0	16.0	16.0	16.0
Slovenya	25.0	23.0	22.0	21.0	20.0	20.0	18.0	17.0	17.0	17.0	17.0
Slovakya	19.0	19.0	19.0	19.0	19.0	19.0	19.0	23.0	22.0	22.0	22.0
Finlandiya	26.0	26.0	26.0	26.0	26.0	26.0	24.5	24.5	20.0	20.0	20.0
İsveç	28.0	28.0	28.0	26.3	26.3	26.3	26.3	22.0	22.0	22.0	22.0
İngiltere	30.0	30.0	28.0	28.0	28.0	26.0	24.0	23.0	21.0	20.0	20.0
AB-28	25.1	24.4	23.8	23.8	23.2	23.0	22.9	23.2	22.9	22.8	22.5
AB-19	26.6	25.7	25.1	25.3	24.5	24.4	24.3	25.0	24.8	24.6	24.3

Kaynak: EC -2016: 34.

Krizle birlikte kurumlar vergisinin üst oranında çok az bir aşağıya doğru hareket olmuştur. Kurumlar vergisinin ortalaması da böyledir. Ancak kriz öncesi dönemden daha yumuşak bir iniş gerçekleşmiştir. Zira 2016 itibarıyla % 22.5 olan ortalama oran, krizin etkili olduğu 2009'da 23.8 iken, 2000 yılında bu oran % 32 idi. Ortalama orandaki düşüşe rağmen Birlik düzeyinde kurumlar vergisi oranları hala birbirinden çok farklıdır. Bu oran % 10 (Bulgaristan) ile 30 (Belçika, Almanya, Fransa, İtalya, Malta) değişmektedir. 2014-2016 arasında altı üye ülkede oranlar düşmüştür. Bunlardan İspanya (% 30'dan 25'e) birinci sıradadır. (EC, 2016: 32)

Avrupa Birliği'nde bazı alanlarda vergi uyumlaştırması yerine vergi rekabetinden söz edilebilir. Bunun dikkat çekici örneği Almanya ve İrlanda'dır. Almanya'da kurumlar vergisi oranı % 45 iken İrlanda da bu oran % 10'dur.⁵

⁵ 2011 yılında bu oran Almanya'da 29.8, İrlanda'da % 12.5'tir. (EC 2011: 131) Avrupa Adalet Divanının zaman zaman bu ülkelere haksız vergi rekabeti oluşturduğu yönünde aldığı kararlar söz konusu olmuştur. Bunun sembol iki ismi İrlanda ve Güney Kıbrıs'tır. Zira özellikle İrlanda'da yabancı yatırımları çekme gayreti vergileri Avrupa Birliği içerisinde serbest rekabeti ve malların

Diğer bazı ülkelerde de oranlar arasında belirgin farklılıklar vardır. Ancak AB bunu istememektedir. "İşletme Vergilemesine İlişkin Temel Kurallar" kanuni bağlayıcılığı olmayan bir araçtır (OJC 002, 06/01/1998). Üye devletlerin zararlı vergi rekabetinden kaçınmaları için siyasi bir taahhüt niteliğindedir (İKV 2003: 15).

Avrupa Birliği içerisinde kurumlar vergisinde var olduğu kabul edilen vergi rekabetinin zararlı olup olmadığı tartışma konusudur. Bu yüzden hangi vergi rekabetinin zararlı hangisinin de zararlı olmadığı hususunu ayırt etmek gerekmektedir. Zararlı vergi uygulamaları ile mücadele şartken, zararlı olmayan vergi rekabeti zaten Avrupa Birliği içerisinde tartışma konusu değildir (KOVÁCS; 2007: 19).

Şimdiye kadarki deneyimler göstermiştir ki, Avrupa Birliği'nde vergi politikası alanında iş birliği ve uyumu başarmak bazı zorluklarla karşı karşıyadır. Bu durum özellikle gelir üzerinden alınan vergilerde belirgindir. Zira

serbest dolaşımını etkiler hale gelmiştir. Adalet Divanı Güney Kıbrıs'ın haksız rekabet oluşturduğu gerekçesiyle kurumlar vergisi oranını yükseltmesini istemiştir.

Çok Uluslu Şirketler kıyaslama yapmak suretiyle yatırımlarını yönlendirirler. Bu kararlarını verirken vergi oranları kadar vergi tabanı ve vergi yönetiminin etkinliğini de dikkate alırlar. Milli hükümetler ise bu durumu göz ardı edemezler (Barr and Elliot, 1998: 34).

Sermaye üzerinden alınan vergilerin en önemlisi şüphesiz kurumlar vergisidir. Buna rağmen Birlik düzeyindeki en önemli vergi değildir. Bu vergi 2009 yılı itibarıyla Avrupa Birliği içerisinde GSYH'nin % 2.7'sini teşkil etmektedir ve birkaç ülke hariç GSYH payı itibarıyla toplam vergilerin % 4'ünden daha azını teşkil etmektedir. Ancak Malta'da % 6.7, Kıbrıs'ta % 6.5 ve Lüksemburg'da % 5.5 ile bu oranın üzerinde bir pay söz konusudur. 2008

Tablo 4: Sermaye Üzerinden Alınan Vergilerin Toplam Vergiler İçerisindeki Yeri

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bulgaristan	16.1	14.1	13.2	11.9	13.0	19.4	16.4	15.4	14.5	14.2	13.5	14.2	14.1
Çek Cum.	19.7	19.9	19.4	18.7	19.1	19.2	17.9	17.1	15.7	15.3	14.9	15.0	15.3
Danimarka	13.1	14.0	16.7	19.6	17.5	15.5	14.0	11.6	17.0	16.9	17.8	15.9	18.6
Almanya	12.4	12.6	13.8	15.2	16.7	17.4	16.6	14.0	14.9	16.1	16.6	16.5	16.4
Estonya	7.6	8.8	8.7	8.8	8.6	8.9	8.7	7.8	6.9	6.8	7.4	8.3	8.0
İrlanda	26.1	29.5	28.2	27.8	31.5	29.7	25.0	21.6	21.4	20.6	21.1	21.3	21.9
Yunanistan	23.2	22.7	22.0	23.2	22.3	21.3	22.0	23.2	20.3	22.3	20.0	21.6	22.4
İspanya	25.8	26.0	27.1	28.4	29.8	30.5	25.3	23.9	21.3	21.1	22.9	22.7	23.0
Fransa	23.0	22.4	23.2	23.5	24.2	24.5	24.2	22.0	22.1	22.8	23.0	23.2	22.8
Hırvatistan	11.3	11.1	10.7	11.7	12.9	13.6	13.3	12.3	10.6	11.8	10.8	11.3	10.4
İtalya	24.1	25.2	24.0	23.3	24.9	25.9	25.1	24.2	22.3	22.6	24.3	24.9	24.3
Kıbrıs	28.1	22.8	22.8	24.7	27.2	34.2	31.0	26.2	25.8	27.3	26.1	28.9	27.0
Letonya	12.2	10.5	11.1	11.5	12.1	13.4	14.1	9.5	8.6	11.0	11.8	12.0	11.6
Litvanya	9.7	11.6	13.6	14.4	16.1	15.2	15.4	15.0	14.1	13.3	14.4	14.4	14.4
Luxemburg	34.3	32.8	29.3	30.6	31.4	31.3	29.0	28.1	29.2	28.1	27.8	26.5	26.1
Macaristan	12.4	12.9	13.1	13.3	14.5	15.3	14.4	15.3	15.0	14.7	14.4	12.6	12.5
Malta	23.8	25.2	23.3	24.3	24.0	29.5	28.1	27.6	27.7	25.6	26.6	27.1	27.2
Hollanda	18.1	16.0	17.2	18.3	18.5	19.3	18.8	15.0	15.5	14.3	13.4	14.2	17.7
Avusturya	16.0	15.4	16.3	16.4	16.3	17.2	17.2	15.3	15.2	15.6	15.4	16.0	15.9
Polonya	22.8	22.2	22.4	23.3	23.8	25.4	25.1	24.8	23.3	22.9	23.7	22.8	24.4
Portekiz	23.2	22.4	20.7	19.8	20.5	23.1	23.4	22.0	21.3	22.1	22.5	23.8	22.5
Romanya	17.2	18.2	19.9	16.3	17.3	18.8	19.0	17.5	15.5	16.4	14.6	15.0	17.2
Slovenya	9.6	9.8	10.7	12.7	13.6	15.1	13.1	11.2	11.4	10.9	10.5	10.1	10.6
Slovakya	15.4	15.4	14.6	14.2	15.1	15.2	15.7	13.1	13.2	12.8	13.6	14.7	15.3
Finlandiya	18.4	16.7	17.4	17.4	18.1	20.0	17.9	14.0	16.1	15.8	14.5	15.6	15.0
İsveç	10.7	10.9	12.6	14.6	15.4	16.0	12.9	12.7	14.3	13.6	12.3	12.8	13.4
İngiltere	28.4	27.7	28.3	29.5	31.4	30.7	33.6	30.2	28.3	27.7	27.7	27.8	28.0
AB-28	20.6	20.4	21.1	21.9	23.1	23.5	22.7	20.4	20.1	20.4	20.8	21.0	21.2
AB-19	19.7	19.7	20.3	21.0	22.1	22.7	21.5	19.4	19.2	19.7	20.2	20.5	20.5

Kaynak: EC -2016: 261

Tabloda yer alan alttaki panelde sermaye üzerinden alınan vergilerdeki ülkeler arası değişim gösterilmektedir. Sermaye üzerinden alınan vergilerin en fazla Malta'da olduğu dikkat çeker. Yukarıdaki ülkelerin bazıları, kurumlar vergisi oranlarını Avrupa Birliği ortalamasının üzerine çıkarmıştır. 2009'da sermaye üzerinden alınan vergilerde en alt sırada yer alan ülke ise Estonya'dır. Bu durum özellikle vergi muafiyeti uygulamaları yanında

ile karşılaştırıldığında % 0.6'lık bir azalma yaşandığı da dikkat çeker. Zira 2008'de Avrupa Birliği ortalaması % 3.3 idi. Bunun nedeni Avrupa Birliği ekonomilerde krizin etkisiyle 2008'de başlayan kötüye gidişin 2009'da da devam ediyor olmasıdır. Ancak bazı ülkelerde bu oransal durum ortalamanın hayli üzerindedir. Örneğin Litvanya için -1.6, Fransa için -1.5

ve Hollanda için -1.3'tür. Öte yandan bazı ülkelerde sermaye üzerinden alınan vergilerin oranı GSYH payı olarak % 10'un üzerindedir. Örneğin, İtalya % 11.2 Malta % 10.9 İngiltere ve Lüksemburg % 10.5 orana sahiptir (EC, 2011: 129).

ve Hollanda için -1.3'tür. Öte yandan bazı

ülkelerde sermaye üzerinden alınan vergilerin oranı GSYH payı olarak % 10'un üzerindedir. Örneğin, İtalya % 11.2 Malta % 10.9 İngiltere ve Lüksemburg % 10.5 orana sahiptir (EC, 2011: 129).

kurumlar vergisindeki düşüklükten kaynaklanır. Vergilerin bileşiminde sermaye ve gelir üzerinden alınan vergilerin genel olarak sermaye stokları ve zenginlik artışından alınanlardan daha yüksek seviyededir. Burada tek istisna Fransa'dır. Zira bu ülkede 2009 yılında ve stok artışlarını ifade eden servet üzerinden alınan vergiler bireysel ve kurumsal işletmelerin gelir artışından daha fazla artış yaşanmıştır. Bu vergilerin yeni üye ülkelerdeki vergilere oranı AB-15'in oldukça gerisindedir.

Bunun nedeni bu ülkelerde sermaye stoklarının verimliliğindeki düşüklüktür (EC, 2011: 78).

Birliğin kurumsal vergilendirme içinde iki eğilim belirgin oldu. Bunlardan birincisi üye ülkelerde kurumlar vergisinde düşüş yönünde olmuştur. 1995-2010 döneminde Avrupa Birliği'nde ortalama kurumlar vergisi % 12.1 olarak gerçekleşmiştir. Bu durum 1980 sonrası ortaya çıkan ve kurumlar vergisinde indirimi öngören global politikaların bir sonucudur. İkinci bir özellik İstisna ve muafiyetlerdeki azalmadır. Bu aslında oranlarında olmasa da vergi tabanında bir birliktelik sağlama amacına dönük Avrupa Birliği'nin ortak bir kararıdır. Amortismanların ve kanuni indirimlerin azaltılması vasıtasıyla kurumlar vergisinin tabanının genişletilmesi yönünde de bazı üye ülkelerde eğilimler olduğu bir diğer özelliktir.

Avrupa Birliği'nin ortak olarak uygulamaya çalıştığı diğer bir politika ise vergilerin kanuni olarak Avrupa Birliğini kurumlar vergisi açısından düşük vergi oranlarının uygulandığı bir alan haline getirme yönündedir. Avrupa Birliği ortalama olarak % 23.2'lik seviyesi ile İsviçre, Rusya ve İzlanda hariç OECD ve BRIC ortalamasının altında yer almaktadır. Sermaye üzerinden alınan hem işletme hem de hane halkı düzeyinde bir takım vergileri içerir; damga vergisi finansal hareketler ve sermaye hareketleri üzerinden alınan vergiler araç tescillerinden alınan vergiler, arsa-arazi ve bina üzerinden alınan vergiler sermaye gelirleri üzerinden ödenen gelir vergisi, kurumların gelir ya da kar payı üzerine uyguladıkları vergiler ve veraset ve intikal vergisinde olduğu gibi sermaye transferlerine uygulanan vergiler bu kapsamdadır (EC, 2010: 38-39).

Dikkat çektiği üzere Avrupa Birliği ülkelerinde kurumlar vergisinde oranlarda bir azalma eğilimi söz konusudur. Çeşitli yerel düzeyde vergiler ve ek bazı yükümlülük konmasına karşın AB'de bu verginin oranı 1995'ten 2011'e % 12.2 azalmıştır. Bu indirim 1980 sonrası dönemde uygulanagelen politikaların bir devamıdır ve sadece Avrupa Birliği ülkelerinde değil, dünyanın pek çok ülkesinde dönemin ekonomi politikasının bir gereği olarak uygulanmıştır.

Avrupa Birliği düşük kurumlar vergisi politikası uygulamaktadır ve halen % 23.1'lik ortalama ile bir çok OECD ülkesi ve BRIC ülkesinden daha düşüktür. Buna karşın Avrupa Birliği üyesi olmayan İsviçre, Rusya ve İzlanda; Avrupa Birliği ortalamasının altında bir vergi yüküne sahiptir. Bu şekilde yapılan vergi yükü

hesaplamalarında ülkeler arasında önemli düzeyde farklılıklar izlenmektedir. Efektif vergi yükü ise daha sağlıklı sonuçlar verir. Zira bu kavram vergi yükünün vergilendirilebilir sermaye vergisi tabanını dikkate alınarak hesaplanılmasını esas alır. Daha gerçekçi sonuçları içeren bu kavram açısından incelendiğinde de aslında üye ülkeler açısından önemli farklılıklar görülür (EC, 2011: 131).

Aşağıdaki tabloda Avrupa Birliği ülkelerinde vergi yükü efektif olarak finansal sektör hariç olmak üzere belirlenmiştir. 2010 için bu oran AB'de % 21.8'dir. Ancak tek tek dikkate alındığında burada da önemli farklılıklar olduğu dikkati çeker. % 8.8 ile Bulgaristan en düşük orana sahipken, Kıbrıs % 10.6, Litvanya 12.7 oranı ile son üç sırada yer alır. En yüksek üç ülke ise % 41.5 ile Yunanistan ve bunu % 32.8 ile İspanya ve % 32.2 ile Malta'nın takip ettiği dikkat çeker. Malta hariç yeni üyelerde bu oran % 20'nin altındadır ve bu ülkelerin ortalaması % 16.4'tür. Eski üyelerden ise İrlanda, Danimarka ve Avusturya hariç bu oran % 23'ün üzerindedir ve bu ülkelerin ortalaması ise, % 26.2'dir.

Efektif oranlarda da Avrupa Birliği ülkelerinde 10 yılı aşkın bir süredir azalma eğilimi söz konusudur. Yine aynı dönemde hem eski hem de yeni üyeler vergi indirimleri üzerinde yoğunlaşmış, eski üyeler üye olduktan sonra Avrupa Birliği'nin bu politikasına uyum göstermiştir. Ancak bu süreç 2009'da tersine dönmüştür. Zira ilgili yıl krizin en etkili olduğu yıldır. Genellikle bir artıştan söz edilebilir, ancak bazı ülkelerde azalış trendi devam etmiştir.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse eski üyelerin daha yüksek, yeni üyelerin daha düşük ama değişken olduğu söylenebilir. Ancak, kurumlar vergisinde yaşanan bu düşüş eğilimini bütün vergiler ve Avrupa Birliği'nin efektif vergi yükü için söyleyemeyiz (EC, 2011: 132).

2.1. Finansal Sektörün Vergilendirilmesi

Döviz piyasalarında istikrara yönelik önerilerin en önemli hedefi, finansal işlemlerde spekülative unsurların azaltılması veya finansal işlemlerin reel iktisadi etkilerinin en alt seviyeye indirilmesidir. Bu amaçla döviz piyasalarında istikrarın sağlanması için önerilen vergilerden birisi de Tobin Vergisi olarak da bilinen finansal işlemler vergisidir. James Tobin, spekülative amaçlı uluslararası sermaye hareketlerinin azaltılması amacıyla dövizlerin çevrilmesini içeren, bütün uluslararası

kambiyo işlemlerini etkileyecek bir verginin uygulanmasını önermiştir. Alınacak bu verginin, bütün ülkelerden aynı oranda alınmasını ve bütün işlemler için geçerli olmasını öngörmüştür. Tobin Vergisi'nde öncelikli amaç, kısa dönem spekülasyon işlemleri azaltmaktır. Ancak, hükümetlerin iktisadi ve parasal politikadaki etkinliğinin artmasını sağlayarak, vergi yükünün daha adil bir şekilde dağılmasının sağlanması gibi diğer bir amacı da bulunmaktadır (Büyükkaynak, 38-39).

Finansal piyasalarda Finansal varlıkların değişim işlemine uygulanacak düşük oranlı bir vergi sayesinde söz konusu istikrarsızlığı azaltmak mümkün görünmektedir (Şen ve Tokatlıoğlu, 2016: 73). Kriz döneminde finansal sektörün vergilendirilmesi bir kez daha gündeme gelmiştir. Konu iki yönlü olarak tartışmaya açılmıştır. Bir taraftan finansal sektörün vergilendirilmesinin krizle mücadelede etkinlik sağlayacağı ve derinleşmesinin önleneyeceği, diğer yandan kar payı vergilendirilmesi ile gelir oluşturarak krizle daha etkili mücadele edebilecek bir araç olarak görülmektedir. Avrupa Konseyi finansal piyasaları canlandırıcı politikaları güvenli ve küresel düzeyde uygulanabilir bir strateji ortaya koyan bir kararı benimsemiştir. Staff Working Document (SEC(2010) 409) isimli bu kararda potansiyel yenilikçi finansal kararlar, ki bu düzenlemenin kamusal gelirleri artırıcı veya özel sektörden yararlanarak tamamlayıcı olması, mevcut uygulamalar yanında yeni uygulamalara da açık olması düşüncesiyle değerlendirilmeye alınmıştır. Mart 2010'da Parlamento bu öneriyi benimsemiştir. Parlamento krizle mücadele amaçlı olarak yeni bazı finansal araçların kullanılmasını da tavsiye etmiştir. (EC 2011: 140).⁶

Komisyon ise krizle mücadele ve yeni kaynak temini amacına dönük olarak, AB çapında finansal işlem vergisi uygulanmasına ilişkin 28 Eylül 2011'de "Finansal İşlem Vergisi Tasarısı" yayınlamıştır.⁷ Buna göre finansal kurumların kendi namlarına ve müşteri adına yaptıkları

⁶ Benzer tartışmalar diğer bazı uluslararası kurumların da gündemine gelmiş, G-20 Haziran 2010'da konuyu gündemine almıştır. IMF'nin önerisi Finansal İstikrara Katkı (Financial Stability Contribution-FSC) veya Finansal İşlemler Vergisi "Financial Activities Tax" "Financial Transactions Tax" (FTT) konması yönünde olmuştur (EC 2011: 140).

⁷ Avrupa Komisyonu, bu tasarımı Birlik düzeyinde en erken 1 Ocak 2014, en geç 1 Ocak 2018 tarihinde uygulamaya konulacak şekilde planlamıştır.

finansal araçların alım-satım işlemlerinin vergilendirilmesi öngörülmüştür. Tasarıya göre AB üyesi ülkelerde tüm finansal kurumların hisse senedi ve tahvil işlemlerinden %0,1; türev işlemlerinden (opsiyon, swap, vadeli işlem sözleşmeleri vb.) %0,01 oranında vergi alınması öngörülmüştür. İşlemlerde tek bir tarafın AB üyesi ülkede kurulu olması, işlemin vergiye tabi olması için yeterlidir. (Altaş, 2015: 66)

Bunun dışında Avrupa Komisyonu, Finansal piyasaların global düzeyde gelişmesini destekleyen Financial Transactions Tax (FTT)'ı Avrupa Birliği seviyesinde de Financial vergilendirme; bu piyasalarda elde edilen gelirin vergilendirilmesi ve bu piyasada gerçekleştirilen işlemlerin vergilendirilmesi olarak ikiye ayrılmaktadır. Birincisi özellikle sermaye piyasası araçlarından elde edilen gelirin vergilendirilmesiyle ikincisinde finansal piyasa araçlarıyla gerçekleştirilen alım satım işlemlerini ve değerini esas alan bir vergileme söz konusudur. Birinci durumda amaç elde edilen gelirin vergilendirilmesi iken ikinci durumda piyasa regülasyonudur ve vergi bir iktisat politikası aracıdır.

Finansal işlem vergisinin tek amacı da mali değildir. Avrupa Birliğini derinden etkileyen 2008 krizinin ilk çıkışı finans sektöründe yaşanmıştır. Bu yüzden finans sektöründe tam serbestiyetin sonlandırılması, kontrollerin sağlanması bakımından uluslararası işbirliğine gidilmesi yönünde yaklaşımlar geliştirilmiştir (Söylemez ve Demirci, 2013: 86-87)

Finansal sektörün vergilendirilmesi iki temel nedene dayalı olarak açıklanabilir. Bunlardan birisi ekonomik kriz nedeniyle volatilitesi yüksek olan finans sektörünü disipline etmek ve mali kaynak sağlamak iken, diğer neden bu alanda Birlik içerisinde ortak kurallar getirmektir. Bir başka deyişle dolaylı vergilerin bu ayağını da uyumlaştırmaktır.

Finansal işlemlerin en önemli ayaklarından birisi bankacılık sistemidir. 2008 krizi sonrası en önemli iflasların yaşandığı sektörlerden birisi de bankacılık sektörüdür. Yaşanan iflaslar devlet müdahalelerini gerektirmiş, buna bağlı olarak da bütçe açıkları ve borç yüklerinde önemli artışlar meydana gelmiştir. Bu çerçevede yeni bankacılık krizlerinin önlenmesi için finansal faaliyetlerin ya da işlemlerin vergilendirilmesi ve bankacılık kesiminin herhangi bir kriz halinde devlet düzenleme ve denetleme görevinin maliyetlerine katlanması öngörülmüştür. Böylece, bankaların finansmanında faizlerin vergi matrahından düşülme avantajını

kullanmada aşırıya kaçmasını ve kredi patlamasını önlemek amaçlanmaktadır. Bu yönüyle de finansal işlem vergilerine dışsallıkları önleyici ve düzeltici vergiler olarak da bakılmaktadır (BATIREL 163-164). Bu tür vergilerin getirilmesindeki asıl amaç vergi gelirini artırmak değil spekülasyon işlemlerinin ve piyasa volatilitesinin azaltılmasıdır.

Finansal işlemler vergisini gündeme taşıyan diğer bir gerekçe finansal işlemler üzerine getirilen dolaylı vergilerin uyumlaştırılmasıdır. AB düzeyinde aralarında Fransa ve İtalya'nın da bulunduğu birçok ülke, kriz sonrası yeni işlem vergileri ile tanışmıştır. Başta Birleşik Krallık olmak üzere bir kısmı da zaten hali hazırda uzun yıllardır bu vergileri uygulamaktadır. Bu gibi farklı uygulamalar tek pazarın işleyişine zarar vermekte, sermayenin göç riskini arttırmakta ve rekabeti bozmaktadır. Ayrıca uyumsuzluk çoğunlukla ya çifte vergilendirmeye ya da hiç vergi alınmamasına yol açmaktadır. Avrupa Komisyonuna göre Birlik düzeyinde bu alanda sağlanacak bir koordinasyon tek pazarın etkinliğini artırarak entegrasyonu bir adım daha ileriye taşıyacaktır. (Şen ve Tokatlıoğlu 2016: 80)

Küresel sermaye akımlarının hız kazanması ve dünya finans piyasasında işlem hacminin çok yüksek boyutlara ulaşmasına bağlı olarak finansal sistemin yaydığı negatif dışsallıklar ekonomilerde istikrarsızlığa neden olmaktadır.

Activities Tax (FAT)'ın uygulanmasını değerlendirmeye almıştır. Eğer Avrupa Birliği seviyesinde uygulaması dikkatli dizayn edilirse bu vergilerin Avrupa Birliği ülkelerine önemli düzeyde vergi geliri sağlayacağı ve finansal piyasalara istikrarın gelmesine yardım edeceği varsayılmaktadır (EC 2011: 140).

Eylül 2012'de FTT taraftarı üye ülkeler (Fransa ve Almanya önderliğinde 11 ülke) 2011'de sunulan tasarrufların Güçlendirilmiş İşbirliği (Enhanced Cooperation) şeklinde uygulamaya geçirilmesini talep etmiştir. Genel bir finansal işlemler vergisi koyulması üzerinde mutabık kalmış 11 ülke şunlardır: Fransa, Almanya, Belçika, Estonya (Litvanya 2015 yılında sistemden ayrılmıştır)⁸, Yunanistan, İspanya, İtalya, Avusturya, Portekiz, Slovenya ve Slovakya'dır. (Altaş 2015: 74)

Bu vergiden amaç borç batağına saplanmış Euro Alanı ülkelerine ve zor durumdaki bankacılık sistemine parasal destek sağlayacak

gelirin elde edilmesi yanında, riskli finansal işlemlerin maliyetini artırmak suretiyle miktarını azaltmak ve finansal krizin yıkıcılığını artıran türev ürünlerin kullanımını kontrol etmektir. En son 22 Ocak 2013 tarihinde aralarında Almanya ve Fransa'nın da bulunduğu 11 ülke ileriiki bir tarihte ortak bir finansal işlem vergisi uygulama hususunda görüş birliğine vardıklarını ilan etmiştir. (Söylemez ve Server Demirci, 2013:103)

Verginin AB gibi dünyanın en büyük ekonomilerinden birinde ve farklı ülkelerden oluşan geniş bir coğrafyada gündeme gelmiş olması bugüne kadar yürütülen tartışmaları da farklı bir boyuta çekmiş, uygulamanın küresel düzeydeki geleceğine olumlu bir izlenim kazandırmıştır. (Şen ve Tokatlıoğlu, 2016: 79)

Vergiler geleneksel olarak gelir, servet ve harcamalar üzerinden alınan vergiler olarak kategorize edilir. Ancak Avrupa Birliği ekonomik etkileri bakımından başka bir sınıflandırmaya gitmiştir. Bu sınıflandırma bir taraftan vergilerin bireysel ve kurumsal yatırımları etkilemesi bakımından sermaye üzerinden alınan vergileri içerirken, yine son yıllarda popülerite kazanan çevre vergileri ve işgücü üzerindeki vergi yükleri de diğer ayırımdır. Diğer bir ayırım da merkezi hükümetle yerel yönetimlerin vergilendirme yetkisine dairdir. Bu çalışmada sermaye üzerinden alınan vergiler irdelenmiştir.

Türkiye'de bu anlamda bir ayırım yoktur. Yapılan değerlendirmede, yukarıda tanımı yapılan ve kapsamı açıklanan sermaye vergilerinin kapsamına Türkiye'deki şu vergilerin girdiği tesbit edilmiştir: *Veraset ve intikal vergisi, Motorlu taşıtlar vergisi, Damga Vergisi, Emlak Vergisi, Menkul sermaye iradi, Gayri menkul sermaye İradı, Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi, Kaynak kullanımını destekleme fonu (KKDF) ve Bağ-Kur Ödemeleri*

Finansal sistem, fon kullanan yatırımcılar ile fon arz eden tasarruf sahipleri arasındaki akımı düzenleyen aracı kurum ve kuruluşlar ile fon akımını sağlayan yatırım ve finansman araçlarından bunları düzenleyen hukuki ve idari yapıdan oluşan organik yapıyı ifade eder. Diğer bir deyişle finansal sistem, fon kullanan girişimciler ile fon arz eden tasarruf sahipleri arasındaki akımı düzenleyen kurumlar, akımı sağlayan yatırım ve finansman araçları ile bunları düzenleyen hukuki ve idari kurallardan oluşan yapıdır. Bir ülkenin sosyal ve iktisadi açıdan kalkınabilmesi için güçlü ve sağlam bir finansal sisteme sahip olması gerekir. Sermaye piyasası, orta ve uzun vadeli kaynak ihtiyacı olanlarla, tasarruflarını değerlendirmek

⁸ <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-02-17/eu-financial-transaction-tax-said-to-hit-roadblock-over-pensions>

isteyenleri buluşturan piyasadır. Araçları hisse senedi, tahvil, hazine bonusu, finansman bonusu gibi menkul kıymetlerdir (Vergi Konseyi 2004: 18). Bunun dışında; bankacılık sektörü, özel finans kurumlar (katılım bankaları), sigortacılık sektörü, sermaye piyasası aracı kurumları, finansla ilgili diğer bazı kuruluşlar (leasing, faktöring, tüketici finansman şirketleri, yatırım ortaklıkları ve yatırım fonları) bu kapsamdadır. Sermaye Piyasası Enstrümanları ise; hisse senetleri, tahvil ve bono, repo ve ters repo, vadeli işlem ve opsiyon araçları, mevduat (Tuncer : 2-3).

Bu enstrümanlar dikkate alındığında ilgili işletmeler şu temel vergilerle karşı karşıyadır:

-*Yapısına göre gelir ya da kurumlar vergisi*

-*Banka ve sigorta muameleleri vergisi*

-*Diğer yükümlülükler (çeşitli harçlar, damga vergisi)*

Genel olarak bakıldığında vergi sistemimizin ve özelde Gelir Vergisi Kanununun menkul kıymetlerden elde edilen gelirleri üç grup içerisinde tanımlayarak vergilemeyi amaçladığı söylenebilir:

- 1) Doğrudan menkul kıymetlerden elde edilen gelirlerin menkul sermaye iradı olarak vergilendirilmesi,
- 2) Menkul kıymetlerin elden çıkarılması dolayısıyla elde edilen gelirlerin değer artışı kazancı (diğer kazanç ve irat) olarak vergilendirilmesi,
- 3) Gelir menkul kıymetlerden elde edilmesine karşın, elde edildiği organizasyon dikkate alınarak ticari kazanç veya kurum kazancı olarak vergilendirilmesi (Tuncer: 34).

Türkiye'de AB'nin yaptığı bu ayırma göre sermaye üzerinden alınan en önemli vergiler kurumlar vergisi ile finansal piyasalar için uygulanan vergilerdir. Menkul sermaye iradı olarak gelir vergisinde düzenlenen bu vergi daha çok stopaj yöntemine göre alınmaktadır. KDV dışında olan bankacılık ve Sigorta işlemlerine dair Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi (BSMV) de diğer önemli bir enstrümandır. Kaynak kullanımını destekleme fonu (KKDF), ağırlıklı olarak finansal işlemler üzerinden ve işlem bazında alınan bir mali yük olarak, BSMV'nin yanı sıra finansal işlem üzerinden alınan vergi benzeri bir mali yükümlülük olduğunu kabul etmek gerekir. Dolayısıyla Türkiye'de finansal işlemlerin vergilendirilmesinde hem BSMV'nin hem de KKDF'nin irdelenmesi zorunlu görülmektedir.

Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi (BSMV);

Banka ve sigorta işlemlerini, dolayısıyla finansal işlemleri vergilemeyi hedefleyen banka ve sigorta muameleleri vergisi (BSMV), 23 Temmuz 1956 tarihli ve 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu'na dayanmaktadır. 6802 sayılı Kanun, banka ve sigorta işlemleri dâhil olmak üzere KDV'nin yürürlüğe girdiği 1 Ocak 1985 tarihine kadar temel dolaylı vergi kanunu olarak kalmıştır. 3065 sayılı KDV Kanunu ile söz konusu Kanunun önemli bir bölümü yürürlükten kaldırılmış, yerine KDV getirilmiştir. KDV daha kapsayıcı bir vergi olduğundan, verginin konusuna giren ve fakat BSMV'ye tabi tutulan işlemler özel bir hükümle KDV'den istisna edilmiştir.

6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu farklı bir sistematik kullanmak suretiyle bazı işlemleri mükelleften hareketle vergi kapsamına almış, bazı işlemleri ise belirtmek, saymak suretiyle verginin konusuna dahil etmiştir. Dolayısıyla ülkemizde BSMV adıyla uygulanan finansal işlem vergisini de üç başlıkta ele almak gerekmektedir. Banka ve sigorta muameleleri vergisi, adından da anlaşılacağı üzere temelde banka işlemleri ile sigorta işlemlerini vergilemeyi amaçlamaktadır. Bunun yanı sıra bazı işlemleri yapanlar da banker olarak tanımlanmış ve belirlenen işlemler itibariyle BSMV'ye tabi olmaları öngörülmüştür.

Bankacılık işlemleri, Avrupa Birliği'nin 2006/112 nolu KDV Direktifinde KDV'den istisna olarak gösterilen temel finansal işlemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla salt bankacılık işlemleri AB'de KDV'ye tabi tutulmamakta ve bu işlemler için ayrı bir işlem vergisi de alınmamaktadır. Türkiye'de ise bankaların finansal işlemlerinin yanı sıra diğer tüm işlemlerini de kapsayan KDV'den ayrı bir işlem vergisi uygulanmaktadır.

Sigorta işlemleri ise bazı ülkelerde finansal işlemlerden farklı olarak değerlendirilmekte ve sigorta prim vergisi (insurance premium tax) gibi ayrı bir vergiye tabi tutulmaktadır. Türkiye'de ise sigorta işlemleri de KDV'ye tabi tutulmamakta, fakat aynen bankalarda olduğu gibi sigorta şirketlerinin tüm işlemleri ayrı bir işlem vergisine tabi tutulmaktadır. Banker kapsamında vergilendirilmesi öngörülen işlemlerin ise salt finansal işlemler olduğu söylenebilir. Buradaki tanımlamalar da ağırlıklı bankacılık işlemlerinden hareketle tanımlandığından, finansal işlemlerle büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir.

Dolayısıyla salt finansal işlemler açısından bakıldığında, ülkemizde BSMV'ye tabi tutulan işlemler ile söz konusu AB Direktifinde KDV'den istisna tutulan işlemler birebir

örtüşmemektedir. Ancak ülkemizde BSMV' ye tabi işlemler KDV'den kısmi olarak istisna edilmiş olup, AB Direktifindeki istisna da yüklenimlerin iadesini öngörmeyen kısmi istisna olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla finansal işlemlerin KDV karşısındaki durumu konusundaki düzenlemelerin paralel olduğu söylenebilir.

Türkiye'de finansal işlemler kural olarak KDV'den istisnadır. Söz konusu istisna Avrupa Birliği üyesi ülkelerde olduğu gibi, yüklenilen KDV'nin indirim ve iade konusu yapılmadığı ve gider veya maliyet olarak dikkate alındığı kısmi istisna şeklinde uygulanmaktadır. Türkiye açısından finansal işlemlere ayrı vergi uygulandığından, istisna da söz konusu vergiye tabi işlemler olarak belirlenmiştir.

Ancak ülkemizde finansal işlemlere uygulanan vergi veya benzeri mali yüklerin temelde işlem veya mükellef bazında ele alındığı, dolayısıyla tümüyle işlemten hareket etmediği görülmektedir. Bu durum da ayrı bir vergiye tabi tutulmayan ve KDV Kanunu'nda da ayrıca istisna olarak sayılmayan finansal işlemlerin KDV'ye tabi tutulması riskini beraberinde getirmektedir. Temel olarak BSMV, banka ve sigorta şirketlerinin tüm işlemleri ile banker olarak tanımlanan diğer kişi, kurum ve kuruluşların sadece Kanunda sayılı finansal işlemlerini vergilemeyi amaçlamaktadır.

Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu (KKDF) bu kapsamdaki diğer vergidir. Oldukça karmaşık bir uygulama alt yapısına sahip olan KKDF, kapsadığı işlemler itibariyle de sınırlı olarak sayılmış finansal işleme hitap etmektedir. En genel tabiriyle KKDF, kredili işlemler üzerinden alınmaktadır. Kredili işlemler ise detayda, bankalar ve finansman şirketleri tarafından yurt içi veya yurtdışından kullanılan krediler ve kredili ithalat işlemlerinden oluşmaktadır. Kabul kredili, vadeli akreditif ve mal mukabili ödeme gibi ödemesi kredili olarak değerlendirilen ithalat işlemleri, kredili ithalat olarak kabul edilmektedir. İthalat açısından sadece ithalatçının kredilendirildiği ithalatlar KKDF'ye tabi bulunmakta, ödeme açısından sınıflandırılan diğer ithalat yöntemleri ise KKDF'ye tabi bulunmamaktadır.

Öte yandan KKDF' ye tabi işlemlerin KDV'den istisna olduğuna yönelik KDV Kanununda herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Dolayısıyla, ayrıca işlem olarak istisna tutulmadığı sürece, aynı anda KDV'nin konusuna giren ve KKDF hesaplanmasını gerektiren bir işlem söz konusu olduğunda, her iki mali yükün de işleme uygulanması

gerekmektedir. İşlemler itibariyle değerlendirilmesi gereken KKDF' ye yönelik izleyen bölümlerde geniş açıklamalar yapılmıştır. (Çakıcı s. 3-4)

Sermaye üzerinden alınan diğer vergi ise gayrimenkul sermaye iradidir. Gelir vergisinde geniş bir şekilde tanımlanmış olan kavram medeni kanundan farklı olarak bina arsa arazi dışında bazı malları ve "hakları" da kapsamaktadır. Uygulamada daha çok işyeri ve konut başta olmak üzere "geleneksel" gayrimenkullere uygulanan vergi, özellikle büyükşehirler dışında çok ciddi takip edilemediğinden düşük düzeylerde tahsil edilebilmektedir.

Emlak vergisi bir diğer sermaye üzerinden alınan vergidir. Yerel nitelik taşıyan vergi de belediyeler tarafından etkin bir şekilde tahsil edilememektedir. Bu verginin etkin tahsil edilebilmesi için kira ya da emsal kiraya endekslenebilir. Örneğin yıllık emlak vergisinin bir aylık kira miktarında olması bir ölçü olarak dikkate alınabilir.

Veraset ve intikal vergisi yine benzer şekilde sermaye gelirleri üzerinden alınan vergidir. Özellikle veraset üzerinden alınan vergilerde uygulamada etkinlik sorunu nedeniyle kaldırılması gündeme gelmiştir. İntikal vergisinin ise tabanı son derece dardır. Bu yüzden etkin bir vergi değildir.

Bu alanda en etkin uygulanan vergi ise motorlu taşıtlar vergisidir. Zira kaydı ve takibi etkin bir şekilde yürütülmektedir. Bütçe verileri analiz edildiğinde Türkiye'de servet üzerinden alınan vergilerin oranının düşüklüğüdür. Avrupa Birliği ortalaması 5.9 iken Türkiye'de bu oranın ancak yarısı kadar bir miktar servet ya da servet transferleri üzerinden alınabilmektedir.

Toplu bir değerlendirme yapmak gerekirse Türkiye yaklaşık % 10'luk kurumlar vergisi, % 3 kadar servetler üzerine uygulanan vergi ve menkul gayrimenkullere uygulanan vergilerle sermaye üzerine uygulanan vergiler hususunda Avrupa Birliği'nin biraz üzerinde gözükmektedir. Ancak yukarıdaki tablolardan da takip edileceği üzere Avrupa Birliği ülkelerine de bir uyumun olmaması Türkiye'nin işini kolaylaştırmaktadır. Türkiye'nin özellikle servet üzerine uygulanan vergilerde reforma ihtiyacı vardır.

Emlak Vergisinde Teşviklerin Kaldırılması ve Rayiç Değer Uygulaması. Konu ya da taban genişletilmesinde emlak vergisinin kullanılmasında bir alternatif olarak AB gündemindedir. AB ortalaması olarak % 1,5 u

geçmeyen emlak vergisi, teorik olarak iktisadi büyümeye en az zararlı vergi kategorisinde kabul edilmektedir. Yıllık emlak vergilerinin yanı sıra emlak işlemlerinden alınan vergilerde konu genişletilmesi, emlakın rayiç değeri üzerinden vergi alınması ile mümkün görülmektedir. Almanya, Avusturya, Belçika, Estonya Fransa, İngiltere, İtalya, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Lüksemburg ve Yunanistan emlak rayiç değerlerini yeniden değerlemeye tabi tutmayan ve güncellemeyen ülkeler grubundadır. AB'nde emlak vergileri hasılatı oldukça düşük olmakla birlikte özellikle ilk konut alışında alınan emlak işlem vergileri % 10'u aşan İngiltere ve Belçika gibi ülkeler de mevcuttur. Konut vergilerinin vergi reformu konusunda potansiyel oluşturmasının nedenleri olarak, mülk sahibinin bizzat oturduğu evlerin emsal kira bedeli ile konut kredi faizlerinin vergi dışı kalması da sayılmaktadır. Bu teşvikler, konutlarda kullanıcı maliyetini düşürmekte ve konut fiyatlarının artışına yol açmaktadır. Gelirin yeniden dağılımı amacıyla yapılan bu taban daraltmalarından vaz geçilmesi, etkinlik açısından, emek vergi yükünün azaltılmasının hasılat üzerindeki olumsuz etkisini telafi

Tablo 5: Türkiye'de Sermaye Üzerinden Alınan Verilerin Oranı (2015)

	Toplam (TL)	Vergi Gelirlerine Oranı	GSYH'ye Oranı
Kurumlar Vergisi	42.9	9.3	2.1
Servet Vergileri (MTV, VİV ve Emlak Vergisi)	19.2	4.2	0.96
Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi	11.0	2.4	0.6
Damga Vergisi	13.4	2.9	0.7
Bağ-Kur Primleri	17.6	3.9	0.88
Gayrimenkul sermaye İradı	5.1	1.1	0.25
Diğer sermaye vergileri	2.3	0.5	0.11
Toplam	111.5	24.3	5.6

Kaynak: OECD, Maliye Bakanlığı ve TÜİK verileri kullanılarak tarafımızca oluşturulmuştur.

Yukarıdaki tabloda Avrupa Birliği'nin ayırımı dikkate alınarak Türkiye'de sermaye üzerinden alınan vergilerin tasnifi yapılmıştır. Giriş bölümünde de belirtildiği gibi Türkiye'de böyle bir ayırımın yapılmamış olması istatistiklere farklı kaynaklardan ulaşmayı gerektirmiştir. Avrupa Birliği böyle bir ayırıma iki temel nedenden dolayı gitmiştir. Bunlardan birisi 1980'li yıllardan itibaren dünyada sermaye hareketlerinin artması, bir diğeri ise Birlik içerisinde zaten varolan sermayenin serbest dolaşımı üzerindeki vergilerin uyumlaştırılmasıdır. Doğrudan sermaye hareketleri üzerinde birinci derecede etkili olan vergi kurumlar vergisi iken, finansal hareketliliği ilgilendiren ve daha çok bireysel düzeyde vergilendirilen portföy işletmeciliği üzerinde etkili olan vergi ise menkul sermaye iradıdır. Diğer vergiler ise bu iki vergi ile ilgili ama yine sermaye hareketliliği üzerinde etkili olan vergilerdir.

edecektir (Batirel, 2016: 163)

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'de ise toplanan vergilerin GSYH'ye oranının nisbeten düşük olduğu dikkat çekmektedir. Bu ise Avrupa Birliği muhtemel tam üyelik öncesi bir sorun teşkil etmeyeceği, zira dört serbest dolaşımdan birisi olan sermayenin serbest dolaşımı üzerinde etkili olan kurumlar vergisinin bu açıdan olumsuz bir etki meydana getirmeyeceği düşünülmektedir. Öte yandan benzer oranların Türkiye dışında bazı Avrupa Birliği ülkelerinde de var olduğu bu fikri destekleyen diğer bir kanıttır. Avrupa Birliği'nin sermayenin serbest dolaşımı açısından önemseydiği kurumlar vergisi alanında yaptığı sınırlı düzenleme Avrupa Birliği ülkeleri arasında önemli farklılıklar meydana getirmektedir. Ancak birkaç ülke göz ardı edilirse farkın çok büyük olmadığı sonucuna varılabilir.

Aşağıda Maliye Bakanlığının verileri dikkate alınarak Türkiye'de sermaye gelirlerinin yapısı Avrupa Birliği ülkeleri ve ortalaması ile kıyaslanarak yorumlanmıştır.

Genellikle gelişme sürecini tamamlamamış olan ülkelerin bu yatırımlara ihtiyacı daha fazladır. Her iki tür sermaye hareketliliği ise yine fon fazlası olan gelişmiş ülkelere doğru bir akış gösterir. Fon açığı olan ülkeler de bu sermayenin çekilmesi için önemli vergi avantajları sağlar. Bu avantajlar her iki taraf için de daha az riskli olan portföy yatırımlarında yoğunlaşmaktadır. Türkiye özellikle bu yatırımlara bir yandan geniş vergisel avantaj sağlarken, bir yandan da yüksek reel faiz uygulamak suretiyle bu sermayeyi ülkemize çekme gayretindedir. Özellikle 2000'li yıllardan sonra yapılan düzenlemelerle bu alanda önemli başarılar da elde etmiştir.

Daha kalıcı olan reel sektörü ise vergisel anlamda etkileyen en önemli düzenleme kurumlar vergisine ilişkindir. Türkiye'de 1990'lı yıllarda %46'larda olan bu verginin

oranı önce % 30'a, daha sonra da % 20'ye indirilerek yabandı doğrudan sermaye bakımından önemli avantajlar sunmuştur. İkinci aşamada alınan vergi (menkul sermaye iradı) ile sermayeye katılması halinde kaldırılmak suretiyle, sermaye yapısının güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Yeni kurumlar vergisinin kabul edilmesiyle önce 5084, sonra da 5838 Sayılı kanunla sürekli bölgesel ve sektörel teşvikler getirilmiştir.

Yukarıdaki tablo incelendiğinde sermaye akımları üzerinde doğrudan ya da dolaylı olarak etkili olan vergilerin hala yüksek olduğu dikkat çeker. Zira tabloya göre vergilerin neredeyse ¼'ü doğrudan ya da finansal

sermaye üzerinde etkili olduğu görülür. Avrupa Birliği ortalamasının % 21.2 olduğu bu oran daha gelişmiş ülkeleri temsil eden Euro alanında % 20.5'tir. Estonya'da % 10'un altında olan bu oran Kıbrıs, Lüksemburg, Malta, Polonya ve İngiltere'de Türkiye'den yüksektir. Bu sıralamada İtalya ve Türkiye bu ülkeleri takip etmektedir. Dolayısıyla Türkiye sermayeyi etkileyen vergiler bakımından üstlerde yer almaktadır. Gelişle süresini henüz tamamlamamış olan Türkiye'nin Avrupa Birliği'nin ya küçük ya da gelişmiş ülkeleri ile benzer vergi yüküne sahip olması her iki tür sermaye akışının da üzerinde negatif etki meydana getirecektir.

KAYNAKÇA

ALTAŞ G. 2015. Avrupa Birliğinde Finansal İşlem Vergisi, *Gösterge / Kış*.

BARR J. and Matthew E. 1998. *Moving On Up EC Tax and Harmonisation Plans*, <http://www.europeanfoundation.org/docs/moving.pdf>

BATIREL Ö. F. 2016. Avrupa Birliği Ve Türkiye'de Son Vergi Reformları, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:15 Özel Sayı:29 Bahar.

BÜYÜKAKIN Figen, Ersan Bilal. Finansal Krizlere Karşı Sukukun Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi • Cilt 8 • Sayı 14 • Ocak 2016

ÇAKICI Ö. 2014. *Dünya'da Ve Türkiye'de Finansal İşlem Vergisi* MİSAM Araştırma Raporu. (<http://docplayer.biz.tr/3261895-Arastirma-raporu-7-dunya-da-ve-turkiye-de-finansal-islem-vergisi-1-i-kuresel-kriz-ve-finansal-islemlerin-vergilendirilmesi-tartismalari.html>)

EC 2010. Taxation Trends in the European Union, Data for the European Member States, Iceland and Norway (<http://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5718201/KS-DU-10-001-EN.PDF/bd63fe10-7339-491f-afcb-08bd4c8daa8b?version=1.0>).

EC 2011. Taxation trends in the European Union, Data for the EC Member States, Iceland and Norway, 2011 edition. (<http://piketty.pse.ens.fr/files/Eurostat2011.pdf>)

EC, 2016. *Taxation Trends in the European Union Data for the EC Member States, Iceland and Norway* (http://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2016/econ_analysis_report_2016.pdf)

<https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-02-17/eu-financial-transaction-tax-said-to-hit-roadblock-over-pensions>

İKV, 2003. *Avrupa Birliği'nin Vergi Politikası* <http://www.iktisadi.kalkinma.vakfi.org.tr/pdfs/961fd1e2.pdf>

KOVÁCS L. 2007. *Tax Harmonisation Versus Tax Competition in Europe* http://ec.europa.eu/commission_barroso/kovacs/speeches/tax_harmonisation-competition.pdf

MYLES G D., 2005. *Tax Policy and European Union Governance* <http://www.people.ex.ac.uk/gdmyles/papers/pdfs/Milan.pdf>

ÖZEN A. 2002. Avrupa Birliği'nde Mali Disiplinin Sağlanmasına Yönelik Maastricht Kriterlerinin Anayasal İktisat Perspektifinden Değerlendirilmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt 4, Sayı:2.

SÖYLEMEZ A. ve DEMİRCİ O. S. 2013. *Uluslararası Sermaye Akımlarının Kontrolü Ve Avrupa Birliği'nin Konuya Yaklaşımı Hakkında Bir İnceleme*, Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi • Cilt 21 • Sayı: 1 (<http://dspace.marmara.edu.tr/handle/11424/3710>)

ŞEN S. TOKATLIOĞLU M. 2016. Finansal İşlem Vergileri ve Avrupa Birliği, *Maliye Dergisi* Sayı 170

TUNCER S. *Türkiye'de Finansal Kesimin Vergilendirilmesi-*

<http://www.legalisplatform.net/Makale/T%C3%BCrkiye'de%20Finansal%20Kesimin%20Vergilendirilmesi.pdf>

Vergi Konseyi 2004. *Para ve Sermaye Piyasalarının Vergilendirilmesi*, İstanbul, Ekim 2004,-http://www.tspakb.org.tr/tr/Portals/57ad7180-c5e749f5-b282-c6475cdb7ee7/AIM_Yayin_ve_Raporlar_Arastirma_Raporlari_Para_SerPiy_Vergi_Oneri.pdf

www.ciafactbook.com

www.maliye.gov.tr

www.oecd.org

www.tuik.gov.tr

İŞ-YAŞAM DENGESİ: TÜRKİYE’DE YAPILAN ÇALIŞMALARLA YÖNELİK TEORİK BİR İNCELEME¹

DOI NO: 10.5578/jeas.57176

Adnan AKIN², Esra ULUKÖK³, Tayfun ARAR⁴

ÖZ

Çalışan bireyin yaşamında iki temel alan olan iş ve iş dışı yaşam arasındaki etkileşim, çalışanlar için önem arz etmektedir. İş yaşam dengesi, son yıllarda hem akademisyenlerin hem de işletme yöneticilerinin dikkatini çekmeye başlayan bir konu olmuştur. İş yaşam dengesizliği, bireylerin tutum ve davranışlarında önemli değişikliklere ve olumsuzluklara neden olmaktadır. Bu nedenle çalışanın iş yaşamı ve ev yaşamı arasında bir denge kurma arzuları kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu araştırmanın temel amacı, yazında iş yaşam dengesi diye geçen bu olguyu temel alan 17 si tez, 19 u makale olmak üzere, ulusal yazın kapsamında toplam 36 çalışmanın içerik analizi ile incelenmesidir. Bu araştırma ile son 20 yılda olduğu gibi bugünde önemini kaybetmeyen iş yaşam dengesi kavramı ile ilgili yazındaki çalışmalar incelenecek ve literatürün eksik kalan ve tamamlanması gereken yönleri vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: İş Yaşamı, İş Yaşam Dengesi, İçerik Analizi

Jel Sınıflandırması: D23, M10

WORK-LIFE BALANCE: A THEORETICAL RESEARCH ON STUDIES MADE IN TURKEY

113

ABSTRACT

Interaction between individual’s personal and work lives which are two basic fields of employees is significant for itself. Work-life balance has gained importance both academicians and business managers recently. Because work-life imbalance could result considerable changes and negations in both attitudes and behaviors of individuals. For this reason, it became inevitable for sustaining a balance between work life and private life for employees. The purpose of this study is to analyze of researches of which are 17 thesis and 19 are articles, 36 at total entreating work life balance in national literature by content analysis. By this research, studies in the literature about work life balance which is still important as last 20 years are analyzed and missing parts will be emphasized.

Keywords: Work Life, Work Life Balance, Content Analysis

Jel Classification: D23, M10

¹ Geliş Tarihi:16.02.2017 - Kabul Tarihi:15.05.2017

² Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, akin-adnan@hotmail.com

³ Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, esraulukok@kku.edu.tr

⁴ Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, tayfunarar@kku.edu.tr

GİRİŞ

Günümüz “iş” dünyasında hem teknolojik gelişmeler hem de sosyal değişimlere ayak uydurabilmek için işletmelerin verimliliğini artırmaya yönelik çok çeşitli uygulamalar söz konusu olmaktadır. Bu durum, işletme çalışanlarının giderek daha yoğun çalışmasına, buna bağlı olarak fiziksel ve ruhsal bakımdan daha çok yıpranmasına neden olmaktadır. Ortaya çıkan bu tablo ile, çalışanların kurumsal verimlilikleri yanında, bireysel motivasyonları da iş yaşamı kalitesi açısından önem kazanmıştır. Öte yandan, çalışanların iş yaşamı dışında çeşitli rollere sahip olduğu ve gerek birey olarak, gerekse eş ve dostları ile sürdürmek zorunda olduğu bir özel yaşamı bulunmaktadır. Zamanla iş yaşamının zorlaşması, teknolojik ilerlemeler ve küreselleşme ile gelen sosyo ekonomik ve demografik değişimlerle birlikte bu iki yaşam biçimi kesişmiş ve birbirlerinin alanlarını ihlal etmeye başlamıştır.

İş piyasasında yaşanan gerek kurumsal gerekse bireysel kaynaklı gelişmelerin, süratli, etkileşimli, sürdürülebilir ve yansıtılabilir değişimlere sebep olacağı açıktır. Bu değişimin kesintili ya da aralıksız devamlılığı, iş yaşamının verimliliğine çeşitli düzeylerde yansiyacaktır. Bu gelişmeler de iş faaliyetlerinin odağındaki çalışanların iş-yaşam dengesini bir şekilde etkileyecektir. Bu süreç; iş piyasasındaki kaynak temini, üretim ve istihdam biçim ve yönelimlerini de etkileyeceğinden, iş-yaşam dengesi doğrudan farklılaşabilecektir.

İş-yaşam dengesi, özellikle işgücündeki çocuk sahibi kadınların sayısının artması gibi demografik değişimler ve teknolojideki ilerlemelerle birlikte son 20 yılda literatürde yer almaya başlanmış bir konudur (Wang ve Verma, 2012: 407). İş yaşam dengesi ilk kez 1970 lerin ortalarında (Borah ve Bagla, 2016: 113) kullanılmıştır ve ilk ortaya atılış nedeni, aile ile geçirilen ya da “boş” diye nitelendirilen zamanı kullanırken işyeri taleplerini gözardı edememe ve bu iki olguyu entegre etme şeklinde ortaya çıkmıştır (Kaliannan vd., 2016: 344). Nitekim, konunun literatüre kazandırılması, 1986 yılında iş yaşamının aile yaşamını olumsuz yönde etkilemesini insanların dikkate almaya başlaması neticesinde konunun ele alınmasına dayanmaktadır (Choudhary ve Singh, 2016: 49).

Bu çalışmada, sadece çalışanın iş ve iş dışı sosyal yaşamına değil aynı zamanda örgütsel çıktılara da büyük ölçüde etki eden bir kavram olan iş yaşam dengesi konusunu ele alan

makale ve tezler konu kapsamında incelenmiştir. Bu araştırmanın amacı doğrultusunda, iş yaşam dengesini temel alan 17’si tez, 19’u makale olmak üzere, ulusal yazın kapsamında toplam 36 çalışma içerik analizi ile incelemeye tabi tutulmuştur. Bu araştırma ile, literatürde özellikle son 20 yılda önem arz eden iş yaşam dengesi kavramı ile ilgili ulusal yazında yapılan çalışmalar incelenerek, ilgili literatürde bundan sonraki yapılacak araştırmalara konu olabilecek değişkenler ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Kavramsal olarak, “iş”, en bilinen tanımı ile, bir değer yaratan emeği ifade etmekte iken; “denge”, zihinsel ve duygusal uyum, istikrar olarak tanımlanmaktadır (TDK). İş yaşam dengesi açısından “iş”, kariyer ve kişinin uğraşlarını özetlerken; yaşam ise, sağlık, mutluluk, boş zaman ve aileyi özetlemektedir (Sharma ve Nayak, 2016: 115). Sturges ve Guest’e (2004:6) göre ise, iş yaşam dengesi, minimum rol çatışması ile iş ve iş dışı yaşamdan tatmin olarak tanımlanmaktadır. İş yaşam dengesi, iş ve iş dışındaki talepler arasındaki çatışmanın kabul edilemez düzeylerde olmaması şeklinde karakterize edilmektedir. En yalın haliyle, iş yaşam dengesi; bireylerin işleri ile sosyal yaşamlarının etkin bir şekilde yönetilmesidir (Pekdemir ve Koçoğlu, 2014: 314). Bir başka tanıma göre, bu kavram, bireyin iş ve özel yaşam ile ilgili aktiviteler arasında denge kurarak iki alanda da doyuma ulaşabilmesidir (Dilek ve Yılmaz, 2016: 38). İş ve yaşam dengesini tanımlarken genellikle iki farklı yaklaşımla ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan ilk yaklaşıma göre, iş yaşam dengesinde bireyler, sahip olduğu tüm rollere aynı düzeyde önem vermelidir (Gökkaya, 2014: 3). İkinci yaklaşıma göre ise, bu önem dengesinin aynı oranda olması gerekmemektedir; örneğin bir kişi yaşamının merkezine ailesini getirmişse, iş sorumluluklarını ikinci plana atması bu kişi için dengeden uzaklaşmış anlamına gelmemektedir (Kapız, 2002: 140; Karavardar, 2015: 188). Bu ikinci yaklaşımda, dengeden çok optimali yakalamak amaçlanmaktadır. İş yaşam dengesi yerine iş yaşam optimizasyonu kavramı, bu ikinci yaklaşım için daha uygun olacaktır. Öte yandan, konunun literatürde iki alt boyutu olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, objektif anlamda iş yaşam dengesinin tanımlandığı; bireyin sağlık, kariyer ve özel yaşamda elde ettiği başarılarından bahsedilirken; sübjektif anlamda ise, iş ve kişisel yaşamdan hissedilen memnuniyet

olarak ele alındığı görülmektedir (Korkmaz ve Erdoğan, 2014: 541).

Guest (2002:265), iş yaşam dengesinin yapısı, sebepleri ve sonuçlarını ortaya koyan bir model geliştirmiştir.

Tablo 1. İş Yaşam Dengesinin Doğası, Nedenleri ve Sonuçları

Belirleyicileri	Dengenin Doğası	Sonuçları
<i>Örgütsel faktörler</i>	<i>Öznel göstergeler</i>	• İş tatmini
• İş talepleri	• Denge-iş ve iş dışı yaşama eşit derecede verilen önem	• Yaşam tatmini
• İş kültürü	• Denge-iş merkezli	• Zihinsel sağlık/iyilik
• İş dışı yaşamın talepleri	• Denge-iş dışı yaşam merkezli	• Stres, hastalık
• İş dışı yaşam kültürü	• İşin, iş dışı yaşama müdahalesi veya taşması	• İş davranışı ve performansı
<i>Bireysel faktörler</i>	• İş dışı yaşamın, işe müdahalesi veya taşması	• İş dışı yaşam davranışı ve performansı
• İşe yönelim	<i>Nesnel göstergeler</i>	• İşyerindeki diğer insanlara etkisi
• Kişilik	• Çalışma saatleri	• İş dışı yaşamda diğer insanlara etkisi
• Enerji	• Boş zaman	
• Kişisel kontrol ve mücadele	• Aile rolleri	
• Cinsiyet		
• Yaş		
• Yaşam ve kariyer aşamaları		

Tablo 1’de belirtildiği üzere, Guest’in (2002:265) oluşturduğu modelde, iş yaşam dengesinin belirleyicilerinin iki kısımdan oluştuğu görülmektedir. Bunlar, bireysel ve örgütsel faktörlerdir. İş yaşam dengesinin belirleyicilerinden olan bireysel faktörler; işe yönelim, kişilik, kişisel kontrol, cinsiyet, yaş, yaşam ve kariyer aşamalarından oluşmaktadır. İş talepleri, iş kültürü ve iş dışı yaşam kültürü ile iş dışı yaşamın talepleri ise örgütsel faktörleri oluşturmaktadır. Dengenin doğasına baktığımızda ise, öznel ve nesnel göstergeler olmak üzere iki yapı söz konusudur. Öznel göstergeler; iş dışı yaşam veya iş merkezli denge, işin iş dışı yaşama taşması, iş dışı yaşamın işe taşması ve son olarak iş ve iş dışı yaşam arasında bir denge sağlanmasıdır. Nesnel göstergeler ise; çalışma saatleri, boş zaman ve aile içinde üstlenilen rollerden oluşmaktadır. İş yaşam dengesinin bireysel ve örgütsel sonuçları incelendiğinde; iş yaşam dengesinin; çalışan sağlığı, yaşam tatmini, iş tatmini ve performans gibi birçok çıktıya etki ettiği görülmektedir. İş yaşam dengesini sağlayan bireylerin yaşam ve iş tatmin düzeyleri, performansları, psikolojik ve fiziksel iyilik durumlarının daha yüksek olacağı beklenmektedir.

Günümüz dünyasında başta teknolojik gelişmeler ve sosyal ilerlemeler yüzünden tembelleşen insanoğlunun tüketici karakteristiğinin ön plana çıkmasıyla, özellikle gelişmemiş ve gelişmekte olan toplumlar maddi kaynaklar ile bilgi ve zaman gibi maddi olmayan kaynakları üretim bandından

çıkarak hızlı bir şekilde tüketmeye yönelmiştir. Bu örneklem grubuna girebilecek olan ülkemizde de, “iş” tüketiminin hızla artmasıyla yoğunlaşan iş yoğunluğu, ve bununla birlikte teknolojinin hayatın her alanına girmesi, özellikle özel sektör çalışanlarında mesai kavramını yok ederek iş yaşamı ile özel yaşam arasındaki ince çizginin yok olmasına neden olmuştur (Gerçek vd., 2015: 69). Bu gelişmeler ile birlikte özellikle yine ataerkil olan ülkemizde son yıllarda ekonomik özgürlüğe sahip olma arzusunun dolaylı artan kadın istihdamıyla birlikte, çift kariyerli eşlerin sayısının artmasıyla, bu çiftlerin iş ve aile yaşamı arasındaki dengeyi kurma arzuları önem arz etmeye başlamıştır (Doğrul ve Tekeli, 2010:12). Özellikle endüstrileşme sürecinin artmasıyla beraber bu iki yaşam olgusu her ne kadar yer ve zaman bakımından ayrı gibi görülse de, bulundukları ortak unsurlar itibari ile aralarında güçlü bir etkileşim olan, hayatımızdaki iki önemli sosyal alt sistem olarak incelenmelidir (Kapız, 2002: 140). Kadınların istihdam edilme oranının artmasıyla beraber çift kariyerli eş sayısındaki artış, cep telefonu ve taşınır bilgisayarlar gibi teknolojiye ilerlemeler (McCloskey, 2016: 53), küreselleşme ile birlikte değişen sosyo ekonomik koşullar ve artan rekabet yüzünden giderek artan iş taleplerini karşılamaya yönelik özel yaşamdan zaman ayrılması gereken çalışma saatleri (Günay ve Demiralay, 2016: 921) gibi etmenler yüzünden iş yaşam dengesinin gözetilmeye başlanması, rekabet

ortamında yarışı yakalamaktan ziyade öncü konumda olma arzusunun sahip işletmeler için kaçınılmaz olmuştur.

İş dünyasının dinamik koşullarına ayak uyduran işletmeler, rekabetçi avantaj elde etme konusunda, rakipleri tarafından taklit edilmesi zor olan bilgiye sahip işgörenden performans gibi beklentileri karşılığında, sadece maddi imkanlar sağlamamakta; aynı zamanda yaşamlarını kolaylaştıracak bir takım maddi olmayan hizmetler de sunmak durumundadır. Bu imkanlardan biri olan iş-yaşam dengesini gözetilecek ve kolaylaştıracak esnek iş saatleri, iş paylaşımı, “home office” çalışma tarzı programlar (Erben ve Ötken, 2014: 104) ile işletmeler, çalışanlarının iş ve yaşam faaliyetlerini daha etkin yöneterek iş ile ilgili tutum ve davranışlarında olumlu sonuçlar almakta, bu sonuçlar da işgörenin performansına, verimliliğine, tatmin düzeyine ve bağlılığına pozitif yönde katkı sağlamaktadır (Gökkaya, 2014: 2). Ayrıca iş yaşam dengesi gözetilen işgörenlerden, özellikle işletmeye değer yaratacak şekilde katkı yapan yetenekli çalışanları elde tutmak daha kolay hale gelmektedir (Karavardar, 2015). İş yaşam dengesinin gözetildiği bir işletmede sağlanan faydalar sadece örgütsel anlamda kalmayıp; iş ve iş dışı ortamda ilişkileri geliştirme ve daha iyi çalışma koşulları şeklinde bireysel anlamda da kişiye yansımaktadır (Korkmaz ve Erdoğan, 2014: 542). Bu bireysel faydalara ek olarak ayrıca bireyi psikolojik ve sosyal bağlamda da olumlu yönde etkileyen iş yaşam dengesi gözetimi ile, kişinin kendine olan güveni artmakta ve hayatın anlamını daha iyi kavrayabilmektedir (Roy, 2016: 81).

Ekonomik ve sosyal koşulların günümüze nispeten daha kötü olduğu zamanlarda insanların “çalışmak için yaşamak” anlayışı çeşitli sosyolojik ve teknolojik gelişmelerle birlikte yerini “yaşamak için çalışmak” anlayışına bırakmıştır. Klasik yönetim anlayışına göre bir üretim unsuru olarak görülen insanın, daha sonraları neoklasik yönetim anlayışına göre duygu ve düşünceleri önemsenerek bir makine olmadığı düşüncesiyle tutum ve davranışları önemsenmeye başlanmıştır. Günümüzde çalışanların salt performansları değil, psikolojik ve duygusal yeterlikleri de dikkate alınarak, iş yaşamlarının önemi kadar, özel hayatlarına da zaman ayırmalarının hem kendilerine birey olarak, hem içinde buldukları toplumsal düzlemde vatandaşlık olarak hem de çalıştıkları iş yerlerinde işgören olarak fayda sağlamaktadır. Nitekim Özyayın (2013: 48), insan hayatının sadece iş yaşamından ibaret olmadığını, özel yaşamında da iş yaşamında olduğu gibi yerine getirmekle

yükümlü olduğu sorumluluk ve roller bulunduğunu belirtmektedir. Tüm bu farklı rolleri aynı anda gerçekleştirme çabası, kişide bedensel ve ruhsal yönden rahatsız eden strese neden olmaktadır (Genç vd., 2016: 101). Bir işgörenin işyerinde geçirdiği süre ile, işyeri dışındaki zamanını en optimal bir şekilde dengelemesi morali ve tatmini yükseltmesi ve işe yönelik stresi azaltması (Gerçek vd., 2015: 72) sebebiyle çalışan nezdinde; işletmelerin en değerli varlığı olan işgöreni kazanmak, artan işgören morali, işgören sadakati, etkinlik ve verimlilik artışı ve değişimlere azalan direnç (Küçükusta, 2007: 263) gibi sebeplerle örgüt bazında; hem de çalışanın içinde bulunduğu toplumsal yapı açısından büyük önem arz etmektedir.

Diğer taraftan, çalışma yaşamında aktif olarak yer alan bir birey, iş yaşam dengesini kurmadığı zaman ortaya bazı arzu edilmeyen sonuçlar çıkmaktadır. Bu sonuçlar; davranışsal, psikolojik ve fiziksel olmak üzere bireysel sonuçlar altında; doğrudan ve dolaylı olmak üzere ise örgütsel sonuçlar altında toplanabilir (Küçükusta, 2007: 245-248). Bu dengesizlik ortamında, hayatındaki iki önemli paydaşında çatışma yaşayan bir işgörende işten ayrılma niyetinde artış, iş ve özel yaşamda artan stres, yaşamdan duyulan tatmin seviyesinde azalma ve ruhsal-bedensel sağlığın bozulması gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Gerçek vd., 2015: 72).

Her ne kadar, belirtildiği üzere çeşitli sebeplerle önem arz eden iş yaşam dengesi konusu, yazında bir çok çalışmanın ana temasını oluşturmuş olsa da, çalışılması gereken fakat henüz çalışılmamış olan yönleri dolayısı ile bu çalışmada, ulusal yazında konuyu ele almış olan çalışmalar içerik analizi ile incelenmiş ve eksik kalan yerleri vurgulanmaya çalışılmıştır.

2. METODOLOJİ

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, son yıllarda gittikçe önem kazanan iş yaşam dengesi kavramına ilişkin olarak ulusal yazında bugüne kadar yapılan makale ve tezlerin içerik, yöntem ve kapsam açısından incelenmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, ulusal yazında iş yaşam dengesi üzerine yapılan makale ve tezleri incelemek amacıyla içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi; sosyal bilimlerde sıkça kullanılan, literatürü değerlendirmeye yardımcı olan belirli kurallar çerçevesinde bir metnin ya da sözcüğün daha alt kategorileri ile özetlendiği sistematik bir tekniktir (Akaydın ve Çeçen, 2015: 186). İçerik analizindeki asıl

amaç; araştırma kapsamında toplanılan verileri açıklayabilecek kavramlara ve bu kavramlar arasındaki ilişkilere erişebilmektir (Selçuk vd., 2014: 433). İçerik analizinin dört temel aşaması bulunmaktadır. Bunlar (Sert vd., 2012: 353):

1.Aşama: Dökümanlardan elde edilen nitel araştırma verileri işlenir.

2.Aşama: Veriler kodlanır.

3.Aşama: Spesifik temalar bulunur. Kodlar ve temalar düzenlenir.

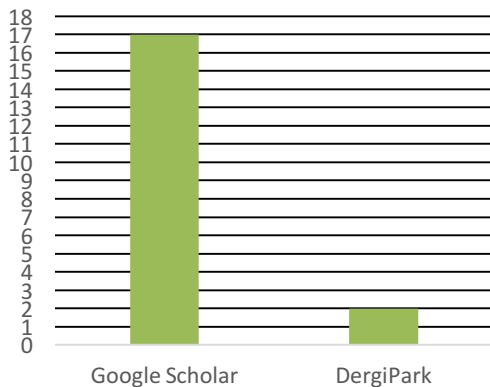
4.Aşama: Bulgular tanımlanır ve yorumlanır.

Araştırmanın Kapsamı

Bu araştırma kapsamında incelenecek çalışmalar bazı kriterlere göre belirlenmiştir. Bu kriterler, ele alınacak çalışmaların ulusal yazında yayımlanmış olması ve iş yaşam dengesini ana konu olarak ele almış olmalarıdır. Bu bağlamda 2002-2016 yılları arasında, iş yaşam dengesini inceleyen ulusal makaleler (n=19) ile Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) ulusal tez merkezinde erişime açık olan yüksek lisans (n=11) ve doktora (n=6) tezleri incelenmiştir. İş yaşam dengesi literatürde son 20 yılda önemli bir yer edinmiş ve konu kapsamlı bir şekilde ele alınarak uygulamalarda yer edinmeye başlamıştır. Buna karşılık, ulusal yazında konu hakkında yapılan çalışmalar üzerine yapılan içerik analizi ile konunun çalışılması gereken kavramsal ve ampirik yönlerinin belirtilmesi, araştırmanın amacını oluşturmaktadır.

3. BULGULAR

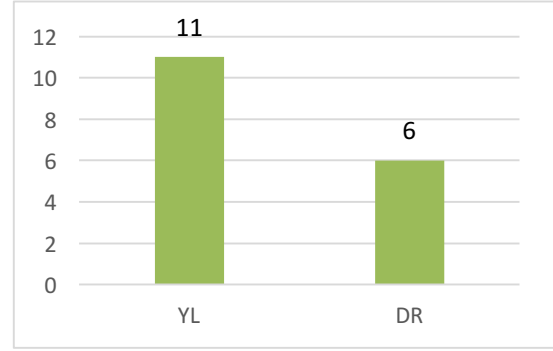
Bu araştırma ile, taranan makale ve tezler neticesinde ulaşılan bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

Şekil 1. Makalelerin Bulunduğu Veri Tabanı

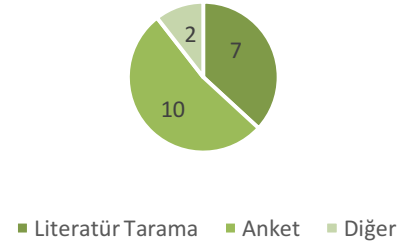
Araştırmada ele alınan değişkenle ilgili ulaşılan makalelerin bulunduğu veri tabanları incelendiğinde bu araştırmaların 17 tanesi, içlerinde EBSCO ve Proquest in bulunduğu

Google Scholar dan elde edilirken; 2 tanesine ise DergiPark dan erişilmiştir.

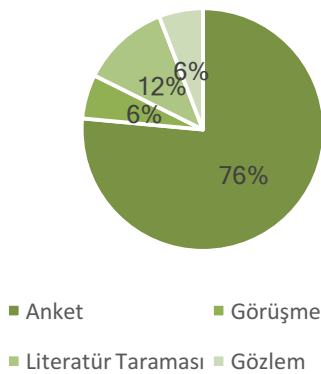
Şekil 2. Tezlerin Türe Göre Dağılımı

İş yaşam dengesinin temel değişken olarak ele alındığı tezler YÖK’ün Ulusal Tez Merkezi’nden erişilmiştir. Yayımlanan tezlerden 11 tanesi yüksek lisans tezi iken; 6 tanesi ise doktora tezi olarak yürütülmüştür.

Şekil 3. Makalelerdeki Araştırma Yöntemi

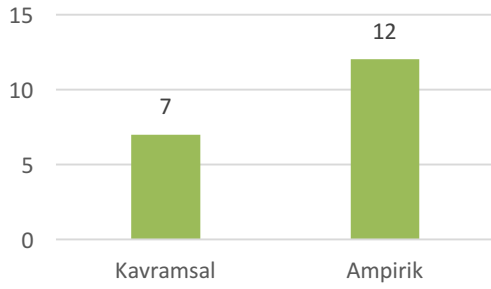
Analizde; ampirik olan çalışmaların tümünde anket yöntemi kullanılırken, “Diğer” diye bahsedilen yöntemler; anket yöntemine ek olarak gözlem ve görüşme teknikleridir. Bu veriler doğrultusunda anket yöntemi dışındaki yöntemlerin kullanıldığı makalelerin sayısının 2 olduğu görülmektedir.

Şekil 4. Tezlerde Kullanılan Araştırma Yöntemi

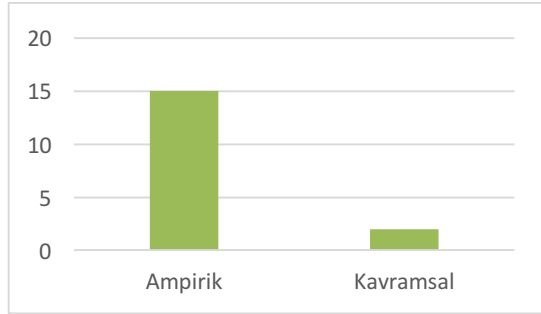
Makalelerde olduğu gibi benzer şekilde tezlerde de çoğunlukla kullanılan yöntemin %76 lık bir oranla “anket” olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla %12 ile

görüşme, % 6 literatür taraması ve % 6’lık dilimle gözlem takip etmektedir.

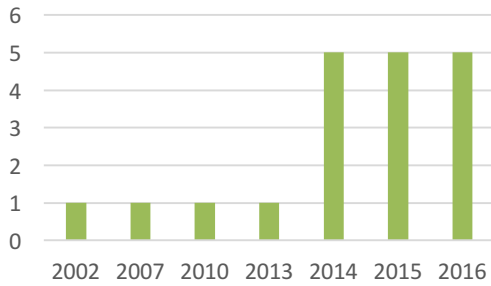
Şekil 5. Makalelerin Araştırma Türü

Konu hakkındaki yayınlanmış toplam 19 çalışmanın %63 ü ampirik iken; %37 si kavramsal olarak çalışılmıştır. Ulusal yazında bu konu ile ilgili yayınlanan makalelerin çoğunluğunun ampirik çalışmalardan oluştuğu; kavramsal çalışmaların ise ampirik çalışmalara oranla yaklaşık yarı yarıya olduğu görülmüştür.

Şekil 6. Tezlerin Araştırma Türü

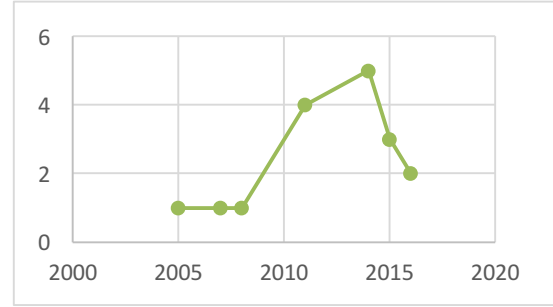
Şekil 6 da iş yaşam dengesi ile ilgili ulaşılan tezlerin ampirik ve kavramsal olmak üzere nasıl dağılım gösterdiği görülmektedir. Buna göre, iş yaşam dengesi konusunu ana değişken olarak ele alan tezlerin büyük çoğunluğunun ampirik olduğu, sadece 2 tanesinin kavramsal olarak incelendiği görülmüştür.

Şekil 7. Makalelerin Yayınlanma Yılı

Araştırmanın kapsamını 2002 ve 2016 yılları arasında ulusal literatürde yer alan makale ve tezler oluşturmaktadır. Bu çerçevede konunun uluslararası literatürde olduğu gibi ülkemizde de özellikle 2000 yılından sonra literatürde yer

almaya ve özellikle son yıllarda daha da önem kazanmaya başladığı yukarıdaki şekilde görülmektedir. Özellikle 2013 yılından sonra bu konudaki yayınların artmaya başladığı göze çarpmaktadır.

Şekil 8. Tezlerin Yayınlanma Yılı

İş yaşam dengesi ile ilgili alan tezlerin yıllara göre dağılımına bakıldığında, 2000’li yılların başında oldukça sınırlı sayıda çalışmada konu edilirken, 2008 yılından 2014 yılına kadar bu sayının sürekli bir şekilde arttığı fakat, 2014 yılı itibari ile çalışmaların sayısının düşüşe geçtiği gözlemlenmiştir. Bunun nedenleri arasında, ülkemizde sıkça görülen “konunun daha önce defalarca çalışılmış” olmasından ileri gelen, farklı çalışılmamış ve güncel konulara yönelmeyi neden olarak belirtmek mümkündür.

Tablo 2. Makalelerin Yayınlandığı Dergiler

Yayın Yapılan Dergi Adı	Yayın Sayısı
Dokuz Eylül Üniversitesi SBE Dergisi	2
Kafkas Üniversitesi İİBF Dergisi	1
Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi	1
AİBU SBE Dergisi	1
Türkiye Tarımsal Araştırmalar Dergisi	1
Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi	1
Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi	1
Ulakbim	2
Ankara Üniversitesi SBF Dergisi	1
Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi	2
Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi	1
Bilgi Dergisi	1
Ege Akademik Bakış Dergisi	1
Feminist Eleştiri Dergisi	1
International Journal of Economic and Administrative Studies	1
Research Journal of Business and Management	1
TOPLAM	19

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere iş yaşam dengesi ile ilgili araştırmaların çoğunlukla üniversitelerin fakülte ya da enstitü dergilerinde yayınlandığı tespit edilmiştir.

Tablo 3. Tezlerin Üretildiği Üniversiteler

Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı
Hasan Kalyoncu Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Ankara Üniversitesi
Marmara Üniversitesi
Dokuz Eylül Üniversitesi (3)*
Bahçeşehir Üniversitesi
Yalova Üniversitesi
Kadirhas Üniversitesi
Toros Üniversitesi
Akdeniz Üniversitesi (2)*
İstanbul Üniversitesi
İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Ege Üniversitesi

*Adet

Tezlerin üniversitelere göre dağılımına bakıldığında, 3 tez ile Dokuz Eylül Üniversitesi’nin ilk sırada olduğu, Akdeniz Üniversitesi’nin ise, 2 tez ile ikinci sırada olduğu görülmektedir.

Tablo 4. Makalelerde Kullanılan Ölçekler

Çalışmalarda İş Yaşam Dengesi ile İlişkili Değişkenler için Kullanılan Ölçekler	Yayın Sayısı
İş Yaşam Dengesi Ölçeği	10
İşten Ayrılma Niyeti Ölçeği	1
Kariyer Tatmini Ölçeği	1
DUWAS Ölçeği	1
WART Ölçeği	1
WorkBat Ölçeği	1
Duygusal Zekâ Ölçeği	1
İş Stresi Ölçeği	2
İş Tatmini Ölçeği	1
Örgütsel Sadakat/Bağlılık Ölçeği	2
İş Yüku Ölçeği	1
Farkındalık Ölçeği	1
İş Performansı Ölçeği	1

Tablo 4. Makalelerde Kullanılan Ölçekler (Devam)

Çalışmalarda İş Yaşam Dengesi ile İlişkili Değişkenler için Kullanılan Ölçekler	Yayın Sayısı
Paternalist Liderlik Ölçeği	1
İşe İlişkin İyilik Ölçeği	1
Maslach Tükenmişlik Ölçeği	1
İşkoliklik Ölçeği	1
Çalışan Memnuniyeti Ölçeği	1
Esnek İş Uygulamaları Ölçeği	1
Psikolojik Güçlendirme Ölçeği	1

Çalışmalarda iş yaşam dengesi ile ilişkisi incelenen diğer değişkenlerle ilgili yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere çeşitli ölçekler kullanılmıştır. Bu ölçeklerin genellikle iş yaşam dengesinin uluslararası yazında da incelendiği iş stresi ve örgütsel bağlılık olguları ile ilgili olduğu saptanmıştır.

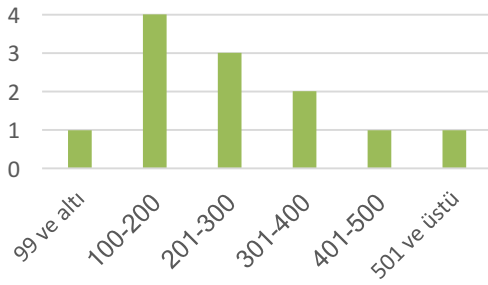
Tablo 5. Tezlerde İş Yaşam Dengesi ile İlişkilendirilen Kavramlar

Tezde Araştırmalarda İş Yaşam Dengesi ile İlişkili Kavramlar
Çalışan Verimliliği
Evden Çalışma
İşe Bağımlılık Düzeyi
Örgütsel Bağlılık, Kariyer Tatminini
Çalışma Yaşamı Kalitesi, İşten Ayrılma Eğilimi, Algılanan Stres, Tükenmişlik
Y Kuşağı
Teknoloji
Demografik Faktörler (2)*
Aile Dostu Uygulamaları
Cinsiyet (2)*
İş Yaşam Dengesi Politikaları
Örgütsel Adalet
İş yaşam Dengesini Etkileyen Faktörler ve Yöneticiler Üzerindeki Sonuçları
Kurumsallaşma, Tükenmişlik
Kişilerarası İletişim

*Adet

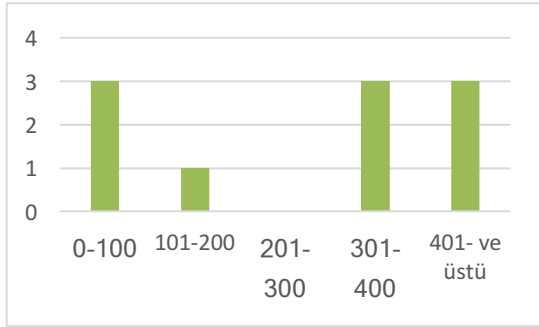
İş yaşam dengesi değişkeni, tezlerde, çoğunlukla demografik faktörler ile ilişkili olarak ele alınmıştır. Konu, bunun yanı sıra örgütsel bağlılık, kariyer tatmini, stres ve

tükenmişlik gibi örgütsel değişkenler ile birlikte ele alınmıştır.

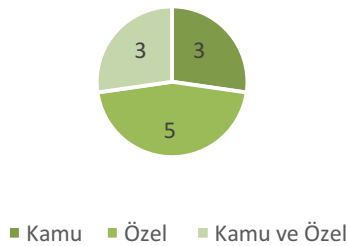
Şekil 9. Makalelerdeki Örneklem Sayısı

İş yaşam dengesinin araştırıldığı makalelerde zaman ve maliyet kısıtı yüzünden kolay ulaşılabilir sayılan 100-200 arasındaki örneklem grubu çoğunlukla ele alınmıştır. Bununla birlikte evreni temsil edebilme düzeyi yüksek olan 400 ve üzeri örneklem sayısına çoğunlukla ulaşılamadığı görülmüştür.

Şekil 10. Tezlerdeki Örneklem Sayısı

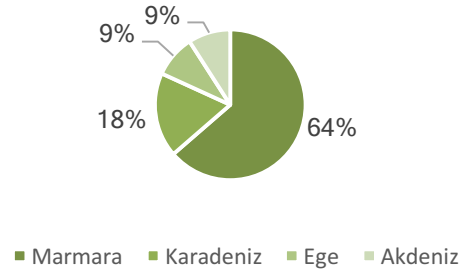
Tez çalışmalarında ise bu durumun daha çok 300 ve üstü sayıdaki örneklem ile yürütüldüğü gözlemlenmektedir.

Şekil 11. Makalelerdeki Örneklem Ait Olduğu Sektörler

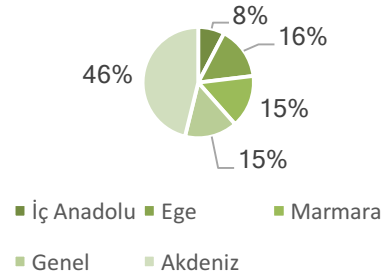
Şekilde görüldüğü üzere yayınlanan makalelerin 5 tanesi özel sektör çalışanları ile yürütülürken, kamu ve özel sektörü birlikte ele alan ve kamuyu salt olarak ele alan çalışmaların sayısı üçer tanedir. Konunun daha çok özel sektörde araştırılmış olması, kamu sektörüne nazaran özel sektörde mesai saatlerinin kesin çizgilerle belirlenmemiş olması, rekabet sınırlarının giderek

genişlemesi ile birlikte çalışanın iş dışı yaşamına çok fazla önem verilmemesi bu durumun bir açıklayıcısı olarak görülebilir.

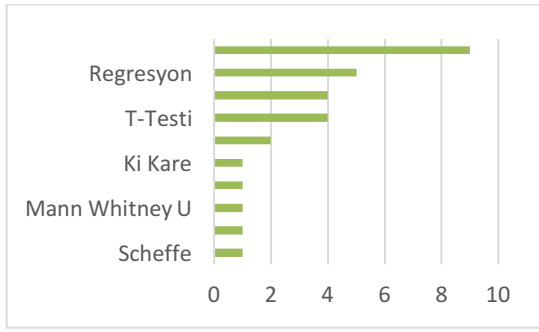
Şekil 12. Makalelerdeki Örneklem Ait Olduğu Bölgeler

İş yaşam dengesi ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında, bu çalışmaların sadece deniz kenarında bulunan bölgelerimizde yapıldığı görülmektedir. Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu’da ki çalışanları kapsayan bir örneklem kesimine ve şirket uygulamalarına yer verilmediği görülmektedir.

Şekil 13. Tezlerdeki Örneklem Ait Olduğu Bölgeler

Tezlerde de çalışmaların ele alındığı bölgelerin, makalelerde olduğu gibi yoğunlaştığı yine bir deniz kenarı bölgesi Akdeniz bölgesidir. En düşük oran ise %8’lik oran ile İç Anadolu bölgesidir. Şekil 12 ve 13 de vurgulanması gereken nokta, iş yaşam dengesi olgusunun, diğer bölgelere nispeten profesyonel ve özel yaşam kalitesi bakımından daha yüksek olan bölgelerde çalışılmış olması; ekonomik, sosyal ve güvenlik açısından sıkıntılı olan doğu ve güneydoğu bölgelerinde, özellikle kolluk kuvvetleri ve sağlık personelinde daha çok önem arz eden bu konunun irdelenmemiş olmasıdır.

Şekil 14. Çalışmada Kullanılan Analizler

İlgili çalışmalarda en çok kullanılan analizler ise Pearson Korelasyon ve Regresyon analizleridir. Araştırmaların hemen hepsinde iş-yaşam dengesinin, diğer faktörlerle bazı durumlarda bağımlı, bazı durumlarda ise bağımsız değişken olarak ilişkilendirilerek ele alındığı görülmektedir. Fakat araştırmaların bir kısmında, bahsi geçen iki analiz yapılmadan önce dağılımın normalliği ve varyansların homojenliği sınanmadığı gözlemlenmiştir. Bu araştırmaların incelediği örneklem sayısının $n > 30$ kuralı ile normal dağılım özelliği gösterdiği ve bu yüzden parametrik analizlerin kullanıldığı tarafımızca varsayılmaktadır. Fakat yine de, parametrik analizlerin yapılabilmesi için sadece örneklem sayısının yeterli olmadığı, dağılımın normalliği için Kolmogorov Smirnov testine, varyansın homojenliği için ise Levene’s istatistiğine başvurulması gerektiği burada hatırlatılmaktadır.

SONUÇ

Yapılan bu araştırma ile, çalışanların iş ve iş dışı yaşama direkt etkisi bulunan iş yaşam dengesi konusu ile ilgili, ulusal yazında yapılan araştırmaların içerik analizi yöntemi ile incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, iş yaşam dengesi konusuna ilişkin yapılacak içerik analizi ile, yazında sınırlı olarak çalışılmış bu konuya ilişkin eksik yönlerin vurgulanması da hedeflenmiştir.

Araştırma kapsamında ele alınan çalışmalar, yayın yılına, ele aldığı sektöre, örnekleme, kullanılan ölçeklere ve ilişkili kavramlara göre değerlendirilmiştir. Araştırmada ele alınan değişkenle ilgili ulaşılan makalelerin bulunduğu veri tabanları incelendiğinde, bu araştırmaların 17 tanesi, içlerinde EBSCO ve Proquest in bulunduğu Google Scholar’dan elde edilirken; 2 tanesine ise DergiPark’dan erişilmiştir. İş yaşam dengesinin temel değişken olarak ele alındığı tezlerde YÖK’ün Ulusal Tez Merkezi’nden erişilmiştir. Yayınlanan tezlerden 11 tanesi yüksek lisans tezi iken; 6 tanesi ise doktora tezi olarak yürütülmüştür.

Araştırmalarda kullanılan yöntemler incelendiğinde; ampirik olan makalelerin tümünde anket yönteminin kullanıldığı, diğer yöntemleri kullanan makalelerde ise, gözlem ve görüşme tekniklerinin kullanıldığı saptanmıştır. Böylelikle, anket yöntemi dışındaki yöntemlerin kullanıldığı makalelerin sayısının 2 olduğu görülmektedir. Makalelerde olduğu gibi benzer şekilde tezlerde de çoğunlukla kullanılan yöntemin %76 lık bir oranla “anket” tekniği olduğu belirlenmiştir. Bunu sırasıyla %12 ile görüşme, % 6 literatür taraması ve % 6 lık dilimle gözlem takip etmektedir. Yapılan araştırmaların türü incelendiğinde; toplam 19 çalışmanın %63 ü ampirik iken; %37 si kavramsal olarak çalışılmıştır. Ulusal yazında bu konu ile ilgili yayınlanan makalelerin çoğunluğunun ampirik çalışmalardan oluştuğu; kavramsal çalışmaların ise ampirik çalışmalara oranla yaklaşık yarı yarıya olduğu görülmüştür.

İş yaşam dengesi konusunu ana değişken olarak ele alan tezlerin büyük çoğunluğunun ampirik olduğu, sadece 2 tanesinin kavramsal olarak incelendiği belirlenmiştir. Akademik dünyanın henüz başında olan araştırmacıların, genellikle Batı dünyasının geliştirmiş olduğu ölçekleri, geliştirilmiş olduğu yer ile araştırma yaptığı örnekleme aynı özelliklere sahip toplumsal düzleme koyarak yapması, farklı kültürlerle ait ölçekleri kendi kültürlerine uyarladıkları için bazen farklı sonuçlar elde etmesine neden olabilmektedir. Bununla birlikte, sosyal bilimlerde “anket” yönteminin tez yazan öğrencilerin çoğu tarafından, kullanılabilir tek yöntem olarak görülmesi ve diğer yöntemleri görmekten gelmesi, üzerinde düşünülmesi gereken bir başka husustur. Bu sorunun bir cevabı, bilim denilen olgunun sayısal veriye dökülmediği zaman ülkemizde belki de tam anlamıyla “bilim” olarak sayılmadığından ileri gelmektedir. Yazılan tez sadece kavramsal çerçevede kalıyor ve görgül bir yöntem kısmı bulunmuyor ise daha az önem arz edeceği düşünülmektedir. Yazılan tezlerin ve makalelerin araştırma türlerine bakıldığında, büyük oranla ampirik olduğu görülmektedir. Sadece görgül bir çalışma ortaya koymak için yapılan çalışmalar ise Özen’in (2002:7) dediği gibi sadece “törenselsel görgül” çalışma olmaktan ileri gitmemektedir.

Konu kapsamında incelenen çalışmalarda; iş yaşam dengesi ile ilişkisi incelenen diğer değişkenlerle ilgili çeşitli ölçeklerin kullanılmış olduğu gözlemlenmiştir. Bu ölçeklerin, genellikle iş yaşam dengesinin uluslararası yazında da incelenmiş olduğu tespit edilen iş stresi ve örgütsel bağlılık konuları ile ilgili

olduğu da saptanmıştır. Öte yandan, tez çalışmalarında ise, iş yaşam dengesi değişkeni çoğunlukla demografik faktörler ile ilişkili olarak ele alınmış olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yanı sıra, konunun, örgütsel bağlılık, kariyer tatmini, stres ve tükenmişlik gibi örgütsel değişkenler ile birlikte irdelenmiş olduğu da diğer bir bulgudur. Yayımlanan makalelerin 5 tanesi özel sektör çalışanları ile yürütülürken, kamu ve özel sektörü birlikte ele alan ve kamuyu salt olarak ele alan çalışmaların sayısı 3'er tanedir. Bu bağlamda, özel sektörün kamu sektörüne oranla daha rekabetçi bir ortam sunması, kamu sektörüne göre daha profesyonel bir iş ortamı sağlaması ve kamu sektöründeki bürokrasinin yoğunluğu, çalışmaların bu sektörde yoğunlaşmasını açıklamaktadır. Yapılan çalışmaların örneklem özelliklerine bakıldığı zaman, iş yaşam dengesinin görece olarak daha az önemli olduğu meslek gruplarında ve coğrafi bölgelerde incelendiği görülmektedir. Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu gibi güvenlik seviyesinin diğer bölgelere oranla düşük olduğu illerde özellikle güvenlik sektöründe faaliyet gösteren polis, asker gibi meslek grupları üzerinde bu konunun Şişman ve Topgül (2013) dışında yeterince araştırılmadığı tespit edilmiştir.

2010 yılından sonra iş yaşam dengesi üzerine yapılan araştırma sayısının arttığı gözlemlenmektedir. Özellikle rekabetin sürekli olarak arttığı günümüz iş dünyasında işletmelerin rakiplerinin bir adım önüne geçebilmesi adına, iç müşterileri olan çalışanların memnuniyetlerinin göz ardı edilmesine ve sadece fiziksel çıktıları ağırlık verilmesine sebep olmaktadır. Fakat insan salt fiziksel bir yapı değil aynı zamanda tatmin edilmesi gereken manevi yanı da olan bir varlıktır. Bu durumda çalışanların duygu ve düşünce dünyalarından bağımsız olarak, sadece iş yaşamlarının değil aynı zamanda iş dışı sosyal yaşantılarının da göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir. Sosyal yaşantısından tatminsizlik duyan bir bireyin durumu yaşamının diğer bir önemli parçası olan örgüt yaşamına yansiyarak bir takım olumsuz çıktılar ile sonuçlanacaktır. Bu nedenle bireyin ancak sosyal yaşantısı ve iş yaşantısı arasında bir denge kurması ile verimliliğin artacağına tespit edilmesi ile son yıllarda bu konu hakkında yapılan araştırmaların sayısı artmıştır.

İş yaşam dengesi merkezli çalışmalarının pratikte iş yaşamı kalitesi açısından sağlayacağı katkıların ne olacağı çerçevesinde, işletme/örgüt yöneticilerinin iş yaşam

dengesini sağlama hususunda politikalar geliştirmesi, hem işletme verimliliği hem de çalışan tatmini kapsamında önemli olacağını söylemekte yarar vardır. Özellikle, esnek çalışma programlarının sağlanması, haftalık çalışma saatlerinin azaltılarak çalışanlarının aile yaşamları ve sosyal hobileri için gereksinim duydukları boş zamanın sağlanması ve çocuk bakım hizmetlerinin sunulması iş yaşam dengesinin kurulmasında önemli politikalar olarak görülmektedir.

İş yaşam dengesi konusu ile ilgili olarak bundan sonraki araştırmacılara, ulusal yazında karşılaşılmayan yaşam doyumu ile fiziksel ve zihinsel sağlık gibi farklı değişkenler ile iş yaşam dengesinin birlikte ele alınması önerilebilir. Ayrıca, incelenen çalışmalarda diğer bir eksiklik olan, iş yaşam dengesinin incelenmesinin gerekli olduğu örneklem grubu sağlık çalışanları ile kolluk kuvvetleridir. Bu iki çalışma grubunda mesai kavramının olmaması, iş ile özel yaşamlarının birbirinin sınırlarını daha çok ihlal etmesine neden olmakta ve bu iki yaşamın arasındaki çizginin nasıl korunabileceğine yönelik bir araştırma yapılabilir. Öte yandan, tarama şeklinde yapılandırılan makalelerin, iş yaşam dengesi konusunun tanımı, kapsamı ile bireysel ve örgütsel sonuçlarını anlama noktasında, konunun niteliği açısından da literatüre katkılar sağladığı görülmektedir. Ancak, yapılan inceleme ile; bu konunun sadece nicel çalışmalarla ölçülebilecek bir konu ile sınırlı olmamasının yanı sıra, konu ile ilgili yapılacak yeni çalışmalarda nitel araştırma yöntemlerinin kullanılmasının, literatüre diğer bir katkı sağlayacağı da öngörülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akaydın, Ş., Çeçen, M. A. 2015. Okuma Becerisiyle İlgili Makaleler Üzerine Bir İçerik Analizi, *Eğitim ve Bilim*, 40(178), ss. 183-198.
- Borah, N., Bağla, N. 2016. Work-Life Balance: Assessing Perceptions, *SCMS Journal of Indian Management*, ss. 112-119.
- Choudhary, N., Singh, N. K. 2016. Work-Family Balance as per Life Stage and Total Experience: An Empirical Study among Officers of Defense (Central Public Sector Enterprises) in Bangalore, *The IUP Journal of Organizational Behavior*, 15(1), ss. 49-70.
- Dilek, S., Yılmaz, K. (2016). “Öğretmenlerin İşkoliklik Eğilimleri ile İş-Yaşam Dengeleri”, *E-Kafkas Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), ss. 36-55.
- Doğrul, B. Ş., Tekeli, S. 2010. İş-Yaşam Dengesinin Sağlanmasında Esnek Çalışma, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 2(2), ss. 11-18.
- Erben, G. S., Ötken, A. B. 2014. Paternalist Liderlik ve İşe İlişkin İyilik İlişkisinde İş-Yaşam Dengesinin Rolü, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 22, ss. 103-121.
- Genç, S. G., Genç, V., Gümüş, M. 2016. Otel İşletmelerinde Duygusal Zekanın İş Stresi ve İş Yaşam Dengesi Üzerindeki Etkisi, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 6(2), ss. 97-112.
- Gerçek, M., Elmas Atay, S., DüNDAR, G. 2015. Çalışanların İş-Yaşam Dengesi ile Kariyer Tatmininin, İşten Ayrılma Niyetine Etkisi, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(11), ss. 67-86.
- Gökkaya, Ö. 2014. Yerel Yönetimlerde İş-Yaşam Dengesi ve Çalışan Davranışı İlişkisinin İncelenmesi – Kocaeli Belediyeler Örneği, *Elektronik Mesleki Gelişim ve Araştırmaları Dergisi*, 2, ss. 2-18.
- Guest, David E. 2002. Perspectives on the Study of Work-Life Balance, *Social Sciences Information*, 41(2), ss.255-279.
- Günay, G., Demiralay, T. 2016. Serbest Muhasebesi ve Mali Müşavirlerin İş Stresi, Tükenmişlik Sendromu ve İş-Aile Yaşam Dengesi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(58), ss. 917-935.
- Kaliannan, M., Perumal, K., Dorasamy, M. 2016. Developing a Work-Life Balance Model Towards Improving Job Satisfaction Among Medical Doctors Across Different Generations, *The Journal of Developing Areas*, 50(5), ss. 343-351.
- Kapız, S. 2002. İş-Aile Yaşamı Dengesi ve Dengeye Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Sınır Teorisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), ss. 139-153.
- Karavardar, G. 2015. İş Yaşamında Farkındalık: İş-Aile Dengesi ve İş Performansı ile İlişkisi, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(1), ss. 186-199.
- Korkmaz, O., Erdoğan, E. 2014. İş Yaşam Dengesinin Örgütsel Bağlılık ve Çalışan Memnuniyetine Etkisi, *Ege Akademik Bakış*, 14(4), ss. 541-557.
- Küçükusta, D. 2007. Konaklama İşletmelerinde İş-Yaşam Dengesi Sorunları ve Çözüme Yönelik Yaklaşımlar, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), ss. 243-268.
- McCloskey, D. W. 2016. Finding Work-Life Balance in a Digital Age: An Exploratory Study of Boundary Flexibility and Permeability, *Information Resources Management Journal*, 29(3), ss. 53-70.
- Özaydın M., Özaydın, M. 2013. Cinsiyete Dayalı Refah Sınıflandırmaları Temelinde İş ve Aile Yaşamının Uyumlaştırılması Sorunu, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(3), ss. 47-72.
- Özen, Ş. 2002. Türkiye’deki Örgütler/Yönetim Araştırmalarında Törensiz Görgüculük Sorunu”, *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), ss. 5-31.
- Pekdemir, I., Koçoğlu, M. 2014. İşkoliklik ile İş Yaşam Dengesi Arasındaki İlişkide Kişilik Özelliklerinin Aracılık Rolü Üzerine Bir Araştırma, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(14), ss. 309-337.
- Roy, G. 2016. Impact of Mobile Communication Technology on the Work Life Balance of Working Women-A Review of Discourses, *The Journal – Contemporary Management Research*, 10(1), ss. 79-101.

- Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M., Dündar, H. 2014. Eğitim ve Bilim Dergisinde Yayınlanan Araştırmaların Eğilimleri: İçerik Analizi, *Eğitim ve Bilim*, 39(173), ss. 430-453.
- Sert, G., Kurtoğlu, M., Akıncı, A., Seferoğlu, S. S. 2012. Öğretmenlerin Teknoloji Kullanma Durumlarını İnceleyen Araştırmalara Bir Bakış: Bir İçerik Analizi Çalışması, *Akademik Bilişim - XIV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri, Uşak Üniversitesi*, ss. 351-357.
- Sharma, N., Nayak, P. 2016. Study on Work Life Balance and Organisation Policy in IT Sector in NCR, *Amity Global Business Review*, 11, ss. 115-122.
- Sturges J., Guest D. 2004. Working to Live or Living to Work? Work/Life Balance Early in The Career, *Human Resource Management Journal*, 14(4), ss. 5-20.
- Şişman, Y. ve Topgül, S. 2013. Polislerin İş ve Aile Yaşamı Arasında Dengenin Sağlanmasına İlişkin Görüşleri: Eskişehir İl Merkezinde Görevli Polisler Üzerine Bir Araştırma, *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 93-133.
- TDK (Türk Dil Kurumu) (2016). <http://www.tdk.gov.tr>, Erişim: 10.11.2016
- Wang, J., Verma, A. 2012. Explaining Organizational Responsiveness to Work Life Balance Issues: The Role of Business Strategy and High Performance Work Systems, *Human Resource Management*, 51(3), ss. 407-432.